

- 6 138 544 71

B.O.V.S. BIBLIOTEK

o'

at

T

HIERDIE EKSEMPLAAR MAG ONDER
GEEN OMSTANDIGHED E UIT DIE
BIBLIOTEK VERWYDER WORD NIE

University Free State

3430000426043

Universiteit Vrystaat

**Die verband tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke
en psigologiese weerbaarheid by kinders in hul laat
middelkinderjare uit enkelouergesinne**

deur

Miemie Elizabeth Venter

(B. Soc. Sc.; B. Soc. Sc. Hons)

Skripsie

Voorgelê ter vervulling van die vereistes van die graad

Magister Sociale Scientae

in die

Fakulteit Geesteswetenskappe

(Departement Sielkunde)

aan die

Universiteit van die Oranje-Vrystaat

Studieleier: Dr. RBI Beukes

Bloemfontein

November 2000

Universiteit van die
Oranje-Vrystaat
BLOEMFONTEIN

3 1 MAY 2001

UOVS SASOL BIBLIOTEEK

The financial assistance of the Division of Social Sciences and Humanities of the National Research Foundation (South Africa), towards this research is hereby acknowledged. Opinions expressed and conclusions arrived at, are those of the author and are not necessarily to be attributed to the National Research Foundation.

DANKBETUIGINGS

Ek sou graag my opregte dank uitspreek aan al my vriende, kollegas en familie vir hul onderskraging, geduld en bystand. In besonder:

Dr RBI Beukes, vir sy professionele hulp en leiding en sy insig in die onderwerp

Mev Esmè van Rensburg, vir haar praktiese hulp, raad en leiding en die beskikbaarstelling van literatuur

Dr K Esterhuize, vir sy geduld en hulp met die statistiese ontledings

Mnr Pierre Luttig, vir die sorgvuldige taalversorging

My ouers, **Gert en Lettie Venter** vir hul onderskraging, liefde en bystand deur my studies

My verloofde, **Emiele Redpath** vir sy geduld, bystand en geloof in my

Die Hemelse Vader dat Hy my gedra het deur my studies

INHOUDSOPGAWE

HOOFTUK 1: PROBLEEMSTELLING EN DIE DOEL VAN DIE ONDERSOEK

	Bladsy
1.1 INLEIDING	1
1.2 PROBLEEMSTELLING	2
1.3 DOEL VAN DIE ONDERSOEK	2
1.4 WAARDE VAN DIE STUDIE	3
1.5 HOOFTUKINDELING	3

HOOFTUK 2: PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID

2.1 INLEIDING	5
2.2 PSIGOFORTOLOGIE: KONSEPTUELE VERKLARING	6
2.3 PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID: BEGRIPSVERKLARING	9
2.4 DEFINIËRING VAN PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID	9
2.5 FAKTORE WAT 'n ROL SPEEL BY PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID	12
2.5.1 Risikofaktore en beskermende faktore	12

	2.5.1.1	<i>Risikofaktore</i>	12
		2.5.1.1.1 Definiëring van stres en stressore	13
	2.5.1.2	<i>Beskermende faktore</i>	15
2.6		PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID BY KINDERS	17
	2.6.1	Ontwikkeling in die middelkinderjare en die verband met psigologiese weerbaarheid	18
		2.6.1.1 <i>Kognitiewe ontwikkeling</i>	19
		2.6.1.2 <i>Morele ontwikkeling</i>	19
		2.6.1.3 <i>Persoonlikheidsontwikkeling</i>	19
		2.6.1.3.1 Selfkonsep	20
		2.6.1.3.2 Emosionele ontwikkeling	20
		2.6.1.4 <i>Sosiale ontwikkeling</i>	21
		2.6.1.4.1 Die rol van die skool	21
		2.6.1.4.2 Die invloed van die portuurgroep	21
	2.6.2	Die aard van psigologiese weerbaarheid by kinders	22
		2.6.2.1 <i>Risikofaktore</i>	22
		2.6.2.2 <i>Beskermende faktore</i>	23
		2.6.2.2.1 Eksterne faktore	23
		2.6.2.2.2 Innerlike, persoonlike sterktes	23
		2.6.2.2.3 Sosiale, interpersoonlike sterktes	26
	2.6.3	Die ontwikkeling van psigologiese weerbaarheid by kinders	27
2.7		VERANDERLIKES WAT 'n ROL SPEEL BY PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID	28
	2.7.1	Geslag	28

2.7.2	Ouderdom	29
2.7.3	Kultuur	29
2.8	PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID IN DIE SUID- AFRIKAANSE KONTEKS	30
2.9	SAMEVATTING	32

HOOFSTUK 3: ENKELOUERGESINNE

3.1	INLEIDING	34
3.2	DIE GESIN	35
	3.2.1 Ouer-kind-interaksie	37
3.3	DIE ENKELOUERGESIN	37
	3.3.1 Enkelvader- en enkelmoeder gesinne	38
	3.3.2 Ouer-kind-interaksie in die enkelouergesin	40
	3.3.3 Verlieshantering	42
3.4	TIPES ENKELOUERGESINNE	42
	3.4.1 Egskeiding	42
	3.4.2 Dood	46
	3.4.3 Ander tipes enkelouergesinne	48
	3.4.3.1 <i>Migrerende werkers</i>	48
	3.4.3.2 <i>Ongetroude moeders</i>	48
	3.4.3.3 <i>Aanneming deur enkelouers</i>	49

3.5	SAMEVATTING	49
-----	-------------	----

HOOFSTUK 4: ONDERSTEUNINGSNETWERKE AS BESKERMENDE FAKTOR

4.1	INLEIDING	51
4.2	SOSIALE ONDERSTEUNINGSNETWERKE	52
	4.2.1 Die aard van sosiale ondersteuning	53
	4.2.2 Sosiale ondersteuning as beskermende faktor	53
4.3	SOSIALE ONDERSTEUNINGSNETWERKE VAN KINDERS IN HUL LAAT MIDDELKINDERJARE	54
	4.3.1 Die ekologiese sisteem	55
	4.3.1.1 <i>Mikrosisteme</i>	57
	4.3.1.1.1 Die gesin	57
	4.3.1.1.2 Die skool	58
	4.3.1.1.3 Die portuurgroep	58
	4.3.1.1.4 Gemeenskap	59
	4.3.1.2 <i>Mesosisteme</i>	59
	4.3.1.3 <i>Eksosisteme</i>	60
	4.3.1.4 <i>Makrosisteme</i>	60
	4.3.2 Geslagsverskille en sosiale ondersteuning	60
	4.3.3 Ontwikkeling van sosiale netwerke by kinders	61
	4.3.4 Sosiale ondersteuning as beskermende faktor by kinders	62
	4.3.4.1 <i>Sosiale ondersteuning en selfagting</i>	63

4.3.4.2 *Sekuriteit van sosiale verhoudings* 64

4.4 **SOSIALE ONDERSTEUNING KINDERS EN OUERS IN ENKELOUERGESINNE** 64

4.5 **METING VAN SOSIALE ONDERSTEUNING** 66

4.6 **SAMEVATTING** 67

HOOFSTUK 5: NAVORSINGSMETODE

5.1 **INLEIDING** 69

5.2 **SAMESTELLING VAN DIE ONDERSOEKGROEP** 70

5.3 **MEETINSTRUMENTE** 71

5.3.1 **Child Symptom Inventory-4/Parent Checklist** 72

5.3.1.1 *Rasionaal* 72

5.3.1.2 *Aard, administrasie en interpretasie* 73

5.3.1.3 *Betroubaarheid en geldigheid* 74

5.3.1.4 *Motivering vir keuse en gebruik* 74

5.3.2 **Persoonlikheidsvraelys vir Kinders** 74

5.3.2.1 *Rasionaal* 74

5.3.2.2 *Aard, administrasie en interpretasie* 75

5.3.2.3 *Betroubaarheid en geldigheid* 77

5.3.2.4 *Motivering vir keuse en gebruik* 78

5.3.3 **Nowicki-Strickland Locus-of-Control Scale for Children** 78

5.3.3.1	<i>Rasionaal</i>	78
5.3.3.2	<i>Aard, administrasie en interpretasie</i>	79
5.3.3.3	<i>Betroubaarheid en geldigheid</i>	79
5.3.3.4	<i>Motivering vir keuse en gebruik</i>	79
5.3.4	Torrance Test of Creative Thinking	80
5.3.4.1	<i>Rasionaal</i>	80
5.3.4.2	<i>Aard, administrasie en interpretasie</i>	80
5.3.4.3	<i>Betroubaarheid en geldigheid</i>	81
5.3.4.4	<i>Motivering vir die gebruik van die toets</i>	82
5.3.5	Piers-Harris Children's Self-Concept Scale	82
5.3.5.1	<i>Rasionaal</i>	82
5.3.5.2	<i>Aard, administrasie en interpretasie</i>	83
5.3.5.3	<i>Betroubaarheid en geldigheid</i>	83
5.3.5.4	<i>Motivering vir keuse en gebruik</i>	83
5.3.6	Survey of Children's Social Support	84
5.3.6.1	<i>Rasionaal</i>	84
5.3.6.2	<i>Aard, administrasie en interpretasie</i>	84
5.3.6.3	<i>Betroubaarheid en geldigheid</i>	85
5.3.6.4	<i>Motivering vir keuse en gebruik</i>	85
5.4	HIPOTESEFORMULERING	86
5.4.1	Navorsingshipotese 1	86
5.4.2	Navorsingshipotese 2	87
5.5	STATISTIESE PROSEDURES	88

HOOFSTUK 6: RESULTATE EN BESPREKING VAN RESULTATE

6.1	INLEIDING	89
6.2	BESKRYWENDE STATISTIEK	90
6.3	HIPOTEESES TOETSING	93
	6.3.1 Persoonlikheidsveranderlikes	93
	6.3.2 Lokus van kontrole	95
	6.3.3 Selfbeeld	95
	6.3.4 Kreatiwiteit	98
	6.3.5 Simptoomskale	99
6.4	GEVOLGTREKKING	101
6.5	AANBEVELINGS	103
	BRONNELYS	104
	OPSOMMING	116
	SUMMARY	118
	KEYWORDS	120

LYS VAN TABELLE

	Bladsy
Tabel 5.1 Frekwensiedistribusie van ondersoekgroep rakende huistaal	71
Tabel 5.2 Die gekorrigeerde halfverdelingsbetroubaarheid-koëffisiënte vir die veertien persoonlikheidsfaktore van die PVK vir seuns en dogters tesaam (Du Toit & Madge, 1991, p. 10)	77
Tabel 5.3 Die hertoetsbetroubaarheidskoëffisiënte vir die 14 persoonlikheidsfaktore van die PVK (Du Toit & Madge, 1991, p. 10)	77
Tabel 5.4 Geldigheidskoëffisiënte, afgelei van ekwivalensie, vir seuns en dogters tesaam (Du Toit & Madge, 1991, p. 10)	77
Tabel 6.1 Gemiddeldes en standaardafwykings vir die totale ondersoekgroep	90
Tabel 6.2 Gemiddeldes en standaardafwykings vir die twee geslagte	91
Tabel 6.3 Gemiddeldes en standaardafwykings vir die wit en swart kinders	92

Tabel 6.4	Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (persoonlikheidseienskappe)	94
Tabel 6.5	Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (lokus van kontrole)	95
Tabel 6.6	Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (selfbeeld)	96
Tabel 6.7	Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (selfbeeld) vir seuns en dogters	97
Tabel 6.8	Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (selfbeeld) vir die wit en swart kinders	98
Tabel 6.9	Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (kreatiwiteit)	99
Tabel 6.10	Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (simptoomskale)	100

LYS VAN FIGURE

	Bladsy
Figuur 4.1 Ekologiese model (aangepas uit Tietjen, 1989, p. 46)	56
Figuur 4.2 Sullivan se teorie van sosiale ontwikkeling (aangepas uit Furman, 1989, p. 155)	62

HOOFSTUK 1

PROBLEEMSTELLING EN DOEL VAN DIE

ONDERSOEK

1.1 INLEIDING

Met die historiese ontwikkeling van Suid-Afrika word die Suid-Afrikaanse kind blootgestel aan 'n verskeidenheid van ervarings wat van die kind vereis om dienooreenkomstig aan te pas. Groot getalle kinders word blootgestel aan 'n hoë voorkoms van gesinsverbrokkeling en word in enkelouergesinne groot. In 1996 was daar 32 775 gerapporteerde egskeidings in Suid-Afrika; in hierdie gerapporteerde egskeidings was daar 41 971 minderjarige kinders betrokke (Seef Coetzee, Statistieke Suid-Afrika, persoonlike kommunikasie, Junie 2000).

Volgens Werner en Smith (1982) blyk dit dat sommige kinders, ten spyte van stresvolle gebeure in die gesin, stabiele en gesonde persoonlikhede ontwikkel, terwyl dit vir ander kinders nie moontlik is nie. Die kerneienskap wat maak dat kinders die omstandighede kan hanteer, word in die literatuur (Masten & Coatsworth, 1998; Reynolds, 1998) beskryf as psigologiese weerbaarheid. Volgens Grotberg (1997) en Rutter (1995) is psigologiese weerbaarheid die universele vermoë om adrese omstandighede te oorkom en selfs daardeur versterk te word. Ondersteuningsnetwerke kan as buffer teen stresvolle gebeure dien (Belle, 1989; Frude, 1991). Navorsing het getoon dat kinders wat 'n betekenisvolle verhouding met 'n volwassene het, beter ontwikkelingsuitkomstes behaal as kinders wat nie 'n goeie verhouding met ten minste een volwassene het nie (Frude, 1991; Masten & Coatsworth, 1998; Werner & Smith, 1982).

1.2 PROBLEEMSTELLING

Alhoewel gesinsonvolledigheid nie noodwendig skadelik vir kinders is nie (Snyman & Le Roux, 1993), is die literatuur van mening dat die enkelouergesin wel 'n potensiële stressor vir die kind verteenwoordig (Frude, 1991; Hanson, Heims, Julian & Sussman, 1995; Louw et al., 1998). Die enkelouergesin bring baie stressors mee wat 'n impak op die ontwikkeling van die kind kan hê (Arnold, 1990, Frude, 1991).

Die literatuur stel in hierdie verband twee perspektiewe teenoor mekaar: aan die een kant kinders wat nie goeie ontwikkelingsuitkomst behaal nie (Sonn & Louw, 1989) en aan die ander kant kinders wat baie goed aanpas in enkelouergesinne (Arnold, 1990; Frude, 1991). Die navorser wil juis op hierdie verskil fokus, naamlik waarom sekere kinders goeie aanpassing toon terwyl ander kinders aanpassingsprobleme ervaar. Die navorser wil ook bepaal watter rol die persepsie van ondersteuningsnetwerke by die aanpassing by enkelouergesinne speel. Die literatuur stel dit juis dat een van die negatiewe faktore wat by enkelouergesinne teenwoordig is, 'n verskraalde ondersteuningsnetwerk is (Demo & Ganong, 1994).

1.3 DOEL VAN DIE ONDERSOEK

Die doel van die studie is om deur middel van 'n literatuurstudie te bepaal of daar 'n verband bestaan tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid, en om met behulp van empiriese navorsing die verband tussen psigologiese weerbaarheid en persepsie van ondersteuningsnetwerke by kinders van enkelouergesinne te bepaal. Die navorser het dit verder ten doel om te bepaal of daar 'n verskil is in die verband tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid vir seuns en dogters en wit en swart kinders.

1.4 WAARDE VAN DIE STUDIE

Indien die navorsing aantoon dat daar wel 'n positiewe verband tussen psigologiese weerbaarheid en persepsie van ondersteuningsnetwerke by kinders uit enkelouergesinne bestaan, behoort hierdie belangrike inligting aan ouers en onderwysers oorgedra te word te einde voorkomend te werk te gaan. Hierdie inligting kan ook gebruik word in gevalle waar kinders swak aanpas by die veranderde gesinsomstandighede.

1.5 HOOFSTUKINDELING

In **Hoofstuk 2** word die klem gelê op psigologiese weerbaarheid en dit word gekonseptualiseer vanuit die raamwerk van psigofortologie. Die hoofstuk begin eers met 'n breë beskrywing van psigologiese weerbaarheid en dan word daar gefokus op die psigologiese weerbaarheid van kinders in hul laat middelkinderjare.

In **Hoofstuk 3** word daar klem gelê op die verskillende tipes enkelouergesinne. Die intakte gesin word as 'n vergelykingsbasis gebruik. Daar word na die redes vir die totstandkoming van enkelouergesinne gekyk, soos egskeiding, dood van 'n ouer en ander redes. Probleme wat die enkelouer ervaar sal uitgelig word en die kind se aanpassing by die enkelouergesin sal bespreek word. Die stressore wat gepaard gaan met enkelouergesinne word bespreek en daar word klem gelê op die invloed van die stressore op die kinders in hul middelkinderjare.

In **Hoofstuk 4** word die klem gelê op die rol wat die persepsie van ondersteuningsnetwerke by die psigologiese weerbaarheid van die kind in die enkelouergesin speel. In hierdie hoofstuk sal daar hoofsaaklik gekyk word na wat onder sosiale ondersteuning verstaan word; daar sal onderskeidelik gefokus word op die ondersteuning van die enkelouergesin en die kind in sy middelkinderjare. Sosiale ondersteuning word as 'n beskermende faktor in die hoofstuk bespreek.

In **Hoofstuk 5** word die metode van ondersoek bespreek.

Hoofstuk 6 handel oor die samevatting, gevolgtrekkings en aanbevelings wat uit die voorafgaande studie gemaak kan word.

HOOFSTUK 2

PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID

2.1 INLEIDING

Although the world is full of suffering, it is full also of the overcoming of it.

Helen Keller (aangehaal in Strümpfer, 1995, p. 81)

Deur die geskiedenis heen is daar voorbeelde van mense wat deur stressore getraumatiseer is en nogtans tot goed funksionerende individue ontwikkel het. Helen Keller se storie is 'n sprekende voorbeeld. Ten spyte van die feit dat sy op die ouderdom van 18 maande blind en doof geword het, het sy voortgegaan om die eerste blind-dowe persoon te word om aan 'n kollege te gradueer en 12 boeke te skryf. Die literatuur is vol voorbeelde van individue wat ten spyte van 'n negatiewe situasie nogtans bo kon uitkom. Garmezy (1994) gee die voorbeeld van die kinders wat die verskriklike trauma van die uitwissing van die Jode deur die Nazi's deurgemaak het en te midde van verskriklike omstandighede, van die moord van ouers, sibbe en vriende, steeds ontwikkel het tot goed funksionerende volwassenes. Navorsing deur Moskowitz (aangehaal in Garmezy, 1994) het aangetoon dat hierdie individue nie heeltemal sonder vrees gelewe het nie, maar dat hulle wel 'n konstruktiewe lewe as volwassenes kon lei.

Die eise wat aan die mens gestel word is soms oorweldigend, en daar is talle voorbeelde van spanningsvolle omstandighede wat sommige individue voor te staan kom. Daar is net soveel voorbeelde van individue wat hierdie omstandighede oorkom en selfs versterk word deur die situasie. Twee kante is teenwoordig wat in dié verband aandag verdien: aan die een kant is daar mense wat goed vaar in die teenwoordigheid van lewenstressors en aan die ander kant is daar mense wat dit swak hanteer. Die studie van psigologiese weerbaarheid fokus op die vermoë van sommige individue om ten spyte van spanningsvolle en moeilike situasies steeds goeie ontwikkelingsuitkomstes te behaal (Masten & Coatsworth, 1998). Die navorsing van psigologiese weerbaarheid hou

homself besig met individuele verskille in die hantering van stresvolle situasies (Rutter, 1995). Hierdie navorsing gaan kyk spesifiek waarom een individu goeie aanpassing toon in die teenwoordigheid van 'n stresvolle situasie terwyl 'n ander individu nie die stresvolle situasie suksesvol kan hanteer nie.

Navorsing oor psigologiese weerbaarheid beklemtoon vorige navorsing en teorieë in die menslike ontwikkeling wat die biologiese imperatief vir groei en ontwikkeling in die menslike organisme daarstel. Volgens hierdie teorieë bestaan 'n biologiese strewe na groei en ontvou dit natuurlik in die teenwoordigheid van sekere omgewingstoestande (Bernard, 1993).

Hierdie hoofstuk sal fokus op die uiteensetting van die eienskappe van psigologiese weerbaarheid in die algemeen, en sal daarna op psigologiese weerbaarheid by kinders fokus.

2.2 PSIGOFORTOLOGIE: KONSEPTUELE VERKLARING

'n Paradigmaverskuiwing is besig om in die sielkunde plaas te vind. Die nuwe paradigma beklemtoon nie net meer die patalogie wat teenwoordig is nie, maar fokus ook op die voorkoming van die ontstaan van patalogie (Cowen & Work, 1988; Strümpfer, 1990; Strümpfer, 1995; Wissing & Van Eeden, 1998). Aaron Antonovsky (1987) het in 1979 die term **salutogenese** ontwikkel, wat hierdie paradigmaskuif beskryf. Salutogenese is afgelei van die Latynse woord *salus*, wat "gesondheid" beteken en die Griekse woord *genesis*, wat "begin" beteken. Salutogenese beklemtoon die oorsprong van gesondheid en vra waarom mense gesond bly te midde lewenstressors (Strümpfer, 1995).

Die salutogeniese paradigma word teenoor die **patogeniese paradigma** geplaas. Daar word soms na laasgenoemde model verwys as die 'mediese model'. Salutogenese is 'n gesondheidsmodel en funksioneer vanuit 'n hele ander raamwerk as die patogeniese

paradigma. Die patogeniese paradigma beskryf en bestudeer die oorsprong van siekte. Die salutogeniese paradigma wend hom tot die beskrywing en die studie van die faktore wat die mens in staat stel om gesond te bly te midde van onvermydelike lewenstressore rondom hom (Strümpfer, 1990). In terme van stres beklemtoon die salutogeniese paradigma stres as alomteenwoordig maar beskou die gevolge van hierdie stres nie as altyd patogenies nie, sommige mense kan deur stresvolle omstandighede versterk kan word (Strümpfer, 1995). Die teorie van salutogenese word in twee kernkonstrukte verdeel, naamlik *koherensiesin* en *algemene weerstandshulpbronne*. Volgens Antonovsky is koherensiesin 'n algemene disposisionele lewensorientasie (Van Eeden, 1996; Strümpfer, 1995).

Koherensiesin kan gedefinieer word as 'n globale lewensorientasie wat uitdrukking gee aan die mate waarin 'n mens 'n deurlopende, standhoudende en tog dinamiese gevoel van vertroue het dat:

- stimuli afgelei van sy interne en eksterne omgewing in die daaglikse lewe gestruktureerd, voorspelbaar en verstaanbaar is;
- hulpbronne beskikbaar is om die eise wat deur hierdie stimuli gestel word, aan te spreek; en
- hierdie eise wat gestel word van so 'n aard is dat die mens die aanspreek daarvan as 'n uitdaging beskou, waardeur dit die moeite werd gemaak word om energie daarin te belê (Antonovsky, 1987).

Die werking van algemene weerstandsbronne word deur Antonovsky (in Strümpfer, 1990) beskryf as "... facilitate effective tension management in any situation of demand." (p. 268). Voorbeelde van algemene weerstandshulpbronne word soos volg saamgevat:

- **fisiese** of **biochemiese** weerstandsbronne, byvoorbeeld die immunitêtsisteen en gesondheid;
- **kunsmatige** weerstandshulpbronne, wat geld, fisiese krag, skooling en voeding insluit; hieronder word mag, status en dienste ook ingesluit;

- **kognitiewe** weerstandshulpbronne, byvoorbeeld intelligensie en gepaardgaande opvoeding, asook die ontwikkeling van vaardighede, kennis en inligting;
- **emosionele** weerstandshulpbronne van ego-identiteit en die innerlike self;
- **waarde-houdingsgerigte** weerstandshulpbronne, wat die hanteringstrategieë van die individu insluit, met ander woorde die kognitiewe waardering van die stressor, suksesvolle beraming van 'n geskikte hanteringsplan en die benutting van beskikbare hulpbronne;
- **interpersoonlike** weerstandshulpbronne, byvoorbeeld sosiale ondersteuning en verbintenis; en laastens
- **makrososiokulturele weerstandshulpbronne** wat die rol van die individu se kultuur en sosiale struktuur waaraan hy behoort, insluit.

In Strümpfer se 1995 artikel "The origins of health and strength: from 'salutogenesis' to 'fortigenesis'" skep hy 'n nuwe term, naamlik **fortogenese**, vir hierdie resente beweging in die sielkunde. Hy is van mening dat die term gesondheid te wyd is en dat dit nodig is om die terminologie aan te pas om 'n meer oorkoepelende term daar te stel. Die term fortogenese is afgelei van die Latynse woord *fortis*, wat "sterk" beteken, en is meer beskrywend van die paradigma as die term salutogenese. Volgens Strümpfer dui die nuwe term nie daarop dat die soeke na die oorsprong van gesondheid ontken moet word nie. Salutogenese dui op die oorsprong van gesondheid terwyl die fortologie verwys na die oorsprong van psigiese krag in die algemeen. Die term fortogenese is 'n meer omvattende en holistiese term as salutogenese.

Na aanleiding van die navorsing wat deur Strümpfer gedoen is oor fortogenese, het Wissing en Van Eeden (1998) die term **psigofortologie** saamgestel, wat spesifiek op die sielkunde van toepassing is. Hierdie rigting in die sielkunde hou homself uitsluitlik besig met die studie van sielkundige sterktes en word gebruik as die teenpool vir psigopatologie. Psigofortologie is dus die oorkoepelende term wat gebruik kan word waaronder die term psigologiese weerbaarheid beskryf word.

2.3 PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID: BEGRIPSVERKLARING

Voordat voortgegaan word met die beskrywing van psigologiese weerbaarheid, is dit nodig dat die gebruik van die term psigologiese weerbaarheid verduidelik word. Die woord **resilience** in die Afrikaanse/Engelse woordeboek word met die woorde “veerkragtig” of “elasties” vertaal. Die term psigologiese veerkragtigheid sou volgens taalkenners nie ‘n gepaste term wees vir gebruik as ‘n direkte vertaling van die term resilience nie. ‘n Meer geskikte vertaling van die woord sou **weerbaarheid** kon wees (Persoonlike kommunikasie, prof. W. Greyling, Hoof: Departement Engels, UOVS, Oktober 2000).

In die navorsing word die term psigologiese weerbaarheid bo die term psigologiese welstand van Van Eeden (1996) verkies omdat bepaalde stressore (soos die omstandighede van enkelouergesinne) by dié kinders teenwoordig is. Kumpfer (1999) gaan van die standpunt uit dat psigologiese weerbaarheid nie gedefinieer kan word in die afwesigheid van ‘n stressor nie. Verder word beweer dat die invloed van die omstandighede in Suid-Afrika, byvoorbeeld werkloosheid (Ferreira, 2000), armoede (Van Eeden, 2000) en misdaad (Badenhorst, 2000) die bevolking en dus ook die kinders aan stressore blootstel, wat bepaalde weerbaarheidseienskappe vereis vir normale funksionering.

2.4 DEFINIËRING VAN PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID

Die literatuur is dit eens dat daar nie ‘n enkel aanvaarbare definisie is vir die term psigologiese weerbaarheid nie (Garmezy, 1994; Grotberg, 1997). Die outeurs maak melding van die problematiek rondom die definiëring van die term. Die problematiek spruit daaruit dat die genetiese faktore by die individu ‘n belangrike veranderlike is. Elke individu se konteks moet in berekening gebring word, wat die samestelling van ‘n algemeen aanvaarde definisie oor die konsep bemoeilik. Alhoewel die literatuur nie

saamstem oor 'n eenvormige definisie vir psigologiese weerbaarheid nie, is daar wel verskeie definisies in die literatuur gevind.

Volgens Strümpfer (2000) is die term *resilience* afgelei van die latynse woord *re*, wat "terug" beteken, en die woord *salire*, wat "spring" beteken. Webster's New Collegiate Dictionary (aangehaal in Werner & Smith, 1982) omskryf psigologiese weerbaarheid ("resilience") as:

"1. The capability of a strained body to recover its size and shape after deformation caused especially by compressive stress. 2. An ability to recover from or adjust to misfortune or change." (p. 36).

In sy mees resente beskrywing stel Strümpfer (2000) psigologiese weerbaarheid as "...the basis of a motive to rebound from or to transform inordinate demands." (p. 2). Psigologiese weerbaarheid verwys na die vermoë waaroor individue beskik om ten spyte van moeilike omstandighede steeds goeie ontwikkelingsuitkomst te behaal (Engle, Castle & Menon, 1996; Masten & Coatsworth, 1998; Reynolds, 1998).

Grotberg (1997) definieer psigologiese weerbaarheid as 'n interaksionele en dinamiese proses tussen eksterne faktore, innerlike, persoonlike sterktes en sosiale, interpersoonlike sterktes. Hierdie proses manifesteer in eienskappe van psigologiese weerbaarheid. Dit is dus nie moontlik om 'n persoon as psigologies weerbaar te beskou indien 'n persoon slegs eienskappe van psigologiese weerbaarheid toon nie.

Volgens Rutter (1995) is psigologiese weerbaarheid nie 'n toestand of eienskap nie en niemand besit totale weerstand teen traumatiese gebeure of stres nie. Psigologiese weerbaarheid beteken nie dat individue onaangeset bly deur die stresvolle gebeurtenis nie maar dat die individu se hantering daarvan effektief is (Frude, 1991). Die literatuur maak eerder van die term *resilience* as *invulnerability* gebruik, omdat die gebruik van laasgenoemde 'n aanduiding sou gee dat die individu onaangeset bly, wat nie die geval is nie. Daarom word daar in die literatuur (Garmezy, 1994; Rutter, 1995) voorkeur gegee

aan die term *resilience*, omdat dit die aanduiding gee dat die individu deur die situasie beïnvloed word, maar weer herstel.

'n Belangrike aspek wat deur die literatuur (Masten & Coatsworth, 1998; Strümpfer, 1990) uitgewys word, is dat 'n individu nie psigologiese weerbaarheid 'besit' nie, maar dat dit gemanifesteer word soos verskillende situasies dit vereis. Herbert (1996) is verder van mening dat psigologiese weerbaarheid nie 'n vasgestelde persoonlike eienskap is nie en dat dit nie 'n waarborg is dat individue soortgelyk sal optree in alle spanningsvolle situasies nie. Smith en Carlson (1997) vat dit saam deur psigologiese weerbaarheid op drie wyses te klassifiseer:

- psigologiese weerbaarheid word beskou as "...efforts to restore or maintain internal or external equilibrium under significant threat by means of human activities including thought and action." (p. 236);
- psigologiese weerbaarheid word ook beskou as die herstel na trauma, byvoorbeeld mishandeling of besering; en
- psigologiese weerbaarheid word ook gedefinieer in die teenwoordigheid van beskermende faktore wat die verhouding tussen risiko en psigologiese weerbaarheid reguleer.

Na aanleiding van bogenoemde uiteensetting word psigologiese weerbaarheid vir die navorsing soos volg gedefinieer: Psigologiese weerbaarheid is die resultaat van 'n dinamiese, interaksionele proses tussen die belewing van eksterne ondersteuning, innerlike, persoonlike sterktes en interpersoonlike en sosiale bevoegdheid. Bogenoemde manifesteer deurdat die individu ten spyte van blootstelling aan stresvolle en/of traumatiese lewensgebeure steeds psigologies gesond funksioneer.

2.5 FAKTORE WAT 'n ROL SPEEL BY PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID

Die navorsing het sekere faktore uitgewys wat verband hou met die bevordering van die eienskappe van psigologiese weerbaarheid. Die verskil tussen sukses en mislukking kan dus toegeskryf word aan die teenwoordigheid of afwesigheid van faktore wat geassosieer word met die eienskap van psigologiese weerbaarheid (Floyd, 1996).

2.5.1 Risikofaktore en beskermende faktore

Twee faktore word gebruik om psigologiese weerbaarheid te identifiseer:

1) **Risikofaktore:** dit sluit faktore in wat 'n bedreiging vir die individu inhou, en om die psigologiese weerbaarheid van 'n individu te bepaal, moet daar 'n stressor geïdentifiseer word (Kumpfer, 1999). Strümpfer (2000) stel dit dat die situasie herken moet word as 'n uitdaging, 'n bedreiging of 'n teenstrydigheid voordat die situasie as 'n risiko beskou kan word.

2) **Beskermende faktore:** dit is faktore wat volgens navorsing blyk om die impak van die risikofaktore te verminder (Masten & Coatsworth, 1998; Smith & Carlson, 1997).

Volgens Grotberg (1997) en Kimchi en Shaffner (1990) moet daar 'n dinamiese balans wees tussen die stresvolle gebeurtenisse en die teenwoordigheid van beskermende faktore om sodoende te voorkom dat emosionele en gedragsprobleme ontwikkel. Risiko- en beskermende faktore sal vervolgens bespreek word.

2.5.1.1 Risikofaktore

Risikofaktore is individuele- of omgewingstressore wat die individu se weerbaarheid vir negatiewe ontwikkelingsuitkomstes verhoog (Engle et al., 1996). Volgens Garmezy en

Masten (1990) beteken risiko "...the identification of variables or factors in biology, person, family, and/or environment that heighten the probability of a negative outcome (e.g. mental or physical disorder) for the individual." (p. 463). Volgens die ekologiese sisteem van Bronfenbrenner moet die interaksie tussen die individu en verskeie vlakke in ag geneem word om risikofaktore te verstaan (Engle et al., 1996). As die kind as voorbeeld gebruik word, moet die volgende vlakke in ag geneem word: die interaksie tussen die kind en sy direkte familie (byvoorbeeld: gesinsverbrotting en armoede); die verskeie sosiale sisteme in die kind se omgewing wat die kind beïnvloed (byvoorbeeld: skool en gemeenskapsaktiwiteite) en die vlak van sisteme wat nie direk op die kind betrekking het nie (byvoorbeeld: kulturele waardes en die regstelsel).

Dit is duidelik uit die literatuur (Grotberg, 1997; Masten & Coatsworth, 1998) dat daar tussen drie vlakke van risiko onderskei kan word, naamlik:

- individuele eienskappe;
- faktore met betrekking tot die gesin; en
- omgewingsfaktore.

Dit is dus duidelik uit die bogenoemde bespreking dat risikofaktore uit verskillende vlakke van die omgewing kan kom.

2.5.1.1.1 Definiëring van stres en stressore

Volgens Louw et al. (1998) ontstaan stres wanneer daar 'n wanbalans is tussen die eise wat die omgewing stel en die individu se vermoë om die stres te hanteer. Garnezy en Masten (1990) gebruik die volgende kriteria om stres te klassifiseer: (1) die teenwoordigheid van 'n owerste stimulusgebeurtenis; (2) die gebeurtenis is daartoe in staat om die organisme se fisiologiese en psigologiese ewilibrum te versteur; (3) die disekwilibrum word gereflekteer in 'n toestand van opwekking wat gekenmerk word

deur neuropsigologiese, kognitiewe en emosionele gevolge vir die individu; en (4) hierdie veranderinge versteur die ontwikkeling van die individu.

Zeitlin en Williamson (1994) beskryf stres as spanning wat opbou as 'n situasie as skadelik of 'n bedreiging van die individu se gevoel van welsyn ervaar word. Volgens die outeurs is stres die resultaat van die inisiële waarneming van die situasie en die mislukking in die hantering daarvan. Noshpitz (1990, p. 550) sien die ervaring van stres as "...perceptual-experiential...". Hy is van mening dat die streswaarde van die situasie gemeet moet word aan die betekenis wat 'n individu of 'n groep daaraan heg. Dit bring mee dat 'n persoon 'n situasie as katastrofies kan ervaar, terwyl 'n ander persoon dieselfde situasie nie noodwendig dieselfde sal ervaar nie.

In die literatuur (Zeitlin & Williamson, 1994) word daar onderskeid getref tussen stres en stressore, volgens die navorsers is stres die reaksie terwyl die stressor die werklike situasie is wat die reaksie ontlok. Strümpfer (2000) sit verskeie stressore uiteen wat van individue vereis om psigologies weerbaar te wees:

- Ongewone verwagtinge kan geskep word deur buitengewone uitdagende situasies wat nie noodwendig teenstrydighede veroorsaak nie, maar wat in retrospek as 'n opbouende ervaring beskou kan word;
- Dit kan ook deel wees van die ontwikkelingsproses. Voorbeelde wat die outeur noem is adollessensie, beroepsverskuiwings en aftrede;
- Individuele teenstrydighede, byvoorbeeld individuele ervarings soos rou, die beeëndiging van 'n betekenisvolle verhouding, armoede, werkloosheid en gevangenisskap;
- Kollektiewe teenstrydighede, byvoorbeeld sosiale, ekonomiese en politieke situasies;
- Organisasoriese veranderinge, byvoorbeeld grootskaalse tegnologiese verandering, kan baie stresvol wees, veral omrede dit verandering in die werkarea kan meebring; en
- Grootskaalse sosio-politieke verandering. Strümpfer noem die voorbeeld van die verandering wat na 1994 in Suid-Afrika plaasgevind het en die spanning wat

meegebring word deur die herstrukturering van waardes en sosiale, ekonomiese, opvoedkundige en kulturele transformasies.

Berns (1993) identifiseer drie tipes stressore: 1) *Fisiese stressore*: byvoorbeeld siekte, ooreising en mishandeling; 2) *Sosio kulturele stressore*: byvoorbeeld misdaad en verandering; en 3) *Psigologiese stressore*: die individuele reaksie tot ware of verbeelde gevaar.

Wanneer daar gekyk word na die hantering van stresvolle situasies is dit belangrik om die onderskeid te tref tussen **kwesbaarheid** ("vulnerability") en **psigologiese weerbaarheid**. Hierdie terme verwys na die twee pole op die kontinuum van individuele funksionering, waar kwesbaarheid verwys na die individu se "susceptibility to negative developmental outcomes that can occur under high-risk conditions" (Engle et al., 1996, p. 621), en aan die ander kant van die kontinuum, waar psigologiese weerbaarheid na die suksesvolle hantering van die stressor verwys.

Risikofaktore, stres en stressore ten opsigte van die Suid-Afrikaanse konteks sal meer breedvoerig onder 2.8 bespreek word.

2.5.1.2 Beskermende faktore

Alhoewel die literatuur nie eengesind is oor die definiëring van psigologiese weerbaarheid nie, is daar baie ooreenstemming oor die faktore wat 'n rol speel in die bevordering van psigologiese weerbaarheid. Die navorsing tot op hede het tot die gevolgtrekking gekom dat daar nie net een bron van psigologiese weerbaarheid is nie, maar eerder verskeie faktore wat in interaksie is met mekaar (Grotberg, 1999; Masten & Coatsworth, 1998; Rockville, 1996). Baanbrekerswerk op hierdie gebied is veral gedoen deur vroeë studies van Garmezy (1982), Rutter (1985) en Werner & Smith (1982). Met die verloop van die navorsing, is verskeie faktore van psigologiese weerbaarheid versterk, bygevoeg en verander (Grotberg, 1997; Wolin & Wolin, 1996). Die literatuur

verwys na hierdie faktore as beskermende faktore, en dit is faktore wat blyk om die voorkoms van disfunksie in die teenwoordigheid van stresvolle gebeurtenisse te verminder (Gore & Eckenrode, 1994; Kimchi & Schaffner, 1990).

Grotberg (1997) deel die bronne van psigologiese weerbaarheid in drie groepe op naamlik: 1) Eksterne bronne van ondersteuning;

2) Innerlike persoonlike sterktes; en

3) Sosiale en interpersoonlike sterktes.

Hierdie groepe moenie afsonderlik beskou word nie maar is interverweef (Garmezy, 1994; Grotberg, 1999). Masten en Coatsworth (1998) verwys na hierdie interverweefdheid as die interaksie tussen die individu en sy omgewing. Dus sal die individu se aanpassing verander soos individuele of omgewingsveranderinge plaasvind. Alhoewel die literatuur nie eengesind is oor die verdeling van die bronne van psigologiese weerbaarheid nie, is dit duidelik dat dit wel van interne bronne sowel as eksterne bronne afkomstig is (Garmezy, 1994; Smith & Carlson, 1997).

Hierdie indeling van Grotberg (1997) word ook gebruik by die eksperimentele gedeelte van die navorsing, waar die eienskappe van psigologiese weerbaarheid na aanleiding van die verdeling bepaal gaan word:

- **Eksterne ondersteuning:** Persepsie van sosiale ondersteuning;
- **Innerlike, persoonlike sterktes,** wat die volgende faktore insluit: outonomie, temperament, prestasie-motivering, selfbeeld, geloof, moraliteit, vertroue in ander en self, empatie en interne lokus van kontrole; en
- **Sosiale, interpersoonlike sterktes:** kreatiwiteit, uithouvermoë, humor, kommunikasie, probleemoplossing, impuls-kontrole, behoefte aan vertrouensverhouding en intellektuele vermoë.

2.6 PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID BY KINDERS

Reeds vroeër in die hoofstuk is psigologiese weerbaarheid in die algemeen as konsep onder die psigofortologiese paradigma verduidelik. Hierdie gedeelte van die hoofstuk sal die verduideliking van die konsep verder baseer op die psigologiese weerbaarheid van kinders in hul laat middelkinderjare. Volgens die psigofortologiese benadering fokus die studie van psigologiese weerbaarheid nie slegs op die risikofaktore wat aanleiding gee tot patologie in kinders nie. Die bronne wat kinders versterk en meer psigologies weerbaar in stresvolle situasies maak word eerder beklemtoon (Brooks, 1994). Die kind word met baie stresvolle situasies gekonfronteer en, soos by volwassenes, is daar ook by kinders individuele verskille in die reaksie in die teenwoordigheid van stressore (Rutter, 1995).

Tydens die afgelope paar dekades het navorsing sekere faktore geïdentifiseer wat kinders se kans verminder om suksesvolle volwassenes te wees (Doll & Lyon, 1998). Volgens Doll en Lyon het navorsing oor psigologiese weerbaarheid ontwikkel uit die navorsing oor ontwikkelingsrisiko's, maar spreek iets anders aan, naamlik dat daar sekere eienskappe, meganismes en interaktiewe prosesse is wat hoë risiko-kindere in staat stel om goeie ontwikkelingsuitkomstes te behaal ten spyte van die risiko.

Die konsep van psigologiese weerbaarheid sluit 'n verskeidenheid van areas in, byvoorbeeld die konstruksie van skoolsukses, gedragsaanpassing en emosionele ontwikkeling (Reynolds, 1998). Navorsing wat gedoen is deur Werner en Smith (1982) het aangedui dat daar na beide die kind se genetiese samestelling en die kind se konteks gekyk moet word om die ontwikkelingsuitkomstes van kinders te voorspel.

Volgens Garmezy en Masten (1990) is kinders wat eienskappe van psigologiese weerbaarheid toon, aktief betrokke by skoolaktiwiteite, geniet hulle klasmaats en onderwysers en het gewoonlik een stokperdjie wat hulle aktief beoefen. Psigologiese weerbare kinders het 'n wye reeks hanteringsvaardighede met konstruktiewe en kreatiewe vermoëns, geniet humor, kom goed oor die weg met ander en ontwikkel goeie vriendskappe.

2.6.1 Ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare en die verband met psigologiese weerbaarheid

Grotberg (1997) het die vraag gevra van watter funksie die ouderdom van die kind in die bevordering van psigologiese weerbaarheid speel. Volgens hierdie navorsing is daar aangetoon dat kinders in hul middelkinderjare hoofsaaklik op hulle eie bronne staatmaak, en dat hierdie kinders self net so 'n groot bydrae lewer as hul ouers of ander volwassenes in die bevordering van hul psigologiese weerbaarheid.

Reeds by die vorige bespreking van psigologiese weerbaarheid is daar aandag gegee aan die beskermende faktore (konstrukte) van psigologiese weerbaarheid. Wanneer psigologiese weerbaarheid by kinders ondersoek word, moet die konstrakte in die lig van die kind se ontwikkelingsvlak beskou word. Dit blyk duidelik uit die bespreking van beskermende faktore dat hulle 'n genetiese komponent, persoonlikheidsdisposisies en 'n ondersteunende omgewing insluit. Die rol van ontwikkeling kom duidelik na vore in die bespreking van beskermende faktore. Daar is 'n duidelike verband tussen risiko, psigologiese weerbaarheid en ontwikkeling (Garmezy 1994).

'n Bespreking van die ontwikkeling van die kind is volgens Grotberg (1997) en Masten en Coatsworth (1998) tweeledig van aard. Aan die een kant het die kind in sy middelkinderjare reeds vaardighede bekom wat dit vir die kind moontlik maak om by stresvolle situasies aan te pas. Aan die ander kant is dit moontlik om te sien of die kind wel by 'n stresvolle situasie aanpas deur die kind se ontwikkeling te monitor en dan te bepaal of die kind die gewenste ontwikkelingsuitkomst behaal. Kinders wat eienskappe van psigologiese weerbaarheid toon bemeester stadia-spesifieke ontwikkelingsstake en daar is afwesigheid van kliniese of diagnostiese vlakke van psigopatologiese simptomalogie (Masten & Coatsworth, 1998).

Die ontwikkeling van die kind in die middelkinderjare, wat spesifiek met psigologiese weerbaarheid verband hou sal vervolgens bespreek word.

2.6.1.1 Kognitiewe ontwikkeling

Volgens Piaget se teorie is kinders in hul middelkinderjare in die **konkreet-operasionele periode** (Louw et al., 1998). In hierdie periode beskik die kind wel oor operasionele denke, maar hierdie denke is nog nie konkreet of abstrak nie. Operasionele denke impliseer dat operasies in denke en probleemoplossing gebruik word en kinders maak nou gebruik van konkrete denke. Aangesien kinders in hul middelkinderjare van konkrete denke gebruik maak, begin kinders nou ook van humor gebruik te maak (Ziegler & Stevenson, 1993). Na aanleiding van die literatuur word humor geag as 'n beskermende faktor (sien p. 15). Nog 'n konsep wat hier na vore kom, is die afname in **egosentrisme**, waar die kind leer dat verskillende mense dieselfde situasie verskillend kan interpreteer en dat hulle die wêreld meer soos volwassenes begin ervaar (Krantz, 1994).

2.6.1.2 Morele ontwikkeling

Morele ontwikkeling verwys na die proses waardeur kinders die beginsels aanleer wat hulle in staat stel om gedrag as "reg" of "verkeerd" te beoordeel, en om hulle gedrag daarvolgens te rig (Louw et al., 1998). Volgens Kohlberg is kinders van hierdie ouderdom op die konvensionele vlak en begin die kind in sy middelkinderjare die waardes van die samelewing te internaliseer (Krantz, 1994). Masten en Coatsworth (1998) beweer dat 'n kind wat sy gedrag volgens die reëls van die samelewing rig makliker deur sy portuurgroep aanvaar sal word.

2.6.1.3 Persoonlikheidsontwikkeling

Die sielkundige Erik Erikson het die persoonlikheidsontwikkeling van 'n individu beskryf as die reaksie van die interaksies met die sosiale omgewing (Berns, 1993; Louw et al., 1998). Volgens Erikson is kinders in hul middelkinderjare op die stadium van

arbeidsaamheid teenoor minderwaardigheid, en in hierdie stadium bemeester kinders vaardighede wat noodsaaklik is vir optimale funksionering in die samelewing. Owens (1993) sê dat kinders wat geleer word dat hulle vaardig is, "... a sense of competence." ontwikkel (p. 263).

2.6.1.3.1 Selfkonsep

Gedurende die middelkinderjare ontwikkel die selfkonsep baie vinnig (Louw et al., 1998). Volgens Rogers (in Louw et al., 1998) ontwikkel die kind nou 'n konsep van die ware self en die ideale self. As gevolg van die norme wat hulle aangeleer het, is dit vir hulle belangrik om hulself as goeie persone te kan beskryf. Volgens Owens (1993) kom kinders in die middelkinderjare tot die besef dat hulle van ander verskil. Kinders besef dat hulle nie net fisies van mekaar verskil nie maar ook dat hulle verskillende gedagtes en gevoelens het. Kinders begin in hierdie stadium 'n veelvuldige prentjie van hulself sien en oordeel hulself oor hoe waardig hulle is. Die kind se opinie van sy eiewaarde is 'n belangrike deel van sy persoonlikheid wat alle aspekte van sy gedrag sal affekteer. Selfagting is 'n belangrike maatstaf van geestesgesondheid (Ziegler & Stevenson, 1993).

2.6.1.3.2 Emosionele ontwikkeling

Volgens Louw et al., (1998) vind daar 'n verandering van hulpeloosheid na onafhanklikheid en selfgenoegsaamheid plaas. Dit het groter emosionele buigbaarheid en emosionele differensiasie tot gevolg. Emosionele ontwikkeling gee aanleiding tot beter selfregulasie by kinders. Kinders verkry meer beheer oor hulle emosies en ontwikkel beter ego-beheer. Navorsing het 'n verband aangetoon tussen kinders wat probleme ervaar met die regulering van negatiewe emosies en latere probleme by kinders (Masten & Coatsworth, 1998).

2.6.1.4 Sosiale ontwikkeling

Die horisonne van kinders in hul middelkinderjare word baie verbreed omdat hulle deel word van 'n wêreld buite dié van die gesin (Krantz, 1994). Volgens Owens (1993) begin die kind in twee wêreldes te lewe: dié van die gesin en dié van die uitgebreide sosiale netwerk. Sosiale ontwikkeling speel 'n belangrike rol in psigologiese weerbaarheid, omdat die kind deel word van 'n uitgebreide sosiale netwerk. Die kind se persepsie van ondersteuning van ouers, portuurgroep en onderwysers dien as beskermende faktor by psigologiese weerbaarheid (Grotberg, 1997; Masten & Coatsworth, 1998; Rutter, 1995).

2.6.1.4.1 Die rol van die skool

Alhoewel die gesin nog die meeste invloed op die skoolgaande kind uitoefen begin die skool stelselmatig om 'n groot area in die kind se lewe te dek (Louw et al., 1998). Die onderwyser speel 'n sentrale rol in die ontwikkeling van die kind in sy middelkinderjare. Volgens Krantz (1994) speel die onderwyser 'n sentrale rol in die kind se houding teenoor die skool en hoe die kind oor homself voel. Ziegler en Stevenson (1993) het aangedui dat veral die samestelling en struktuur van die klaskamer en die ouer se betrokkenheid by die skool, die kinders se ervaring van die skool beïnvloed.

2.6.1.4.2 Die invloed van die portuurgroep

Die portuurgroep van die kind in sy middelkinderjare word deur Louw et al., (1998) beskryf as 'n relatiewe stabiele versameling van twee of meer kinders wat met mekaar in interaksie verkeer en norme en doelstellings deel. Die portuurgroep is 'n sosiale struktuur van leier en volgeling wat toesien dat die groep se doelwitte bereik word. Die belangrikheid van die portuurgroep in die ontwikkeling van 'n kind in sy middelkinderjare word nie altyd belangrik genoeg geag nie (Masten & Coatsworth, 1998). Volgens Owens (1993) is die portuurgroep om verskeie redes 'n belangrike

rolspeler in die kind se ontwikkeling. Die groepinteraksie in die portuurgroep help die kind om met ander oor die weg te kom op 'n sosiaal aanvaarbare wyse. Ziegler en Stevenson (1993, p. 470) verwys na die portuurgroep as 'n "...society of children." omdat dit 'n sosiale wêreld is wat sy eie rituele, tradisies, aktiwiteite en rolle insluit wat van een generasie van kinders na die volgende oorgedra word.

2.6.2 Aard van psigologiese weerbaarheid by kinders

2.6.2.1 Risikofaktore

Volgens Garmezy en Masten (1990) en Kimchi & Schaffner (1990) verhoog 'n risikofaktor 'n kind se kans om emosionele of gedragsprobleme te ontwikkel. Noshpitz (1990, p. 550) is van mening dat "...clinical stress is a deforming force in a child's life that begets undue pain and/or produces growth-impending deformity in the child's development."

Navorsing het verskeie stressore by kinders geïdentifiseer, naamlik: egskeiding; dood van 'n ouer; fisiese beserings; siekte en hospitalisasie; verhuising na nuwe omgewing en blootstelling aan gesinskonflik (Cowen & Work, 1988; Garmezy & Masten, 1990; Krantz, 1994; Neighbors, Forehand & McVicar, 1993). Die kind is ook vatbaar vir ontwikkelingsrisiko's. Smith en Carlson (1997) noem voorbeelde soos perinatale probleme, ontwikkelingsagterstande en temperamentsverskille. Uit hierdie voorbeelde is dit duidelik dat stressore uit individuele, gesins- of omgewingsbronne kan spruit.

Navorsing (Masten & Coatsworth, 1998; Rutter, 1995) het ook begin wegbeweeg van die blootstelling aan 'n enkele risikofaktor en het beweeg in die rigting dat risiko 'n proses is. Die omgewing waarin die kind grootword sal met die tyd verander, byvoorbeeld egskeiding of die dood van 'n ouer, en soos die kind ontwikkel, sal die vaardighede wat hy openbaar, ook verander.

2.6.2.2 Beskermende faktore

In die longitudinale studie van Werner en Smith (1982) is daar aandag gevestig op die beskermende faktore wat teenwoordig is by kinders wat eienskappe van psigologies weerbaarheid toon. Volgens Cowen & Work (1988, p. 597) is die funksie van beskermende faktore "... to reduce the high likelihood of maladjustment among children." Grotberg (1997) dui die volgende aan as konstrakte van psigologiese weerbaarheid by kinders:

2.6.2.2.1 Eksterne faktore

- Sosiale ondersteuning

Volgens Belle (1989) kan sosiale ondersteuning gedefinieer word as bronne wat deur ander verskaf word en voorkom in die konteks van interpersoonlike verhoudings. Ondersteunende bronne kan verskeie vorms aanneem, soos inligting, materiele bystand, toegeneentheid, fisiese beskerming, empatie, hulp in probleemoplossing en herversekering van waarde (Belle, 1989; Frude, 1991; Weisner, 1989). Werner en Smith (1982) het bevind dat 'n kind net een betekenisvolle verhouding met 'n volwassene nodig het om te help om die negatiewe effek van 'n stressor teen te werk. Verdere navorsing het bewys dat 'n stabiele verhouding met een ouer as beskermende faktor teen die spanning van probleme in die gesin dien (Neighbors et al., 1993). Hierdie aspek word egter in Hoofstuk 4 in detail bespreek.

2.6.2.2.2 Innerlike, persoonlike sterktes

- Interne lokus van kontrole

Lokus van kontrole verwys na hoe 'n individu sy/haar optrede ervaar, of die persoon verantwoordelikheid neem vir sy/haar suksesse en/of mislukkings en of die persoon die verantwoordelik buite homself/haarself op iemand anders plaas (Berns, 1993; Louw et al., 1998). Eksterne lokus van kontrole dui daarop dat die individu die

verantwoordelikheid vir sy/haar suksesse en/of mislukkings op eksterne faktore plaas, terwyl interne lokus van kontrole daarop dui dat die individu self verantwoordelikheid neem. Kinders wat glo dat hulle in 'n mate in beheer is van 'n situasie, sal meer effektiewe hanteringsmeganismes gebruik as kinders wat glo dat hulle geen beheer oor 'n situasie het nie (Floyd, 1996). Werner en Smith (1982) het ook in hulle studie bevind dat kinders wat glo dat hulle in 'n mate in beheer is, meer psigologies weerbaar is.

- **Moraliteit**

Moraliteit verwys na 'n groep beginsels of ideale wat individue in staat stel om tussen reg en verkeerd te onderskei en om hulle gedrag ooreenkomstig te rig (Louw et al., 1998). Kinders wat hulle gedrag in 'n sosiaal aanvaarbare wyse rig, sal meer aanvaarding van die sosiale netwerk waaraan hulle behoort, ontvang. Hartup (1989) is van mening dat die mate waartoe kinders by hul portuurgroep ingeskakel is, 'n aanduiding bied van latere vaardigheid. Volgens Grotberg (1997) is geloof ook 'n konstruk van psigologiese weerbaarheid, maar by kinders in die middelkinderjare is dit nog 'n onontwikkelde eienskap.

- **Outonomie**

'n Stabiele en warm verhouding met ouers sal kinders help om vaardighede te ontwikkel wat hulle sal help in die funksionering as volwassenes (Ziegler & Stevenson, 1993). Navorsing deur Werner en Smith (1982) het aangetoon dat kinders wat as psigologies weerbaar geïdentifiseer is, 'n verhouding met een volwassene gehad het, wat gehelp het in die hantering van stressore.

- **Temperament**

Temperament verwys na die persoonlikheidsaspek wat met gevoelens en die uitdrukking daarvan gemoeid is (Louw et al., 1998). Temperament kan beskryf word as redelike stabiele persoonlikheidstrekke wat individue verskillend van mekaar maak (Rockville,

1996). Heelwat navorsing (Grotberg, 1997; Masten & Coatsworth, 1998; Rutter, 1995) het al die terrein van psigologiese weerbaarheid en temperament ondersoek. 'n Individue se beperkinge en moontlikhede met dit wat hy/sy kan doen, word deur sy/haar gene bepaal, maar die omgewing van die persoon sal bepaal hoe hierdie vaardighede uitgedruk word (Joseph, 1994).

Volgens Zeitlin & Williamson (1994) blyk dit dat temperament die hantering van stresvolle situasies op vier wyses beïnvloed: 1) dit kan die kind se blootstelling aan potensiële stresvolle situasies verhoog; 2) temperament kan die kind se sensitiwiteit vir stres bepaal; 3) temperament kan die kind se kenmerkende patroon van hanteringsmeganismes beïnvloed en 4) temperament kan die bereidwilligheid van die kind se versorgers beïnvloed om die kind te ondersteun. Werner & Smith (1982) het gevind dat sekere temperamentele eienskappe 'n definintiewe rol speel in die bevordering van die kind se psigologiese weerbaarheid.

- **Selfbeeld**

Individue vergelyk hulself met ander om sodoende hulle eie waarde te vergelyk en tot 'n besef te kom oor wat hulle werd is (Rockville, 1996). Navorsing deur Sonn en Louw (1989) het aangetoon dat lae selfbeeld en die ontwikkeling van patalogie met mekaar verband hou. Selfbeeld begin in die kinderjare vorm aanneem maar deur die jare kan die selfbeeld van 'n individu baie verander en deur verskillende lewensgebeurtenisse gevorm word. Volgens Brooks (1994) kan selfagting gedefinieer word as die emosies en denke wat die kind handhaaf oor sy vermoë 'n verskil te maak, om uitdagings te aanvaar, om van beide sukses en mislukkings te leer, en homself en ander mense te respekteer.

- **Empatie**

Empatie dui daarop dat 'n persoon begrip vir 'n ander se gevoelens en situasie openbaar (Louw et al., 1998). Volgens Masten en Coatsworth (1998) val empatie onder

selfregulerende gedrag wat die kind meer sosiaal aanvaarbaar sal maak vir funksionering in die samelewing.

2.6.2.2.3 Sosiale, interpersoonlike sterktes

- **Streshantering**

Effektiewe streshanteringsvaardighede is belangrik by kinders. Arnold (1990) het bevind dat daar 'n verband tussen gedragsprobleme en effektiewe streshantering by kinders bestaan.

- **Kreatiwiteit**

Kreatiwiteit is die vermoë van individue om dinge in 'n ander lig te sien en om met nuwe, ongewone en effektiewe oplossings vorendag te kom (Papalia & Olds, 1996). Individue wat kreatief is, toon divergente denke. Dit beteken dat hulle veelvuldige oplossings vir 'n probleem kan toon (Louw et al., 1998). Kreatiewe individue is ook buigbaar in die sin dat hulle uit verskillende oogpunte na dieselfde probleem kan kyk. Torrance (1994) beskou kreatiwiteit as die proses van die uitkenning van probleme, die formulering van idees en hipoteses, die toetsing en aanpassing van die hipoteses en die oordra van die resultate. Kreatiwiteit word ook beskou as 'n beskermende faktor by psigologiese weerbaarheid beskou, en volgens Torrance is kreatiwiteitsvaardighede slegs van nut as hulle deur lewenservaringe ontwikkel word.

- **Impulskontrole**

Kinders wat eers 'n saak deeglik deurkyk, sal van meer effektiewe probleemoplossingsvaardighede gebruik maak in teenstelling met 'n kind wat impulsief optree (Ziegler & Stevenson, 1993).

- **Humor**

Soos reeds bespreek by die ontwikkeling van die kind in sy middelkinderjare, kan die kind reeds van humor gebruik maak. Humor is deur die literatuur aangedui as 'n

konstruk van psigologiese weerbaarheid (Grotberg, 1997). In hierdie studie kan humor nie as 'n konstruk van psigologiese weerbaarheid gebruik word nie omrede daar nie geskikte humorskale vir kinders in die middelkinderjare bestaan nie.

2.6.3 Ontwikkeling van psigologiese weerbaarheid by kinders

Volgens die literatuur ontwikkel psigologiese weerbaarheid by kinders as 'n funksie van drie verbandhoudende areas (Grotberg, 1997; McWhirter et al., 1993):

- Persoonlike eienskappe

Kinders wat eienskappe van psigologiese weerbaarheid toon het sekere persoonlikheidstrekke in gemeen, soos reeds genoem by die bespreking van psigologiese weerbaarheid by kinders (Voorbeeld hiervan is: interne lokus van kontrole, goeie stresshanteringsvaardighede, kreatiwiteit, goeie selfbeeld en impulskontrole).

- Gesinsmileu

Soos gesien in Afdeling 2.6, is die rol van die gesin op hierdie ouderdom een van die belangrikste invloede op die kind se psigososiale ontwikkeling.

- Sosiale omgewing

Kinders wat eienskappe van psigologiese weerbaarheid toon, trek krag en ondersteuning van die sosiale netwerk.

Masten en Coatsworth (1998) onderskei in hierdie verband tussen die bogenoemde vlakke met onderskeidelike eienskappe:

- Individueel:**
- goeie intellektuele funksionering
 - innemende geaardheid
 - selfgenoegsaamheid, selfvertroue en 'n goeie selfbeeld
 - geloof in 'n religieuse figuur

Gesin: -goeie verhouding met ouerfigure (versorger)
 -outoritêre ouerskapstyl: struktuur, warmte en hoë verwagtinge
 -sosio-ekonomiese voordele
 -ondersteuningsstrukture in gesinsverband

Buite gesinsverband: -verbintenis met betekenisvolle volwassene buite gesinsverband
 -verbintenis met organisasies wat positiewe interaksie bevorder
 -bywoning van skole wat effektief is in hul doelstellinge

2.7 VERANDERLIKES WAT 'N ROL SPEEL BY PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID

2.7.1 Geslag

Kliwer en Sandler (1993) het aangetoon dat daar geen beduidende verskille tussen seuns en dogters in terme van die gebruik van vermyding en weerstand, as oneffektiewe hanteringsmeganismes, bestaan nie. Alhoewel daar nie geslagsverskille gevind is nie, het die navorsing aangedui dat beide seuns en dogters van oneffektiewe hanteringsmeganisme gebruik maak.

Werner en Smith (1982) het gevind dat geslagsrolstereotipering 'n invloed gehad het op die wyse wat veral aggressie hanteer is. Daar is aangedui dat veral seuns in die middelkinderjare meer van aggressie gebruik maak as hanteringsmeganisme, as dogters in die middelkinderjare.

Verskille wat deur Bernzweig et al., (1993) opgemerk is, het daarop gedui dat seuns meer van 'n kognitiewe hanteringsstyl gebruik maak, terwyl dogters meer emosiegefokusde strategieë gebruik. Ander verskille wat deur die navorsers aangedui is, is dat dogters

eerder hulp sal soek as seuns, en dat seuns hul negatiewe gevoelens eerder sal verberg vergeleke met dogters.

2.7.2 Ouderdom

Die laat middelkinderjare (10 - 13 jaar) word gesien as die tydperk waarin die kind se kognitiewe, sosiale, emosionele en selfkonepontwikkeling van uiterste belang is. Benewens die ontwikkeling van kognitiewe vaardighede, vaslegging van geslagsrolidentiteit en groter selfkennis, vind die uitbreiding van sosiale en interpersoonlike vaardighede plaas (Louw, et al. 1998). Die ontwikkeling van die eienskappe van psigologiese weerbaarheid gaan hand aan hand met die ontwikkeling van die individu (Masten & Coatsworth, 1998). Antonovsky (1987) huldig die standpunt dat koherensiesin nog nie in die middelkinderjare vasgelê is nie en dat dié eienskap eers in volwassenheid stabiliseer.

2.7.3 Kultuur

Antonovsky (in van Eeden, 1996) beskryf die konstruk van koherensiesin as universeel, wat in alle kulture die basis vir suksesvolle hantering van stressore uitmaak. Hy is egter van mening dat verskillende kulture nie 'n ewe sterk koherensiesin sal hê nie.

Van Eeden (1996) het navorsing gedoen oor die koherensiesin van verskillende etniese groepe in Suid-Afrika. Sy het bevind dat die wit groep betekenisvolle hoër tellings op koherensiesin gekry het as die swart groep. Van die redes wat sy aanhaal is dat die wit groep in die heersende apartheidsbeleid oor baie meer algemene weerstandshulpbronne as die swart groepe beskik het. Dit is dus duidelik uit hierdie navorsingsbevindinge dat daar kulturele verskille sal bestaan tussen die psigologiese weerbaarheid van verskillende etniese groepe in Suid-Afrika.

Buiten die stressore wat by enkelouergesinne teenwoordig is, is daar in Suid-Afrika baie faktore wat aanleiding gee tot stres en stresverwante situasies. Hierdie faktore wat in die Suid-Afrikaanse konteks voorkom sal vervolgens bespreek word.

2.8 PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID IN DIE SUID-AFRIKAANSE KONTEKS

Volgens Kumpfer (1999) se model van psigologiese weerbaarheid is die teenwoordigheid van stressore 'n voorvereiste vir die erkenning van psigologiese weerbaarheid. Die omstandighede van die huidige situasie in Suid-Afrika dra daartoe by dat risikofaktore verskeie vorms aanneem, en feitlik elke kind in Suid-Afrika word in een of ander mate aan van hierdie stressore blootgestel. Met die politieke transformasie wat in Suid-Afrika plaasgevind, het moes Suid-Afrikans, wit en swart, by hierdie veranderde omstandighede aanpas. Wiechers (1994) stel dit duidelik dat wanneer 'n samelewing genoodsaak word om te veel veranderinge te assimileer, dit tot angs en spanning aanleiding kan gee.

Van dié faktore wat veral in die Suid-Afrikaanse konteks teenwoordig is, kan soos volg saamgevat word:

- Armoede

Die verarmde sosio-ekonomiese stand van Suid-Afrika kan hoofsaaklik aan werkloosheid toegeskryf word. Volgens die Internasionale Arbeidsorganisasie plaas 'n werkloosheidskoers van 25,5% Suid-Afrika vierde op die wêreldlys (Van Eden, 2000). Daar word verskeie redes aangehaal vir die hoë werkloosheidssyfer in Suid-Afrika, naamlik: uitdienstelling weens regstellende aksie, stakings en misdaad wat buitelandse beleggers afskrik. Verdere redes wat aangevoer word is dat Suid-Afrika besig is om geskoolde mense te verloor wat elders groener weivelde gaan soek, en sodoende word die land ontnem van 'n goeie werksmag.

- HIV/Vigs

Volgens die data is HIV/Vigs besig om die wêreld se nommer een ekonomiese vyand te word. Volgens Gous (2000) verklein die arbeidsmag en die arbeidsproduktiwiteit daal. Gous meld dat die jongste beraming van die HIV-voorkoms in Suid-Afrika op ongeveer 22,4% geskat word. Dit is dus duidelik uit hierdie statistiek dat HIV/Vigs 'n groot probleem in Suid-Afrika is, nie net as gevolg van die hoë sterftesyfer nie, maar ook as gevolg van die ander gevolge wat deur die toename in HIV/Vigs meegebring word. Een van hierdie gevolge is die toename in misdaad as gevolg van HIV/Vigs. Schonteich (in Krost, 1999) het 'n direkte verband gevind tussen Vigs en jeugmisdad - kinders wend hulle tot misdaad aangesien hulle op hulself aangewese is om rede hulle ouers weens Vigs gesterf het.

- Misdaad

Volgens Badenhorst (2000) is daar min of geen aanduiding dat die misdaad in Suid-Afrika aan die afneem is nie. Die mees resente verslag van die Suid-Afrikaanse Polisie diens toon aan dat die voorkoms van misdaad op hoë vlakke gestabiliseer het maar nog steeds voortduur.

Die Kinderbeskermingseenheid van die SAPD het in 1999 'n 11,6% verhoging ervaar in die aangemelde gevalle van misdade teenoor kinders (Stuart, 1999). Kinders is die slagoffers van hierdie misdade omdat hulle fisies en emosioneel sagte teikens is en omdat kinders 'n gevoel van vertrouwe ontwikkel, veral teenoor volwassenes.

- Verbokkeling van gesinsbande

Egskeiding neem al meer toe in Suid-Afrika en groot hoeveelhede kinders word daardeur geraak. In 1996 was daar 32 775 gerapporteerde egskeidings in Suid-Afrika; in hierdie gerapporteerde gevalle was daar 41 971 minderjarige kinders betrokke (Seef Coetzee, Statistieke Suid-Afrika, persoonlike kommunikasie, Junie 2000). Visser (1991) is van mening dat Suid-Afrika veral geteister word deur die disintegrasie van die gesin en dat die kind die ergste daardeur geraak word. Die toename in Vigs en misdaad dra daartoe by dat kinders wees gelaat word (Gous, 2000).

- **Disintegrasie van die onderwysstelsel**

Volgens Robinson (1991) het ongeveer 4000 gesinne besluit om hul kinders uit die skool te haal en hulle tuis te onderrig. Redes wat hiertoe aanleiding gee, is: toename in geweld, verhoogde skoolfooi, oorvol klaskamers, swak opgeleide onderwysers en die algemene verlies aan vertroue in Suid-Afrika se onderwysstelsel.

As al die bogenoemde risikofaktore in die Suid-Afrikaanse konteks in vergelyking byvoorbeeld Switserland vergelyk word, is dit duidelik dat die kinders van Suid-Afrika psigologies weerbaar moet wees om ten spyte van hierdie omstandighede steeds uit te styg en goeie ontwikkelingsuitkomst te behaal.

2.9 SAMEVATTING

Na aanleiding van die bogenoemde uiteensetting kan die volgende samevattende gevolgtrekkings gemaak word:

- Konseptueel word psigofortologie gebruik as teenpool van psigopatologie en psigologiese weerbaarheid word onder die oorkoepelende term van psigofortologie aangebied.
- Samevattend kan die definisie van psigologiese weerbaarheid omskryf word as die resultaat van 'n dinamiese, interaksionele proses tussen die beleving van eksterne ondersteuning, innerlike, persoonlike sterktes en interpersoonlike en sosiale bevoegdheid. Bogenoemde manifesteer deurdat die individu ten spyte van blootstelling aan stresvolle en/of traumatiese lewensgebeure steeds psigologies gesond funksioneer.
- Faktore wat 'n rol speel by psigologiese weerbaarheid is eerstens risikofaktore wat die stresvolle situasies wat elke dag rondom ons voorkom, omskryf, en word beskryf

as die situasie wat die individu se kans om patalogie te ontwikkel, verhoog. Beskermende faktore daarenteen is faktore wat blyk om die impak van risikofaktore te verminder.

- Volgens Kumpfer (1999) se model is stressore 'n voorvereiste vir die bepaling van psigologiese weerbaarheid. In die Suid-Afrikaanse konteks word die kind blootgestel aan verskeie stressore wat deur die politieke veranderinge meegebring word.
- Die eienskappe van psigologiese weerbaarheid soos deur Grotberg (1997) uiteengesit en wat in hierdie navorsing gebruik word, kan soos volg saamgevat word:

Eksterne ondersteuning: Persepsie van sosiale ondersteuning;

Innerlike, persoonlike sterktes wat die volgende faktore insluit: outonomie, temperament, prestasie-motivering, selfbeeld, geloof, moraliteit, vertroue in ander en self, empatie en interne lokus van kontrole; en

Sosiale, interpersoonlike sterktes: kreatiwiteit, uithouvermoë, humor, kommunikasie, probleemoplossing, impuls-kontrole, behoefte aan vertrouensverhouding en intellektuele vermoë.

HOOFSTUK 3

ENKELOUERGESINNE

3.1 INLEIDING

Enkelouergesinne word as 'n tipe gesin beskou en nie soseer 'n afwyking van die normale gesinsisteam nie (Hardey & Crow, 1991). Volgens Walsh (1993) verskil die term "normaliteit" tussen verskillende kulture en gemeenskappe. Enkelouergesinne verwys na gesinne waar die vader of moeder nie teenwoordig is nie weens faktore soos egskedding, verlating of die dood (Horowitz, 1995; Louw et al., 1998). Vir doeleindes van die navorsing sal die term enkelouergesinne gebruik word om na die gesin as 'n tipe gesin te verwys en die intakte gesin sal as 'n vergelykingsbasis gebruik word. Na aanleiding van Emery (1988, p.12) is 'n bespreking van die gevolge van enkelouergesinne "...senseless without a consideration of views about 'normal' families and 'healthy' child-rearing." Hanson et al., (1995) en Snyman en Le Roux (1993) is van mening dat intakte gesinne nie noodwendig die superieure vorm van gesinsstruktuur is om kinders in op te voed nie, en dat twee ouers nie 'n voorvereiste is vir die opvoeding van kinders nie. Ander literatuur (Caple, 1988) is weer baie sterk van mening dat kinders albei ouers nodig het, aangesien hulle komplementêre rolle in die kind se lewe vervul.

Histories is die gesin as normaal beskryf as daar twee ouers in die gesin teenwoordig was ('n moeder en 'n vader). Die enkelouergesin is beskryf as "gebroke gesinne" en die implikasie hiervan is dat die lede van enkelouergesinne as ontoereikend beskou is (Horowitz, 1995). Tans word enkelouergesinne nie meer in dieselfde lig gesien nie. Soos reeds hierbo bespreek, sien die navorser enkelouergesinne nie as 'n afwyking van die normale nie. Die omstandighede wat binne die enkelouergesin bestaan, word as stressore gesien wat in die lig van die veranderde gesinsisteam, stres meebring (Arnold, 1990; Frude, 1991; McKerny & Price, 1994). Die onderskeid tussen stres en 'n stressor is reeds in Hoofstuk 2 getref.

In hierdie hoofstuk sal daar vervolgens aandag geskenk word aan die rol van die gesin in die kind se ontwikkeling, asook die ouer-kind-interaksie in die intakte gesin. Verder word op die enkelouergesin gefokus en daar sal daar gekyk word na onderskeidelik enkelvader- en enkelmoedergesinne asook die aard van ouer-kind-interaksie in die enkelouergesin. Verskillende omstandighede wat kan aanleiding gee tot die ontstaan van enkelouergesinne naamlik egskeiding, dood en ander oorsake, word beklemtoon. In hierdie hoofstuk sal die veranderde omstandighede wat met enkelouergesinne gepaardgaan, as risikofaktore bespreek word.

3.2 DIE GESIN

Die gesin maak deel uit van die psigososiale sisteem waarvan die kind 'n lid is, en die gesin help die kind om aan te pas by die eise wat die samelewing aan hom stel (Redelinghuys, 1997).

Daar is baie teorieë oor die gesin en gesinsamestelling (Caple, 1988; Horowitz, 1995). Die navorser het dit nie hier ten doel gestel om 'n studie te maak van die teorieë oor die gesin nie, maar eerder om op die belangrikheid van die gesin in die kind se raamwerk te fokus. Volgens Walsh (1993) word die individuele ontwikkelingsproses binne die konteks van die gesin gevorm en die kind se individuele ontwikkelingsproses kan dus nie buite die konteks van die gesin geplaas word nie. Na aanleiding van die doel van die studie sal daar op die gesinsamestelling en eienskappe van gesinne waar die kinders in hul laat middelkinderjare is, gefokus word.

In die samelewing word die kerngesin as die normale of konvensionele gesinsvorm of sisteem beskou (Hanson et al., 1995). Die ander argument wat in die literatuur (Emery, 1988) voorkom, is dat 'n gesin gedefinieer moet word deur die patrone van verhoudings. Walsh (1993) is ook van mening dat daar nie van 'n normale gesin gepraat kan word nie, omdat "...our current conceptualizations of normal family processes must take into account the changing views of changing families in a changing world." (p. 4). Daar

bestaan dus teenstrydighede in die literatuur oor die “normale” gesinsvorm. Dit is eerder belangrik om op die belangrikheid van die gesin en die ouers se invloed op die kind in sy middelkinderjare te fokus. Hierdie invloed is van kardinale belang in die ontwikkeling van die kind in sy middelkinderjare (Louw et al., 1998).

Net soos die individu gaan die gesin ook deur ‘n ontwikkelingsproses. Die stadias waardeur die gesin gaan word die gesinslebensiklus genoem (McWhirter, 1993; Walsh, 1993). Die verhouding met die ouers en sibbe gaan deur verandering soos die individu deur die ontwikkelingsproses beweeg (Walsh, 1993). Na aanleiding van die ontwikkelingsproses waardeur die kind gaan, verander die rol van die ouers. Die kind is nou minder afhanklik van sy ouers, het ook meer die behoefte om in sy ouers se besluite geken te word en is ook in hierdie stadium in staat om sekere aspekte van sy gesin met ander se gesinne te vergelyk (Louw et al., 1998).

Die gesin met kinders in hul middelkinderjare het ander behoeftes as gesinne met ouer of jonger kinders (Louw et al., 1998; Walsh, 1993). Gesinne met kinders in hul middelkinderjare behoort baie ondersteuning en sekuriteit aan die kind te bied omdat die gesin die eerste sosiale struktuur in die kind se lewe is. Zeitlin & Williamson (1994) is van mening dat daar in hierdie stadium van die gesinsontwikkeling ‘n fyn balans moet wees tussen die ondersteuning wat die gesin bied en die outonome ontwikkeling van die kind. Dit blyk dus hieruit baie duidelik dat die gesin ‘n baie belangrike rol in die lewe van die kind in sy middelkinderjare speel. Dit is dus te verstane dat as daar in hierdie belangrike sisteem in die kind se lewe baie veranderinge plaasvind, dit stres in die kind se lewe kan voortbring (Owens, 1993).

Dit is noodsaaklik om te bepaal of hierdie rol van die gesin en die ouers in enkelouergesinne vervul word ten spyte van die veranderinge wat plaasvind.

3.2.1 Ouer-kind-interaksie

Ouerskap word as een van die belangrikste funksies van die gesin in die samelewing beskou. Die funksie van die ouer is om die kind op te voed, te beskerm en hom toe te rus vir funksionering in die volwasse stadium (Louw et al., 1998; Snyman & Le Roux, 1993). Ouerskap bestaan uit gedeelde take en rolle en die stel van grense en reëls, kommunikasie, bronne en verhoudings in die gesin (Horowitz, 1995). Die belangrikste taak van die ouer is die sosialisering van die kind. Sosialisering stel die kind in staat om te leer wat nodig is om in die samelewing geïntegreer te word en deel van die gemeenskap te word (Berns, 1993).

Volgens die literatuur is die funksies van die gesin soos volg: ekonomiese funksies, beheer, huishoudelike verantwoordelikhede en ondersteuning (Berns, 1993; Horowitz, 1995; Owens, 1993).

Die aard van die ouer-kind-interaksie verander sodra die kind skool toe gaan as gevolg van die kultureel-gedefinieerde ontwikkelingstake van die kind (Louw et al., 1998; Walsh, 1993). Die ouers se interaksie met die kind sal verander sodra die kind sy sosiale netwerk uitbrei wanneer hy skool toe gaan (Zeitlin & Williamson, 1994). Die verantwoordelikheid van die sosialisering van die kind word nou uitgebrei na die skool, en dit het 'n invloed op die ouer-kind-interaksie. Alhoewel die kind nou deel vorm van 'n meer uitgebreide sosiale netwerk, is kinders in hul middelkinderjare nog baie onderworpe aan hulle ouers vir leiding en opvoeding (Louw et al., 1998).

3.3 DIE ENKELOUERGESIN

Die huidige samelewing word gekenmerk deur transformasie en verandering. Hierdie verandering het ook 'n invloed op die samestelling en funksionering van die gesin.

Navorsers het verskeie sieninge oor enkelouergesinne maar die meeste literatuur (Caple, 1988; Frude, 1991), beskou enkelouergesinne as 'n alternatiewe of transformerende gesinsvorm. Die intakte gesin word soms as die superieure gesinsvorm geag maar die enkelouergesinne moet eerder gesien word as gesinne met besondere knelpunte. In dié verband kan daar verwys word na faktore wat stres in enkelouergesinne veroorsaak wat nie by twee-ouergesinne nie teenwoordig is (Caple, 1988; Frude, 1991). Die literatuur (Emery, 1988; McKerny & Price, 1994; Owens, 1993) stem in hierdie verband ooreen dat die feit dat daar slegs een ouer in die huishouding teenwoordig is, nie noodwendig die probleem is nie, maar eerder die komplikasies wat deur die enkelouer ervaar word.

Die enkelouergesin is soms net in 'n oorgangsfase, byvoorbeeld direk na egskeiding of die dood van 'n ouer, want die meeste enkelouers trou weer en stiefgesinne is ander gesinne met besondere knelpunte en stressore wat nie op die navorsing van toepassing is nie.

Enkelouergesinne bestaan nie net uit beperkinge nie, en enkelouers ontwikkel maniere om hierdie beperkinge te hanteer (Hardey & Crow, 1991). Enkelouergesinne moenie net gesien word in die lig van die negatiewe aspekte nie, maar die teenwoordigheid van die positiewe aspekte moet in ook berekening gebring word (Shaw, 1991). Positiewe faktore kan byvoorbeeld die volgende insluit: om gelukkiger te wees alleen en dat 'n egskeiding die enigste moontlike uitweg is. 'n Amerikaanse verslag het getoon dat enkelouergesinne dikwels daarin slaag om 'n gesonder gesinslewe en beter aangepaste kinders te hê in vergeleke met twee ouer gesinne (Van Staden, 1991).

3.3.1 Enkelvader- en enkelmoedergesinne

Volgens die literatuur (Emery, 1988; Louw et al., 1995; Walsh, 1993) kan die toename in enkelouergesinne aan verskillende faktore toegeskryf word: mense trou eers op 'n latere ouderdom, daar is 'n toename in mense wat nooit trou nie, maar tog kinders het, en die toename in egskeiding. Die oorsprong van enkelouergesinne is divers, omdat dit vir

sommige individue 'n keuse is terwyl ander gesinne noodgedwonge by die situasie moet aanpas (Caple, 1988). Die enkelouergesin besit dus nie 'n homogene identiteit nie (Redelinghuys, 1997).

Volgens die literatuur (Bianchi, 1995; Donati, 1995) het die meeste enkelouergesinne 'n moeder as enkelouer aan die hoof van die huis, maar die voorkoms van enkelvaders is besig om toe te neem. Baie enkelmoeders het toesig en beheer oor die kinders verkry na 'n egskeiding, maar die howe gee al meer die beheer en toesig aan enkelvaders (Bianchi, 1995; Louw et al., 1998). Navorsing oor enkelvaders het eers onlangs aandag begin geniet, en die navorsing het getoon dat kinders van enkelvaders nie meer probleme toon as kinders van enkelmoeders nie (Greif, 1995). Navorsing het verder bevind dat enkelvaders wat voor die egskeiding of dood, aktief by hul kinders betrokke was, makliker by die veranderde gesinsomstandighede aanpas (Burgess, 1995). Verdere navorsing deur Hanson et al., (1995) het aangetoon dat enkelvaders wat die rol van enkelouerskap gekies het, beter aanpassing toon as dié enkelvaders wat in die situasie gedwing is.

Enkelouers ervaar beperkinge wat deur die situasie voortgebring word, en die veranderde rolle en verantwoordelikhede vereis aanpassing van beide enkelvaders en -moeders. Caple (1988) daarenteen dui daarop dat daar egter groot verskille is tussen die aanpassings van enkelvaders en -moeders. Volgens die outeur is daar twee groot verskille, naamlik die samelewing se idees en verwagtinge oor sogenaamde manlike en vroulike rolle en die groot dispariteit tussen die enkelvader en enkelmoeder se ekonomiese posisie. Shaw (1991) is van mening dat alhoewel die houding in die samelewing teenoor enkelvaders verander het, bly die finansiële implikasies dieselfde. Die sakewêreld is nie altyd so toegeeflik teenoor enkelvaders nie, in kontras met die hulp wat sommige enkelmoeders kry ten opsigte van meer buigsame werksure en ander praktiese hulpmiddels (Burgess, 1995). Teenstellende navorsing van Bianchi (1995) wys dat kinders wat in enkelvadergesinne grootword, minder finansiële veranderinge ervaar as kinders uit enkelmoedergesinne. Daar is ook bevind dat kinders uit enkelouergesinne meer finansiële implikasies ervaar as kinders uit intakte gesinne.

Louw et al., (1998) is ook van mening dat enkelmoeders groter finansiële implikasies evaar as enkelvaders, maar dat enkelvaders daarenteen nie altyd voorbereid is op die gelyktydige rol van broodwinner en versorger nie.

Heelwat navorsing is al gedoen oor die impak van die afwesigheid van 'n ouer by kinders met dieselfde en verskillende geslagte. Navorsing deur Guidubaldi en Perry (aangehaal in Arnold & Garnahan, 1991) dui daarop dat seuns wat vier jaar na die egskedding gereelde kontak met hul vader gehad het, baie beter gevaar het as die groep seuns wat nie in gereelde kontak met hul vader was nie. Die navorsing toon verder dat dogters nie die afwesigheid van 'n vader so direk na byvoorbeeld die egskedding voel nie, maar dat sy in haar adolessente fase 'n vaderfiguur sal mis.

3.3.2 Ouer-kind-interaksie in die enkelouergesin

Ouerskapstyle kan nie met 'n spesifieke gesinsvorm of -struktuur nie verbind word, maar die ouer-kind-interaksie in die enkelouergesin gaan deur veranderinge en herstrukturering wat die ouer-kind-interaksie aan druk onderwerp. Daar is reeds voorheen verwys na die konsepte waaruit die ouer-kind-interaksie bestaan; dit is dus belangrik om daarop te let hoe die struktuur van die ouer-kind-interaksie verander in enkelouergesinne (sien p. 30). Daar kan nie direkte aannames gemaak word dat die enkelouer outomaties probleme gaan evaar nie, maar dit is naïef om nie al die faktore in ag te neem wat dit vir enkelouers soms moeilik maak om goeie ouers te wees nie (Horowitz, 1995).

Omdat daar **herstrukturing van rolle** plaasvind, gee dit daartoe aanleiding dat die ouer-kind-interaksie ook op 'n veranderde wyse plaas. Die verantwoordelikheid berus nie meer by twee ouers nie, maar slegs by een. Dit beteken dat die enkelouer harder aan die verhouding met die kind moet werk (Caple, 1988). Die ouer-kind-interaksie neem 'n ander vorm aan as in die intakte gesin, en die gevolge kan tweërlei van aard wees: eerstens kan die enkelouer baie nader aan die kind leef omdat verantwoordelikhede gedeel word, of die kind en die ouer kan heeltemal verwyderd van mekaar staan omdat

die ouer te veel van die verantwoordelikheid op homself neem (Caple, 1988; Van Staden, 1991). Na aanleiding hiervan word kinders in enkelouergesinne meer by huishoudelike take betrek wat daartoe aanleiding gee dat hulle vaardighede aanleer wat ander lede van hulle portuurgroep nie het nie. Die ouer-kind-verhouding moet die kind toelaat om sy outonomie en individualiteit te behou (Van Staden, 1991; Zeitlin & Williams, 1994).

Rolomkering is 'n risiko wat bestaan as daar van die kind verwag word om die rol van die afwesige ouer in te neem (Van Staden, 1991). Die outeur noem die voorbeeld van die seun wat die rol van die vaderfiguur moet inneem, en dit kan gebeur dat die ouer te swaar op die kind leun en dat die kind 'n versteurde beeld van die ouer-kind-interaksie kry.

Dissipline is soms 'n moeilike taak vir die enkelouer, en dissiplinerings tegnieke is dikwels inkonsekwent (Louw et al., 1998). Die enkelouer kan soms te streng en dan weer te toegeeflik wees, en dit kan gebeur dat die kind/kinders die situasie misbruik en die enkelouer manipuleer (Ladd & Zvonkovic, 1995).

Ouers kan ook geneig wees om oorsensitief te wees vir probleme wat die kinders ervaar as gevolg van die veranderinge, en die gevolg kan wees dat die enkelouer **oorkompenseer** vir die verlies (Van Staden, 1991).

Enkelouers is ook soms geneig om die kind as **middelganger** tussen die twee ouers te gebruik, wat soms die geval by egskeidings is. Die ouer moet daarteen waak dat hy negatiewe gevoelens teenoor die afwesige ouer versterk sodat die kind/kinders nooit die gevoel ontwikkel dat hulle verantwoordelik is vir die situasie nie (Oppawsky, 1989).

Dit is dus hieruit duidelik dat enkelouers, beide enkelvaders en -moeders, nie altyd gereed is vir die verandering wat in die ouer-kind-verhouding plaasvind nie.

3.3.3 Verlieshantering

In die proses van verandering moet die kind die verlies van 'n bekende sisteem hanteer. Openlike kommunikasie met die kind is dwarsdeur die proses noodsaaklik. Dit is veral nodig om die vertrouensverhouding te herstel, veral in die proses van 'n egskeiding waar die kind nie meer vertrou kan hê in 'n stabiele verhouding tussen sy ouers nie (Van Staden, 1991). Die kind moet gewoon raak aan die veranderde gesinsisteem en die kind se rouproses moet in ag geneem word deur die proses tot die vestiging as 'n enkelouergesin.

3.4 Tipes Enkelouergesinne

Soos reeds aangetoon is daar verskillende wyses waarop 'n enkelouergesin tot stand kan kom. Enkelouergesinne is 'n diverse groep, aangesien sommige enkelouergesinne as enkelouergesin begin sonder dat dit 'n keuse was. Ander gesinne gaan deur veranderinge om dan 'n enkelouergesin te word, en sommige ouers kies om 'n enkelouergesin te wees (Caple, 1988; Hardey & Crow, 1991).

Die totstandkoming van enkelouergesinne kan toegeskryf word aan die volgende faktore: egskeiding, die dood van 'n ouer en ander redes soos migrerende werkers, ongetroude moeders en aanneming deur enkelouers. Dit word vervolgens bespreek.

3.4.1 Egskeiding

Egskeiding neem al meer toe in Suid-Afrika en groot hoeveelheid kinders word daardeur geraak. In 1996 was daar 32 775 egskeidings in Suid-Afrika, en in hierdie gerapporteerde gevalle was daar 41 971 minderjarige kinders betrokke (Seef Coetzee, Statistieke Suid-Afrika, persoonlike kommunikasie, Junie 2000). Uit hierdie inligting is

dit dus duidelik dat daar baie kinders is wat hulself in hierdie posisie bevind en wat aan stressore wat met egskеiding gepaardgaan, blootgestel is.

Volgens Hutchinson & Spangler-Hirsch (1989) kan die gesin gesien word as 'n vasgestelde sisteem en meganisme vir die identifisering en vasstelling van rolle en aktiwiteite in die alledaagse lewe van die gesinslede. "When a divorce occurs, it means not only the loss of patterns of everyday family interaction and a family member, but loss of a way of life" (Walsch, 1993, p. 209). Egskeiding word nie as 'n diskrete gebeurtenis beskou nie, maar 'n proses wat gekenmerk word deur verandering wat van die gesinslede vereis om by verskillende stressore aan te pas (Arnold, 1994; Emery, 1988; Frude, 1991; Kliever & Sandler, 1993; Louw et al., 1998). Volgens Emery (1988) word daar van die kinders verwag om aan te pas ongeag of die verandering positief of negatief is. Alhoewel die literatuur (Louw et al., 1998; Van Staden, 1991) dit eens is dat nie alle kinders negatief deur egskеiding geraak word nie, is verskeie faktore geïdentifiseer wat die kind se reaksie op die egskеiding sal beïnvloed.

Waar 'n **verbreking van roetine** plaasvind, word die kinders ontwortel uit die roetine waaraan hulle gewoon was. Dit kan die gevoel by kinders laat ontstaan dat daar nie meer veiligheid in die gesinsstruktuur is nie (Louw et al., 1998; Van Staden, 1991).

Na aanleiding van navorsing deur Ladd & Zvonkovic (1995) is nog 'n moontlike probleem geïdentifiseer wat uit die egskеiding kan voortspruit, naamlik **taakoorlading** van die enkelouer. Die ouer moet die verantwoordelikheid vir albei die rolle van die ouers oorneem en vir die ouer om beide die vader- en die moederrol in die gesin in te neem, kan baie stresvol (Frude, 1991). Soos tereg deur Van Staden (1991) opgemerk word, gaan die ouers ook deur 'n proses van verandering en aanpassing. Dit is belangrik dat die ouers die aanpassings effektief maak om sodoende hulle kinders effektief te kan bystaan.

Egskeiding bring ook **finansiële implikasies** mee, en volgens Demo en Ganong (1994) ervaar vrouens die finansiële implikasies meer as mans wat uit 'n egskеiding stap. 'n

Afname in inkomste bring gevolglik mee dat die gesin soms moet verhuis en dat die kind van sy bekende omgewing, skool en vriende met wegtrek. Hierdie veranderinge en aanpassing by 'n **nuwe skoolomgewing** dra by tot verdere stres en emosionele aanpassing (Emery, 1988; Frude, 1991; Robinson, 1991). Volgens navorsing is die skool 'n bron van sekuriteit vir die skoolgaande kind, en as die kind na 'n ander skool moet gaan, kan dit vir die kind baie spanning veroorsaak (Arnold & Garnahan, 1990).

Verskeie navorsers (Emery, 1988; Louw et al., 1998; Van Staden, 1991) is dit eens dat die kind se **ontwikkelingsvlak** die kind se aanpassing by egskeiding sal beïnvloed. Die kind se vlak van kognitiewe ontwikkeling sal die kind se begrip van die situasie bepaal en beïnvloed (Emery, 1988). Volgens navorsing (Arnold & Garnahan, 1990; Emery, 1988; Louw et al., 1998) blyk dit dat jonger kinders meer negatief geraak word. Die rede wat in die literatuur aangevoer word is dat die kind kognitief en emosioneel daartoe in staat is om die pyn te ervaar, maar nog nie oor die vaardighede beskik om hierdie pyn te verwerk nie. Navorsing deur Arnold & Garnahan (1990) het sekere gedrag geïdentifiseer wat by kinders in hul middelkinderjare direk na die egskeiding voorkom. Hierdie simptome sluit in dat kinders van hierdie ouderdom meer geneig is om kant te kies, identiteitsprobleme te ervaar, aggressie, somatisering en afname in skoolprestasie.

Wat 'n groot rol in die kind se aanpassing by die veranderde omstandighede speel is die **verhouding** met die oorblywende ouer, veral in die eerste paar jaar na die egskeiding (Emery, 1988). Frude (1991) het gevind dat die probleme wat die kind ervaar nie altyd die direkte gevolg van die egskeiding was nie, maar dat die kind se aanpassing die veranderde toestand van die ouers se welstand gereflekteer het. Wanneer die ouers byvoorbeeld depressief was of te besig was met hul eie probleme of spanning, was hulle geneig om minder konsidererend te wees en het hulle gesukkel om die kinders te beheer. Dit het aanleiding gegee tot die probleme wat die kinders in die meeste gevalle ervaar het, en nie die kinders se eie aanpassingsprobleme nie.

Navorsing het getoon dat kinders se **psigologiese stres** in die eerste twee jaar na die egskeiding 'n hoogtepunt bereik (Demo & Ganong, 1994; Robinson, 1991), omdat daar in

hierdie tyd die meeste veranderinge en herstruktuering in die gesin plaasvind, en daarna vind daar 'n mate van stabilisering plaas. Carter en McGoldrick (1987, p. 146) verdeel die verloop van die verandering wat in die enkelouergesin plaasvind in drie fases op: Fase een is die nasleep- of "aftermath"-fase, waar die gesin begin om volgens 'n nuwe vorm te begin funksioneer; die tweede fase is die hergroeperingfase waar die enkelouergesin aanvaar word en nuwe bande vorm met ander groepe; en stabilisering is die derde fase, waar die gesin nou na "normaal" behoort terug te keer.

Sommige navorsers (Robinson, 1991) is van mening dat alhoewel egskeiding ook 'n **rouproses** is, dit nie dieselfde as by die dood van 'n ouer ervaar word nie. Ander navorsers (Arnold, 1990; Kübler-Ross, 1969) huldig die mening dat 'n egskeiding ervaar word as die verlies aan 'n ouer, en dus dieselfde as die dood van 'n ouer, en word die rouproses dus as dieselfde ervaar. Alhoewel dit duidelik is dat die literatuur verskil oor die aard van die rouproses, stem die literatuur wel ooreen dat die rouproses wat die kind ervaar, deurgewerk moet word ten einde suksesvolle aanpassing by die veranderde omstandighede te bewerkstellig.

Frude (1991) en Louw et al. (1998) stem ooreen dat egskeiding nie altyd 'n **negatiewe ervaring** vir 'n kind is nie. Volgens Van Staden (1991) toon kinders in sommige enkelouergesinne dieselfde probleme as kinders in ongelukkige intakte gesinne. Die egskeiding geskied soms in die kind se beste belange, veral as daar geweld en mishandeling betrokke was. Wat belangrik is om in ag te neem by egskeiding, is toesig en beheer, want dit het die implikasie dat sommige kinders in werklikheid nog steeds twee ouers het.

Alhoewel die bogenoemde uiteensetting slegs fokus op die negatiewe veranderinge wat deur egskeiding meegebring word, is dit belangrik om te kyk na die positiewe aspekte wat blyk om na vore te kom by kinders uit egskeidings. Kinders uit egskeidings is geneig om meer verantwoordelikhede te kry as hul portuurgroep weens die verandering in die outoriteitstruktuur. Dit blyk verder dat kinders uit egskeidingsgesinne meer sosiale en praktiese vaardighede ontwikkel as die ander lede van hul portuurgroep (Emery, 1988).

3.4.2 Dood

Volgens Frude (1991), Kranzler (1990) en Murray (1994) is die dood van 'n ouer die mees stresvolle gebeurtenis wat elke gesin sal moet kan hanteer in die verloop van die gesinsbestaan. In essensie bring die dood van die ouer dieselfde strukturele verandering mee wat deur 'n egskeiding meegebring word (Louw et al., 1998).

Murray (1994) het die volgende faktore uitgewys wat die gesin se aanpassing by die veranderende omstandighede kan beïnvloed:

- **Tyd van die dood.** Die aanpassing by die veranderde omstandighede is moeiliker as die dood van die ouer as 'n onverwagse skok gekom het. Frude (1991) dui ook in hierdie verband aan dat die strukturele veranderinge in die gesin reeds voor die ouer se dood voorkom as daar byvoorbeeld 'n lang siekbed was.
- **Omstandighede van die dood.** Indien die dood as onverwags en skielik ervaar word is die reaksie meer intens, en indien die dood van die ouer te wagte was weens 'n siekte, het die ouer die kans om die kind op die naderende dood voor te berei.
- **Samelewing se erkenning van die verlies.** Frude (1991) is in hierdie opsig van mening dat die mense wat elke dag met die kind in aanraking is, bewus moet wees van die verlies wat die kind gely het, om te verseker dat die kind en sy gesin die nodige ondersteuning kry.
- **Gestigmatiseerde verliese** (verliese waaraan 'n stigma kleef, byvoorbeeld selfmoord en dood as gevolg van VIGS). Volgens navorsing deur Frude (1991) is die rouproses meer intens na selfmoord of dood as gevolg van Vigs, as na die natuurlike afsterwe van 'n individu.

- **Die posisie van die persoon in die gesin voor sy/haar dood en die verhouding met die gesinslede voor sy dood.** As die ouer wat gesterf het die primêre broodwinner was, sal daar baie aanpassings in die gesin gemaak moet word. As die kind 'n baie hegte verhouding met die ouer gehad het voor die dood, kan dit die aanpassing moeiliker maak as byvoorbeeld in die geval waar die ouer vervreemd was van die kind as gevolg van byvoorbeeld werksverpligtinge.
- **Die herstrukturering van rolle en ander strukturele veranderinge wat in die gesin plaasvind na die dood van 'n ouer.** Die verhouding met die enkelouer is belangrik omdat daar gevoelens van die kind kan wees dat hy die enkelouer ook kan verloor en net soos in die geval van 'n egskeiding, is deurlopende kommunikasie met die kind belangrik (Caple, 1988).

Soms laat die omstandighede van die persoon se dood die hele familie hulpeloos, en die bronne wat vir die gesin beskikbaar is voor en na die dood van die persoon speel 'n belangrike rol in die aanpassing van die enkelouer na die dood (Frude, 1991; Murray, 1994). Die navorsing dui aan dat weduwees ook 'n vermindering in emosionele ondersteuning ervaar, maar nie in dieselfde mate as vrouens wat uit 'n egskeiding stap nie (Demo & Ganong, 1994; Donati, 1995).

Volgens Wass (1991) speel die volgende faktore 'n rol by die kind se hantering van die dood van 'n ouer:

- kind se ouderdom;
- kind se konsep van die dood;
- vlak van affektiewe ontwikkeling;
- geslag;
- die hantering van die dood deur die oorblywende ouer en
- beskikbaarheid van die nodige versorging van die kind na die ervaring.

Navorsing deur Kranzler (1991) het 'n sterk verband gevind tussen die enkelouer se aanpassing en kind se aanpassing. Daar is gevind dat indien die ouer aanpassingsprobleme getoon het, was die kind ook meer geneig tot aanpassingsprobleme. Kübler-Ross (1969) is dit eens dat die dood van 'n ouer een van die mees traumatiese ervarings in die lewe van 'n kind is. Wass (1991) huldig die mening dat kinders nie onderskat moet word nie en dat ons nie die houding moet aanneem dat kinders dit nie kan hanteer nie.

3.4.3 Ander tipes enkelouergesinne

Om 'n enkelouer te wees is nie vir almal 'n keuse nie; sommiges kom in situasies waar daar nie werklik 'n ander keuse is nie.

3.4.3.1 Migrerende werkers

Migrerende werkers is 'n element wat aanleiding gegee het tot die ontstaan van enkelouergesinne. Veral in die plattelandse gemeenskappe soek die vader elders werk en laat die verantwoordelikheid van die kinders in die moeder se hande oor. Migrerende werk benadeel die kinders omdat hierdie gesin deur dieselfde stressors gaan as enige ander enkelouergesin (Redelinghuys, 1997), behalwe vir die negtiewe emosionele belewenis van 'n egskeiding.

3.4.3.2 Ongetroude moeders

Nog 'n ontstaanswyse van enkelouergesinne is ongetroude moeders. Ongetroude moeders kan ook tienerswangerskappe insluit. In die geval van adolessente moeders is daar talle risikofaktore teenwoordig. 'n Implikasie van hierdie tipe enkelouergesin is dat tienermoeders nie opgewasse is vir ouerskap nie, en Horowitz (1995, p. 43) stel dit soos

volg: "There is no formal discipline devoted to the study and teaching of parenting." Ekonomiese implikasies van ongetroude moeders, veral as die moeder baie jonk was toe sy geboorte geskenk het, is nog 'n struikelblok wat die enkelmoeder moet oorkom. (Caple, 1988). Die adolessente moeder is ook nie emosioneel gereed vir ouerskap nie (Prater, 1995).

3.4.3.3 Aanneming deur enkelouers

Nog 'n vorm van enkelouerskap is die aanneem van kinders sonder dat die individu getroud is (Gass-Sternas, 1995). Volgens Shireman (1995) is nie alle aannemingsagentskappe gretig om kinders deur enkelouers, te laat aanneem nie. Die navorsing toon nie duidelikheid oor hierdie aspek nie, maar wat wel duidelik na vore kom, is dat daar baie oorwegings is wat in ag geneem moet word. Volgens Shireman is van die faktore wat oorweeg moet word, die volgende is: ekonomiese stres, sosiale isolasie en rolbeperkinge.

3.5 SAMEVATTING

Na aanleiding van die bogenoemde kan die volgende samevattende gevolgtrekkings gemaak word:

- Die samelewing se siening oor enkelouerskap het baie verander, enkelouergesinne word nie meer as 'n afwyking beskou nie, maar word eerder gesien as 'n gesinstipe.
- Enkelouergesinne word egter steeds as 'n stressor gesien in die lig van die veranderinge wat in die sisteem meegebring word. Van die veranderinge wat meegebring word, blyk duidelik uit die veranderde ouer-kind-interaksie wat in die enkelouergesin waargeneem kan word. Ander veranderinge wat meegebring

word en as risikofaktore gereken kan word, is die finansiële implikasies, herstrukturering van die gesin, dissipline en emosionele aanpassing by die veranderde omstandighede.

- Enkelouergesinne is 'n diverse groep wat op verskeie maniere tot stand kan kom, waarvan die hooforsake egskeiding, dood, migrerende werkers, ongetroude moeders en aanneming deur 'n enkelouer is.

HOOFSTUK 4

ONDERSTEUNINGSNETWERKE AS BESKERMENDE FAKTOR

4.1 INLEIDING

Die literatuur is dit eens dat kinders verskillend reageer op die veranderde gesinsomstandighede wat deur byvoorbeeld egskeiding of die dood voortgebring word (Arnold, 1991; Frude, 1991; Louw et al., 1998; Shaw, 1991). In die navorsing word daar klem gelê op die kinders wat goeie psigologiese weerbaarheid in enkelouergesinne toon, en dan spesifiek ook op die verband tussen hul persepsie van hul ondersteuningsnetwerk en psigologiese weerbaarheid.

Kinders in enkelouergesinne het nie beide ouers wat die verantwoordelikheid van die opvoedingstaak deel nie en daarom is die las op die enkelouer soveel meer. Wanneer kinders uit enkelouergesinne met kinders uit intakte gesinne vergelyk word, blyk die volgende na vore te tree in enkelouergesinne: meer konflik met sibbe, minder gesinskohesie en minder ondersteuning (Louw et al., 1998; Shaw, 1991). In hierdie hoofstuk wil die navorser op die beskermende aard van sosiale ondersteuning fokus, omrede 'n verskraalde sosiale netwerk as een van die risikofaktore van enkelouergesinne geïdentifiseer is (Demo & Ganong, 1994; Van Staden, 1991).

In hierdie hoofstuk sal daar vervolgens aandag geskenk word aan sosiale ondersteuning in die algemeen, asook die ondersteuning onderskeidelik van enkelouergesinne en van die kind in sy middelkinderjare. Na die bespreking van die voorkoms van die ondersteuning, sal daar word spesifiek ook gekyk na die rol wat ondersteuningsnetwerke speel as beskermende faktor by die psigologiese weerbaarheid van kinders uit enkelouergesinne.

U.S.A. BIBLIOTEK

1 152 492 7 *

4.2 SOSIALE ONDERSTEUNINGSNETWERKE

Volgens Veilel en Baumann (1992) het daar in die laaste twee dekades groot belangstelling ontstaan in die navorsing oor sosiale ondersteuning. Hulle is verder van mening dat daar meer aandag geskenk moet word aan die rol wat sosiale ondersteuning speel in die bevordering van geestesgesondheid.

Daar moet 'n onderskeid getref word tussen sosiale ondersteuning en die ondersteuningsnetwerk. Sosiale netwerke word op verskeie wyses gedefinieer. Walker (aangehaal in Maguire, 1983) definieer sosiale netwerke as "... that set of personal contacts through which the individual maintains his social identity and receives emotional support, material aid and revices, information, and new social contacts." (p. 14). Sosiale netwerke kan dus beskou word as die fisiese netwerk van individue of instansies wat aan 'n individu beskikbaar is en ondersteuning kan verskaf. Volgens Belle (1989) kan sosiale ondersteuning gedefinieer word as bronne wat deur ander verskaf word en in die konteks van interpersoonlike verhoudings voorkom.

Zeitlin & Williamson (1994) brei uit op die vorige definisies en gaan verder deur te sê dat om net deel van 'n sosiale netwerk te wees nie outomaties toegang tot sosiale ondersteuning verseker nie. Trad en Greenblatt (1990) is ook van mening dat die individu bereidwillig moet wees om uit te reik en die ondersteuning te aanvaar en te gebruik. Hobfoll en Stephens (1990) huldig die mening dat sosiale ondersteuning tweërlei van aard is: eerstens die sosiale verbintenis en tweedens ondersteunende interaksie. Hulle definieer sosiale ondersteuning as "...those social interactions or relationships that provide actual assistance or a feeling of attachment to a person or group that is perceived as caring or loving." (p. 455). Dit is dus duidelik hieruit dat daar 'n tendens in die literatuur bestaan om sosiale ondersteuning tweeledig te beskryf, naamlik die netwerk waarvan die individu deel is, maar ook die werklike ondersteuning wat hy van die netwerk ontvang.

Vir doeleindes van hierdie navorsing word sosiale ondersteuning soos gevolg gedefinieer: Sosiale ondersteuning is die ondersteuning en hulp wat die individu ontvang van die sosiale netwerk waarvan die individu deel uitmaak.

4.2.1 Die aard van sosiale ondersteuning

Volgens Argyle (1992), Belle (1989) en Zeitlin en Williamson (1994) kan sosiale ondersteuning in verskillende kategorieë verdeel word. Die outeurs verwys na menslike ondersteuning wat in die vorm van wederkerige, interpersoonlike verhoudings voorkom, as **emosionele ondersteuning** (emosionele ondersteuning sluit die volgende in: verbetering van selfagting en emosionele bystand, soos die vermindering van angstigtheid). Die tweede kategorie is **materiële en omgewingsondersteuning** (Belle, 1989; Weisner, 1989). Zeitlin & Williamson (1994) verwys na hierdie bron van ondersteuning as **instrumentele ondersteuning**. Hierdie ondersteuning sluit geld in wat sekuriteit verskaf en wat dit moontlik maak om goedere en dienste aan te skaf. Omgewingsondersteuning word gebaseer op die fisiese omstandighede van 'n individu se omgewing. Nog 'n vorm van ondersteuning is **inligting**. Hierdie vorm van ondersteuning kan omskryf word as die raad of leiding wat 'n individu ontvang (Tietjen, 1989). Volgens Belle (1989) en Frude (1991) kan sosiale ondersteuning ook in die vorm van **self-evaluasie** oorgedra word. Hierdie vorm van ondersteuning kan omskryf word as die vergelyking van 'n individu met 'n groep en die ondersteuning en hulp wat vanuit hierdie groep kan kom. Uit die bogenoemde literatuur is dit duidelik dat ondersteuning in watter vorm ook al 'n belangrike rol speel in die hantering van 'n stresvolle situasie.

4.2.2. Sosiale ondersteuning as beskermende faktor

Die mens is 'n sosiale wese en 'n sosiale omgewing is van krities belang vir in menslike ontwikkeling (Belle, 1989). Cauce, Reid, Landesman en Gonzales (1990, p. 64) verklaar die volgende: "Our capacity to create and maintain social relationships as well as our

need for such relationships, has been considered a hallmark of the human condition." Verskeie navorsers is dit eens dat sosiale ondersteuningsnetwerke as buffer dien teen stresvolle ervarings (Argyle, 1992; Arnold, 1991; Belle, 1989; Frude, 1991).

Belle (1989) en Frude (1991) maak melding van verskeie hipoteses wat saamgestel is om te probeer verduidelik watter rol sosiale ondersteuning speel in die teenwerking van stres. Die *sosiale ondersteuningshipotese* is van mening dat individue deur stresvolle situasies gehelp word deur die praktiese en emosionele ondersteuning van ander mense. Die effek van die stressor word verlig en ander mense kan emosionele ondersteuning verskaf en op praktiese wyses bystand verleen (Frude, 1991).

Volgens die *social-well-being* hipotese (Frude, 1991, p. 136) versterk interpersoonlike verhoudings mense se persoonlike sterktes en gee daartoe aanleiding dat mense psigologies sterker is in stresvolle situasies. Sosiale ondersteuning versterk en verhoog die individu se eiewaarde, en sodoende word die individu se psigologiese toleransie vir stres verhoog (Belle, 1989; Frude, 1991).

Daar heers konsensus in die literatuur (Frude, 1991; Trad & Greenblatt, 1991; Louw et al., 1998) dat die bron van die ondersteuning nie die belangrikste aspek is nie, maar wel die kwaliteit van die ondersteuning.

4.3. SOSIALE ONDERSTEUNINGSNETWERKE VAN KINDERS IN HUL LAAT MIDDELKINDERJARE

Daar sal van die ekologiese model van Bronfenbrenner (1979) gebruik gemaak word om die rol van ondersteuningsstelsels in die ontwikkeling van vaardighede by kinders te verduidelik. As daar na die ontwikkeling van die kind gekyk word, beweeg die literatuur (Cauce et al., 1990) meer na die gebruik van 'n ekologiese benadering, waar die verbande tussen die kind en die sosiale stelsels beklemtoon kan word.

Tietjen (1989) stel dit as volg:

“...the basis for judging the adequacy of support, then, should be whether or not the amount and type of support received is helping the child develop the skills, knowledge, attitudes, and social connections he or she will need to become a competent person within the society in which he or she will live.” (p. 45).

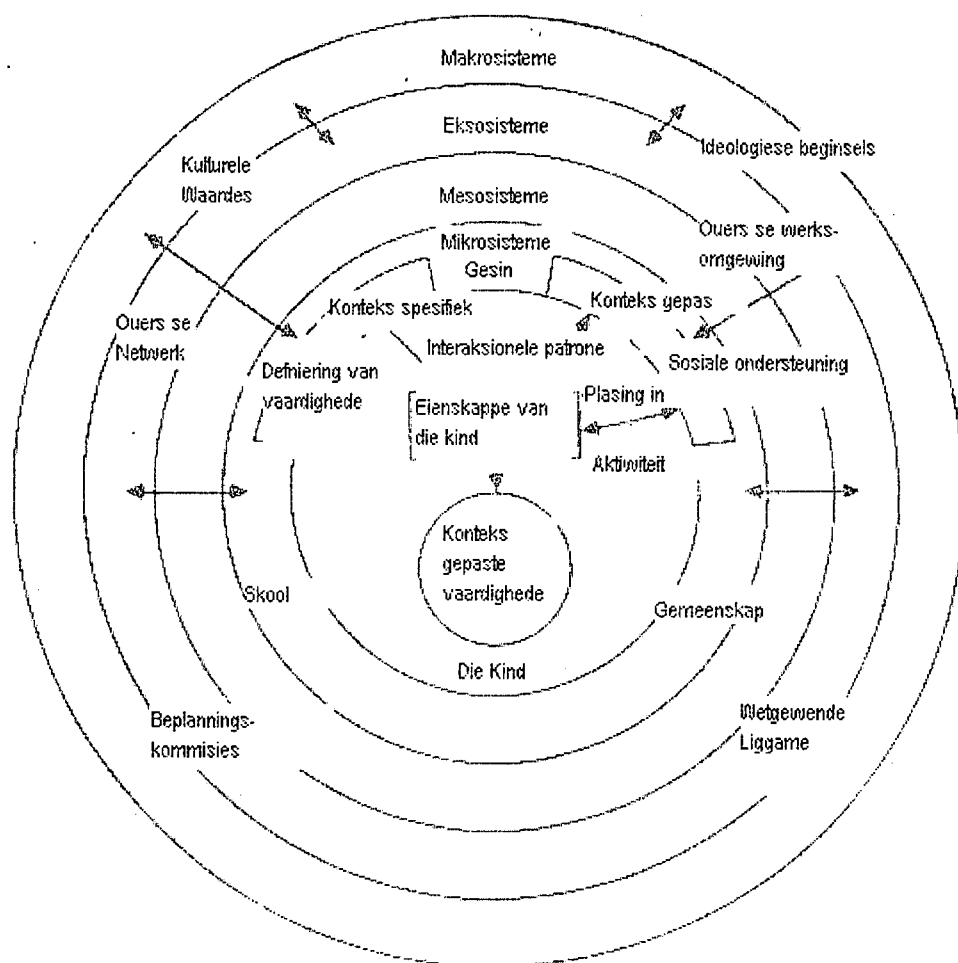
Kinders se ondersteuningsnetwerke is die bron waaruit kinders hul vaardighede aanleer om stres te kan hanteer. Die doel van die ondersteuningsnetwerk van 'n kind is om hom te help om sy vaardighede, kennis, houdings en sosiale kommunikasie te ontwikkel. Hierdie vaardighede sal die kind in staat stel om as vaardige volwassene in die samelewing op te tree (Tietjen, 1989). Die proses van sosialisering vind plaas deur die werking van die sosiale netwerk; kinders leer wie hulle is in verhouding met ander mense en word voorberei vir sosiale interaksie (Belle, 1989; Feiring & Lewis, 1989; Louw et al., 1998). Kinders is in interaksie met die persone wat hulle versorg, met hulle speel, hulle opvoed en hulle dissiplineer. Hierdie aktiwiteite vind plaas in die kind se sosiale netwerk wat gesinslede, familie, portuurgroep en versorgers insluit, asook ander instansies (Hareven, 1989). Kinders se bronne van sosiale ondersteuning kom vanuit hierdie verskillende fasette van hulle lewens.

Bronne van ondersteuning wat by psigologiese weerbare kinders geïdentifiseer is, het die volgende ingesluit: vriende, onderwysers, skool en religieuse instansies (Kimchi & Schaffner, 1991; Werner & Smith, 1982). Hierdie bronne sal bespreek word na aanleiding van die raamwerk van die ekologiese model soos gekonseptualiseer deur Bronfenbrenner (1979).

4.3.1 Die ekologiese sisteem

Bronfenbrenner se model van interverhoudings stel 'n duidelike ekologiese raamwerk vir menslike ontwikkeling daar (Tietjen, 1989). Bronfenbrenner (1979, p. 3) sien die ekologiese omgewing as "...conceived topologically as a nested arrangement of

concentric structures, each contained within the next." Die ekologiese model beklemtoon die sosiale konteks waarbinne die gesin en die kind voorkom (Cauce et al., 1990; Younis, 1980).

Figuur 4.1 Ekologiese model

Aangepas uit Tietjen (1989, p. 46)

Volgens Bronfenbrenner se ekologiese raamwerk bestaan die konteks van die individu uit die volgende sisteme:

4.3.1.1 Mikrosisteme

Bronfenbrenner (1979) definieer 'n mikrosisteem as die werklike situasie waarin die individu se ervarings plaasvind en waarin hy elke dag sy realiteit skep. Volgens Tietjen (1989) bestaan die mikrosisteme uit aktiwiteite, rolle en interpersoonlike verhoudings. Mikrosisteme is die eerste basiese strukture waarmee die kind in aanraking kom. Hierdie strukture verwys na die aktiwiteite en verhoudings met ander soos deur 'n ontwikkelende individu ervaar. Tietjen is van mening dat hierdie strukture die mees direkte en beïnvloedbare invloed op die kind het. In terme van die kind in sy middelkinderjare is die mikrosisteme waarin hy funksioneer sy ouerhuis, die skool, sy portuurgroep en die buurt waarin hy grootword.

4.3.1.1.1 Die gesin

Die belangrikste bron van ondersteuning vir die kind kom vanuit die gesinstruktuur. Die gesin is die eerste onmiddellike komponent van ondersteuning waaraan die kind blootgestel word (Feiring & Lewis, 1989). Na aanleiding van Younis (1980) is die rol wat die volwassene in die ondersteuning van die kind speel, tweeledig van aard: in die eerste plek bevorder dit die aanpassing van die kind en in die tweede plek word die samelewing bewaar. Die ouer-kind-interaksie is hier baie belangrik. Sodra daar verandering binne hierdie sisteem plaasvind, kan dit tot probleme lei, en as daar probleme ontstaan in die gesin van oorsprong, word die kind se naaste bron van ondersteuning geïmmuniseer (Tietjen, 1989). Die kind kan voel dat daar nie meer ondersteuning vir hom beskikbaar is nie.

Die ondersteuning in die gesin kan ook van die sibbe in die gesin af kom. Navorsing (Feiring & Lewis, 1989; Louw et al., 1998) het aangetoon dat die hoeveelheid sibbe in die gesin, verspreiding van die sibbe en die patrone van interaksie tussen die sibbe, die ondersteuning wat deur die sibbe verskaf word, kan beïnvloed. Daar is verder aangetoon dat egskedding 'n invloed kan hê op die aard van sibbe-interaksies (Emery, 1991).

4.3.1.1.2 Die skool

Volgens Feiring en Lewis (1989) en Louw et al., (1998) is dit belangrik om die rol van die skool in die kind se ondersteuningsnetwerk te bereken, omdat die kind in die middelkinderjare 'n verskuiwing maak van 'n meer huis-gesentreerde bestaan na 'n meer skool-gesentreerde bestaan. 'n Positiewe skoolomgewing met 'n ondersteunende en versorgende atmosfeer word geassosieer met die verminderde effek van stres (Kimchi & Schaffner, 1991). Die onderwyser speel nie net 'n sentrale rol in die leerervaring van die kind in sy middelkinderjare nie, maar het 'n invloed op feitlik alle fasette van die kind se ontwikkeling (Louw et al., 1998). Die meeste kinders wat met 'n stresvolle situasie gekonfronteer word het 'n ondersteunende verhouding met een volwassene nodig (Kimchi & Schaffner, 1991). Navorsing deur Werner & Smith (1982) beskou onderwysers as die mees geïdentifiseerde positiewe rolmodel vir kinders. Cauce et al., (1990) bevestig hierdie bevindinge deur in hulle navorsing te bevind dat kinders in hul middelkinderjare aangedui het dat hulle die meeste praktiese ondersteuning van hul onderwysers ontvang het.

4.3.1.1.3 Die portuurgroep

By die kind in sy middelkinderjare begin die portuurgroep 'n meer prominente rol speel as deel van die sosiale netwerk (Louw et al., 1998). Die kind in sy middelkinderjare is al meer afhanklik van sy portuurgroep vir herkenning en goedkeuring (Berns, 1993). Dit is daarom belangrik om te let op hoe 'n belangrike bron van ondersteuning die portuurgroep is. Navorsingsbevindinge van Berns toon aan dat swak portuurverhoudinge in die middelkinderjare later aanleiding kan gee tot die ontwikkeling van patalogie.

Volgens Owens (1993) vervul die portuurgroep van die kind in sy middelkinderjare drie belangrike funksies, naamlik:

- a) die portuurgroep skep 'n konteks vir sosialiteit, verryking van verhoudings en 'n gevoel van "behoort";

- b) die portuurgroep bevorder integriteit van die self; en
- c) die portuurgroep verskaf geleentheid vir modellering en leer.

4.3.1.1.4 Gemeenskap

Daar kan ook ander eksterne instansies betrokke wees wat ondersteuning aan die kind bied, soos byvoorbeeld die kerk en ander maatskaplike instansies. Affiliasie met 'n godsdienstige instansie blyk stabiliteit en betekenis in die lewe van psigologiese weerbare kinders se lewe te bring. Lidmaatskap aan 'n godsdienstige instansie kan help in die opbou van weerstand teen stresvolle situasies. Eksterne instansies soos die kerk of maatskaplike instansie kan ook vir die ouers ondersteuning bied, wat weer direk of indirek aan die kinders ondersteuning verskaf (Ladd & Zvonkovic, 1995; Kimchi & Schaffner, 1991).

4.3.1.2 Mesosisteme

Bronfenbrenner (1979) beskryf mesosisteme as die verbintenisse en interaksies tussen die mikrosisteme. Volgens Berns (1993) en Tietjen (1989) is 'n mesosisteam dus 'n sisteem van mikrosisteme, byvoorbeeld die verhouding tussen die skool en die gesin. Dit is belangrik dat daar 'n verhouding tussen die skool en die gesin van die kind in sy middelkinderjare bestaan. In enkelouergesinne is dit moontlik dat die enkelouer onttrek en die verantwoordelikheid op die skool en die onderwyser afskuif as gevolg van taakoorlading. Die mesosisteme verskaf ondersteuning vir aktiwiteite wat plaasvind in die mikrosisteme (Berns, 1993). Die literatuur is van mening dat daar nog baie ruimte is vir navorsing oor mesosisteme by enkelouergesinne (Tietjen, 1989).

4.3.1.3 Eksosisteme

Die derde struktuur verwys na sisteme waaraan die kind nie direk deelneem nie, maar wat 'n direkte invloed op die kind het (Bronfenbrenner, 1979). Tietjen (1989) noem die volgende voorbeelde: die plek waar die ouers werk, ouers se eie sosiale netwerk, die skoolraad en ander wetgewende liggame. Volgens die outeur sal 'n verandering in die eksosisteam 'n direkte invloed op die kind hê, alhoewel die kind nie direk by die strukture betrokke is nie. Wat hier nog 'n belangrike rol speel, is die ouers se eie ondersteuningsnetwerk. Na die mening van Tietjen kan hierdie netwerk die ouers bystaan met die stressore wat kan inmeng met die ouerlike rol, en verder kan die ondersteuningsnetwerk ook as rolmodel vir die ouers dien.

4.3.1.4 Makrosisteme

Die vierde struktuur sluit die vorige drie kontekste in, sowel as die filosofiese, kulturele, geloofs- en ideologiese oortuiginge van die gemeenskap (Tietjen, 1989). Volgens Bronfenbrenner (1979) verskil die sisteme van mekaar in terme van sosio-ekonomiese, etniese en godsdienstige en ander subkulturele konsepte. Tietjen gee die volgende as voorbeeld in die lewe van 'n kind, naamlik die verspreiding van bronne, aannames oor toepaslike sosiale rolle en die geslag van die kind.

4.3.2 Geslagsverskille en sosiale ondersteuning

Oor geslagsverskille en sosiale ondersteuning by volwassenes heers daar teenstelling in die literatuur. Vowasse mans maak eerder gebruik van eksterne bronne van ondersteuning as volwasse vroue, en dus is mans meer geneig tot 'n meer uitgebreide sosiale netwerk (Belle, 1989; Feiring & Lewis, 1989). Demo & Ganong (1994) weer, is dit eens dat mans meer op gesins- of familiebande staat maak vir ondersteuning, terwyl die vrou meer op eksterne bronne leun.

Wat die geslagsverskille en sosiale ondersteuning by kinders betref, huldig die literatuur ook verskeie menings. Volgens Belle (1989) is daar verskeie ooreenkomste tussen die netwerke van seuns en dogters in hul middelkinderjare. Daar is egter ook verskille soos dat seuns 'n hoër vlak van aktiwiteit getoon het in hulle netwerke, terwyl dogters 'n meer uitgebreide netwerk tentoongestel het. Erwin (1993) daarenteen is weer van mening dat die geslagsverskille in sosiale netwerke baie meer kompleks is. Erwin is verder van mening dat die sosiale netwerke van seuns en dogters in hul middelkinderjare verskil in die opsig dat seuns deel uitmaak van 'n groter sosiale netwerk as dogters, terwyl dogters minder, maar meer intieme vriendinne het.

4.3.3 Ontwikkeling van sosiale netwerke by kinders

Kinders se sosiale verwagtinge ondergaan veranderinge soos die kind deur die verskillende ontwikkelingsstadiums gaan (Berns, 1993; Hartup, 1989; Louw et al., 1998).

Die meeste van die teorieë oor sosiale ontwikkeling fokus nie op verandering in sosiale netwerke nie (Furman, 1989). Sullivan (in Furman, 1989, p. 154) is van mening dat individuele voorkeure vir spesifieke tipe interaksies of verhoudings afkomstig is van hul sosiale behoeftes of "...integrative tendencies...". Hy maak die aanname dat daar vyf basiese sosiale behoeftes bestaan, naamlik: teerhartigheid, kameraadskap, aanvaarding, intimiteit en seksualiteit. Volgens Sullivan ontwikkel elk van hierdie behoeftes op 'n ander ontwikkelingsstadium en gaan die ontwikkelende individue verskillende verhoudings aan om hierdie behoeftes te bevredig.

Die volgende tabel verduidelik Sullivan se teorie oor die ontwikkeling van sosiale netwerke van kinders na gelang van die ontwikkelingsbehoefte.

				SEKSUALITEIT
			INTIMITEIT	Teenoorgestelde geslag: vriend
			Dieselfde geslag vriend	Teenoorgestelde geslag: vriend/romanse
				Dieselfde geslag vriend
		AANVAARDING	Vriendskap "gang"	Heteroseksuele Groep
		Portuurgroep		Vriendskap "gang"
	KAMERAADSKAP	Portuurgroep	Dieselfde geslag:	Teenoorgestelde
	Ouers	Ouers	vriend	geslag
			Ouers	vriend/romanse
				Dieselfde geslag vriend
TEERHARTIG- HEID	Ouers	Ouers	Dieselfde geslag:	Teenoorgestelde
Ouers			vriend	geslag
			Ouers	vriend/romanse
				Dieselfde geslag vriend
				Vroeë
Babajare	Kleuterjare	Middelkinderjare	Preadolesensie	Adolesensie
(0 tot 2 jaar)	(2 tot 6 jaar)	(6 tot 9 jaar)	(9 tot 12 jaar)	(12 tot 16 jaar)

Tabel 4.2 Sullivan se teorie van sosiale ontwikkeling

Aangepas uit Furman (1989, p. 155)

Kinders in hul middelkinderjare se vriendekring verskil van die van jonger kinders. Hulle word aan meer kinders blootgestel en die samestelling van die portuurgroep is meer kompleks. Die portuurgroep is meer verteenwoordigend van die samelewing in terme van ras, geslag en gesagsposisies (Parker & Gottman, 1989).

4.3.4 Sosiale ondersteuning as beskermende faktor by kinders

Soos reeds in Hoofstuk 2 bespreek, ervaar kinders ook lewensstressore, maar sommige kinders toon psigologiese weerbaarheid en weerstaan die negatiewe effek van die stressore (Belle, 1989; Rutter, 1995). Verskeie navorsing het getoon dat sosiale

ondersteuning 'n belangrike faktor is wat die kind kan help om die negatiewe effek van die stressor teë te staan (Frude, 1991; Masten & Coatsworth, 1998; Rutter, 1995; Werner & Smith, 1982). Omdat die konseptualisering van stres en stressore reeds in Hoofstuk 2 bespreek is, gaan die navorser hier slegs aandag skenk aan die wyse waarop sosiale ondersteuning as beskermende faktor optree.

4.3.4.1 Sosiale ondersteuning en selfagting

Kinders se evaluering van die self word beïnvloed deur hul kognitiewe ontwikkeling en sal dus deur die ontwikkelingsproses verander. Ontwikkelingsveranderinge in die kind se sosiale ekologie en die kind se sosiale betrokkenheid sal ook die kind se vermoë tot selfevaluering beïnvloed, en die kind evalueer homself in terme van sy rol in die gesin, die skool en die portuurgroep. (Sandler et al., 1989; Louw et al., 1998).

Sandler et al., (1989) stel die volgende meganismes voor waar sosiale ondersteuning die selfagting van kinders onder stres kan beskerm:

- 1) die vermindering van die voorkoms van situasies wat selfagting kan bedreig;
- 2) die vermindering van die negatiewe effek van die stressor op selfagting; en
- 3) die teenwerking van die negatiewe effek deur die verhoging van ervarings wat selfagting verhoog.

Dit is dus hier duidelik hoe die kind se sosiale netwerk die negatiewe effek van egskeiding of die dood van 'n ouer kan teenstaan deurdat die sosiale netwerk die gesinstruktuur kan behou, al het daar verandering plaasgevind. Navorsing deur Sandler et al, het getoon dat as die kind 'n goeie verhouding met die enkelouer behou dit kan lei tot beter aanpassing by die veranderde omstandighede.

4.3.4.2 *Sekuriteit van sosiale verhoudings*

Volgens Sandler et al., (1989) is dit nie net vir die kind belangrik om deel van 'n uitgebreide sosiale netwerk te wees nie, maar ook dat die kind veilig voel in hierdie verhoudings. Die navorser gebruik Bowlby se gehegtheidsteorie om te verduidelik dat dit vir die kind nodig is om, sodra daar stres teenwoordig is, nader aan die gehegheidsfiguur (byvoorbeeld die ouer) te beweeg en dat die kind vrylik die omgewing in die afwesigheid van stres moet kan ontdek. Dit is daarom belangrik dat die kind 'n sosiale netwerk het om hom te ondersteun as die veiligheid van sy gesin in gevaar gestel word deur egskeiding of die dood.

4.4 **SOSIALE ONDERSTEUNING VAN KINDERS EN OUERS UIT ENKELOUERGESINNE**

Uit die voorafgaande literatuur is dit duidelik watter belangrike rol die ondersteuning van die gesin in die lewe van die kind speel. Verder is daar reeds op die feit gewys dat dat die ouers se eie ondersteuningsnetwerk ook 'n belangrike rol by die kind speel, en dus is dit noodsaaklik dat die aard van sosiale ondersteuning by die enkelouergesin geëksploreer moet word.

Een van die veranderde omstandighede wat deur die enkelouer ervaar word, is minder ondersteuning van vriende en familie (Demo & Ganong, 1994; Shaw, 1991). Volgens Demo en Ganong (1994) en Donati (1995) kleef daar nie meer so 'n stigma aan enkelouergesinne nie, maar veral geskeide ouers getuig steeds sosiale en emosionele isolasie. Volgens teenstrydige literatuur (Van Staden, 1991) ervaar nie alle geskeide ouers isolasie nie, omdat hulle steeds finansiële, emosionele en praktiese ondersteuning van die vorige lewensmaat ontvang.

Navorsing het getoon dat die sosiale netwerk van geskeide enkelouers verminder direk na die egskeiding (Ladd & Zvonkovic, 1995), en alhoewel hierdie vlak van sosiale

ondersteuning weer verhoog, ontwikkel dit nie weer na die vlak van sosiale ondersteuning voor die egskeiding nie. Die enkelouer moet aanpas by 'n verskraalde ondersteuningsstruktuur omdat die eggenoot wat ook 'n bron van ondersteuning was nie nou meer beskikbaar is nie. Volgens die outeurs blyk dit nie noodwendig die sosiale ondersteuning te wees wat van die enkelouer onttrek word nie, maar dat die teenoorgestelde ook waar wees in die sin dat enkelouers van die sosiale deelname onttrek om bronne te bespaar, byvoorbeeld tyd en geld. Van Staden (1991) dui ook aan dat die geskeide vrou meer van haar tyd saam met haar kinders spandeer om vir die verlies te kompenseer, en sodoende word die enkelouer verder van die sosiale netwerk verwyder. Frude (1991, p. 395) maak ook melding van die voorkoms van "...closed families.", wat selfs te midde van stresvolle situasies nie oop is vir ondersteuning van enige aard nie. Soos reeds genoem, is die sosiale ondersteuning niks werd nie, tensy die individu nie uitreik en van die sosiale ondersteuning gebruik maak nie (Trad en Greenblatt, 1990).

Aanpassing by enkelouergesinne bring baie rol- en strukturele veranderinge mee waarmee die enkelouer hulp benodig. Vriende, familie en ander organisasies in die gemeenskap kan hier 'n groot rol speel. By enkelouergesinne wat reeds gevestig is, blyk daar meer kontak met die sosiale netwerk te wees as by gesinne wat byvoorbeeld pas deur 'n egskeiding gegaan het (Van Staden, 1991).

In die literatuur word daar verwys na die konsep van "wider families", waarvan enkelouergesinne deel kan word (Donati, 1995, p. 28). Die term verwys na die nuwe netwerk van mense wat ontstaan om aan die veranderde behoeftes van enkelouers te voldoen. Hierdie "families" word terselfdertyd om dieselfde en verskillende redes as biologiese gesinne gevorm. Hierdie families is eenders in die opsig dat hulle emosionele bande vorm en vervul in behoeftes van tyd, emosies en finansiële behoeftes wat nie altyd deur ander instansies vervul kan word nie.

Ladd & Zvonkovic (1995) het twee faktore geïdentifiseer wat die betrokkenheid van familie in die ondersteuningsnetwerke van geskeide vroue beïnvloed: die houding teenoor egskeiding en die behoefte van die enkelmoeder. Die verandering in die

gesinsomstandighede kan lei tot isolasie, en veral beperkte finansiële bronne kan veroorsaak dat die enkelouer homself van die netwerk isoleer. Die enkelouer moet eers self na die dood of egskeiding aanpas en sodoende kan kontak met 'n sosiale netwerk in die slag bly (Van Staden, 1991). By die verlies aan 'n ouer beklemtoon die navorsing die belangrikheid van sosiale ondersteuning tydens en na die rouproses (Gass-Sternas, 1995).

Alhoewel daar klem gelê is op die aard van die sosiale ondersteuningsnetwerk van die enkelouergesin, is dit nodig om te fokus op die invloed van die ouers se ondersteuningsnetwerk op die kind. Navorsing het getoon dat die ondersteuning wat vir ouers die beskikbaar is, die ontwikkeling van die kind, direk en indirek, kan beïnvloed (Belle, 1989). Volgens die outeur verskaf die ondersteuning direkte stimulasie en waarneembare rolmodelle vir die kind, en indirek verskaf dit leiding en ondersteuning. Bystand en rolmodelle wat aan die enkelouer beskikbaar is, het weer 'n invloed op die kind. Die kinders word dus beïnvloed deur die ondersteuningsnetwerk van die enkelouer, maar bou ook sy eie ondersteuningsnetwerk op (Van Staden, 1991). Veral in die middelkinderjare speel die sosiale ondersteuning 'n belangrike rol.

Navorsing het getoon dat kinders wat baie sosiale ondersteuning kry na die egskeiding, nie soveel probleme toon soos kinders wat nie sosiale ondersteuning ontvang nie (Owens, 1993). Verlaagde ekonomiese stand kan daartoe lei dat die gesin moet verhuis weg van 'n reeds gevestigde ondersteuningsnetwerk. Volgens Erwin (1993) kan die kind die tweeledige stres van die verhuising en die skoolverplasing as 'n geweldige trauma ervaar. Die kind se omgewing en portuurgroepnetwerk is verlore en volgens die outeur is die grootste probleem vir die kind om weer verhoudings te skep in 'n reeds gevestigde vriendekring.

4.5 METING VAN SOSIALE ONDERSTEUNING

Die sosiale ondersteuning wat in hierdie studie gemeet is, word in die literatuur (Wolchik, Beals & Sandler, 1989, p. 193) na verwys as die "...perceived quality of

support...". Hierdie vorm van ondersteuning verwys na die subjektiewe dimensie van ondersteuning: die persepsie of die ondersteuning voldoende is en die gevoelens teenoor die lede van die sosiale netwerk.

Volgens Sandler, Miller, Short en Wolchik (1989) verwys hierdie sosiale ondersteuning na die kind se evaluering van die ondersteuning wat vir hom beskikbaar is. Cauce et al., (1990) is van mening dat die kind se persepsie van die ondersteuning wat vir hom beskikbaar is 'n groter impak kan hê as die werklike ondersteuning wat vir die kind beskikbaar is. Vir doeleindes van die navorsing word daar klem gelê op die kind se subjektiewe belewing van sy ondersteuningsnetwerk.

Sien Hoofstuk 5 vir die uiteensetting van die rasionaal van die meetinstrument wat in die navorsing gebruik is om die kind se subjektiewe belewing van sy ondersteuning te meet.

4.6 SAMEVATTING

Na aanleiding van die bogenoemde uiteensetting kan die volgende samevattende gevolgtrekkings gemaak word:

- Sosiale ondersteuning is die gevoel van "behoort aan 'n groep" en die ondersteuning wat 'n individu vanuit die netwerk kry waarvan hy deel is. Sosiale ondersteuning kan as buffer dien teen stresvolle gebeure, omdat die individu se eiewaarde verhoog en die psigologiese toleransie vir stres verlaag.
- Die ondersteuningsnetwerk van die kind in die middelkinderjare bestaan uit die gesin, die skool, portuurgroep en die gemeenskap waaraan die kind behoort. Kinders se ondersteuningsnetwerk ontwikkel ook soos die kind deur die verskillende ontwikkelingsstadias gaan.

- Sosiale ondersteuning dien as beskermende faktor by kinders deurdat sosiale ondersteuning die selfagting van die kind verhoog. Dit belangrik dat die kind veilig voel in die sosiale netwerk.

- Kinders in enkelouergesinne se aanpassing kan soms moeiliker wees as gevolg van die afwesigheid van 'n ouer en ander belangrike ondersteuningsisteme

HOOFSTUK 5

NAVORSINGSMETODE

5.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk sal daar aandag gegee word aan die wyse waarop die ondersoekgroep saamgestel is, die meetinstrumente wat gebruik is en die navorsingshipoteses wat gestel is. Die statistiese prosedures sal ook bespreek word.

Hier is geen eksperimentele ingreep aanwesig nie. In hierdie studie is daar gebruik gemaak van nie-eksperimentele hipotese-toetsende navorsing. Volgens Huysamen (1993) word die proefpersone in nie-eksperimentele navorsing nie ewekansig aan die vlakke van die onafhanklike veranderlike toegewys nie. Die navorsingsontwerp wat in hierdie studie gebruik word, is die korrelasionele ontwerp. In hierdie navorsingsontwerp word 'n enkele groep proefpersone verkry. Elke individu in die groep word op twee of meer veranderlikes gemeet en die verband(e) tussen hierdie verkreeë metings word ontleed.

Die veranderlikes wat in die studie ter sprake is, is ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid. Rakende ondersteuningsnetwerke sal die volgende metings verkry word: Sos 1-gesin; Sos 2-die portuurgroep en Sos 3-onderwysers. Rakende psigologiese weerbaarheid, sal metings ten opsigte van persoonlikheidseienskappe (Persoonlikheidsvraelys vir Kinders velde C, E, D, I, A, Q3 en B), Lokus van kontrole (intern), Selfbeeld (Piers-Harris Children's Self-Concept Scale se ses skale), kreatiwiteit (Torrance) en Simptoomvraelys (ouers) verkry word. Die verskillende skale wat eienskappe van psigologiese weerbaarheid meet sal onder die bepaalde meetinstrumente in Afdeling 5.3 bespreek word.

5.2 SAMESTELLING VAN DIE ONDERSOEKGROEP

Die ondersoekgroep bestaan uit kinders in hul laat middelkinderjare (10 – 13 jaar) wat uit skole in Mpumalanga (Badplaas), Vrystaat (Vaalpark, Bloemfontein en Kroonstad), Noordwes (Potchefstroom), Gauteng en Noord-Kaap (Kimberley) geïdentifiseer is om die steekproef so divers moontlik te maak. Hieruit is 'n ewekansige steekproef van ongeveer 500 laerskoolkinders (graad 4-7) uit die verskillende skole gekies, wat verteenwoordigend is van die verskillende bevolkingsgroepe en verskillende sosio-ekonomiese strata. Die proefpersone is ewekansig verkry uit die populasie. 'n Ewekansige steekproef is getrek om te verseker dat elke lid van die populasie 'n gelyke kans het om in die steekproef ingesluit te word. Die navorser het gebruik gemaak van 'n eenvoudige ewekansige steekproeftrekking metode (Huysamen, 1993).

Hierdie studie vorm 'n onderafdeling van 'n oorkoepelende inter-universitêre projek tussen die Universiteit van die Oranje-Vrystaat en die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys. Die deelnemende navorsers aan die projek was afsonderlik verantwoordelik vir die toetsing van ongeveer 100 proefpersone om by te dra tot die groot groep proefpersone. Elke navorser wat deel van die projek uitmaak was verantwoordelik vir die toetsing van 'n aantal proefpersone.

Ten opsigte van ras is die ondersoekgroep se huistaal (weens 'n gebrek aan beter inligting) as veranderlike gebruik. Diegene wat een van die swarttale as hulle huistaal (Zulu, Xhosa, Noord-Sotho, Suid-Sotho, Tswana, Tsonga, Swazi of Ndebele) op die biografiese vraelys aangetoon het, is in die swart groep geplaas, terwyl die Afrikaans- en Engelssprekendes in die wit groep geplaas is.

Al die proefpersone wat aangedui het dat hulle ouers:

- a) ongetroud is en dat hy/sy by die ma of pa bly;
- b) ongetroud is en by iemand anders as die pa of ma bly;
- c) geskei is;
- d) ma oorlede is; of

e) pa oorlede is (en nie aangetoon het of ouers tans getroud is nie)
is as enkelouergesinne geneem.

Op hierdie wyse is 122 van die 527 (23,1%) proefpersone as afkomstig vanuit enkelouergesinne geïdentifiseer. 'n Verdeling van die 122 proefpersone volgens geslag en ras word in Tabel 5.1 aangetoon.

Tabel 5.1: Frekwensiedistribusie van ondersoekgroep rakende huistaal

VERANDERLIKE	N	%
Geslag: Seuns	57	46,7%
Dogters	65	53,3%
Totaal	122	100,0%
Ras: Wit	60	50,0%
Swart	60	50,0%
Totaal	120*	100,0%

* Ten opsigte van ras het twee proefpersone 'n 'ander' huistaal aangedui.

Uit Tabel 5.1 is dit duidelik dat effens meer dogters as seuns hulle in enkelouergesinne bevind. Wat ras betref, kom ewe veel wit as swart kinders in enkelouergesinne voor. Wanneer na hierdie verdeling gekyk word, moet egter in gedagte gehou word dat wat die totale ondersoekgroep betref (N=517, 10 persone se huistaal is 'ander'), 376 proefpersone wit is terwyl 141 swart is. Wanneer nou na die enkelouersituasie gekyk word, blyk dit dat 60 van die 141 (42,6%) vanuit die swart groep kom, terwyl 60 van die 376 (16,0%) vanuit die wit groep afkomstig is. Dit beteken dus dat enkelouergesinne proporsioneel meer by swart as wit proefpersone voorkom.

5.3 MEETINSTRUMENTE

Omdat daar nie 'n enkele meetinstrument beskikbaar is om psigologiese weerbaarheid te meet nie, is die volgende meetinstrumente gebruik. Hierdie meetinstrumente sal soos

deur die literatuur aangedui, van die eienskappe meet waaruit psigologiese weerbaarheid bestaan:

1. Child Symptom Inventory-4/Parent Checklist (Gadow & Sprafkin, 1998): *Gedrag soos deur die ouers waargeneem.*
2. Persoonlikheidsvraelys vir Kinders (Du Toit & Madge, 1988): *Outonomie, temperament, selfvertroue, egosterkte, impulskontrole, moraliteit en empatie.*
3. Nowicki-Strickland Locus-of-Control Scale for children (Nowicki & Strickland, 1973): *Lokus van kontrole.*
4. Torrance Test of Creative Thinking (Torrance, 1990): *Kreatiwiteit*
5. Piers-Harris Children's Self-Concept Scale (Piers-Harris, 1984): *Selfbeeld*

Die bepaling van die kinders se persepsie van sosiale ondersteuningsnetwerke is deur middel van die Survey of Children's Social Support (APP) (Dubow & Ullman, 1984) gemeet.

Die verskillende meetinstrumente sal vervolgens bespreek word:

5.3.1 Child Symptom Inventory-4/Parent Checklist (CSI-4)

5.3.1.1 Rasionaal

Die CSI-4 is 'n siftingsinstrument vir die meting van gedrags-, affektiewe en kognitiewe simptome van psigiatriese versteurings by kinders (Gadow & Sprafkin, 1998). Die items

in die CSI-4 is gebaseer op die diagnostiese kriteria in die American Psychiatric Assosiation (APA) se *Diagnositic and Statistical Manual of Mental Disorders*.

Gadow en Sprafkin (1998) is van mening dat die CSI-4 van nut kan wees aangesien dit:

- Gunstig vergelyk met ander skale en prosedures, en
- tyd en koste bespaar en gevolglik 'n alternatief vir 'n lang, gestruktureerde psigiatriese onderhoud bied.

5.3.1.2 Aard, administrasie en interpretasie

Daar is 'n merklys beskikbaar vir beide die ouers en die onderwysers. Vir doeleindes van hierdie navorsing is slegs van die merklys vir die ouers gebruik gemaak. Die rede vir die gebruik van slegs die merklys vir ouers is dat die ouers die gedrag wat in hierdie navorsing van belang is, beter as onderwysers kan rapporteer.

Die respondent beantwoord die vraelys deur by elke stelling een van die alternatiewe ("nooit", "soms", "dikwels", "baie dikwels") te selekteer en te merk. Die volgende vyftien simptome word deur die merklys gemeet: Simptoom 1: Aandag-Tekort en Hiperaktiwiteitsversteuring; Simptoom 2: Opponerende Versteuring; Simptoom 3: Gedragsversteurings; Simptoom 4: Veralgemeende Angsversteuring; Simptoom 5: Spesifieke Fobie; Simptoom 6: Obsessief-kompulsiewe Versteuring; Simptoom 7: Post traumatiese stres versteuring; Simptoom 8: Motoriese/Vokale tics; Simptoom 9: Skisofrenie; Simptoom 10: Depressiewe versteurings; Simptoom 11: Autistiese versteuring/Asperger sindroom; Simptoom 12: Sosiale fobie; Simptoom 13: Skeidingsangs; Simptoom 14: Enurese en Simptoom 15: Enkoprese.

Items word in dié geval as volg nagesien: "nooit"=0; "soms"=1; "dikwels"=2 en "baie dikwels"=3. Item tellings word bymekaar getel ten einde 'n Simptoom felheidstelling vir elke kategorie te bekom. 'n Hoë telling op 'n kategorie dui op die voorkoms van simptome van psigiatriese versteurings.

5.3.1.3 Betroubaarheid en geldigheid

Omdat die CSI-4 hoofsaaklik as 'n sifting- en asseseringstoets vir emosionele en gedragsversteurings dien, het die aanvanklike navorsing hoofsaaklik gefokus op die doeltreffende identifisering van die kinders wat wel sekere van die versteurings openbaar (Gadow & Sprafkin, 1994). Volgens die navorsers is die CSI-4 ouer- sowel as die onderwyser merklus 'n betroubare en geldige siftingsinstrument vir die indentifisering van emosionele en gedragsversteurings by kinders. Navorsing suggereer dat die CSI-4/ouer vraelys 'n betroubare en geldige siftingsinstrument vir emosionele- en gedragsversteurings is. Vergelykings met die CSI-4 en data-gebaseerde psigiatriese diagnoses (voorspellingsgeldigheid) impliseer 'n hoë graad van ooreenstemming rakende die oorgrote meerderheid van versteurings.

5.3.1.4 Motivering vir keuse en gebruik

Die literatuur (Masten & Coatsworth, 1998; Rutter, 1995) is van mening dat die afwesigheid van psigopatologiese simptome is een van die eienskappe van psigologiese weerbare kinders. Die vroegtydige identifisering en behandeling van versteurings by kinders is baie belangrik. Die literatuur het 'n verband tussen die teenwoordigheid van psigiatriese versteurings by kinders en wanaangepaste stresresponse geïdentifiseer. Om hierdie redes en ook vanweë die bevredigende psigometriese eienskappe daarvan, is die CSI-4 geselekteer as deel van die huidige ondersoek.

5.3.2 Persoonlikheidsvraelys vir Kinders (PVK)

5.3.2.1 Rasionaal

Die PVK is opgestel deur die Amerikaanse outeurs dr. R.B. Porter en R.B. Cattell en is aangepas en vertaal vir die gebruik in Suid-Afrikaans konteks, deur die Instituut vir

Psigometriese Navorsing van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing. Die PVK dek veertien van die hoofdimensies wat in die meeste beskrywings van individuele verskille in persoonlikheid betrek word (Du Toit & Madge, 1991). Volgens Du Toit en Madge (1991) is die rasionaal van hierdie vraelys daarin geleë dat die vroeë uitkenning van emosionele probleme by kinders van kardinale belang is vir die voortydige behandeling en as sulks voorkoming van latere gedragsprobleme.

5.3.2.2 Aard, administrasie en interpretasie

Die PVK bestaan uit 70 items en is gestandaardiseer vir kinders in die ouderdomsombang 8 tot 13 jaar (Du Toit & Madge, 1991). Die selfrapporteringsvraelys is ontwerp om 14 afsonderlike, volledig omskryfde persoonlikheidsdimensies/-faktore te meet. Elke faktor word as 'n bi-polêre kontinuum voorgestel. Vir die doeleindes van hierdie navorsing is nie al die faktore wat deur die PVK gemeet word benodig nie. Daar is dus nie van die volledige toets gebruik gemaak nie en die volgende faktore, soos deur Du Toit en Madge (1991) bespreek, is wel in die toetsbattery gebruik:

Faktor A- Teruggetrokke vs. Na-buite-lewend

Die outeurs stel dit dat 'n +A-telling (die hoogste pool van die kontinuum) op insiklikheid, toeganklike emosies en belangstelling in mense dui. Die -A-kind is minder insiklik en ernstiger, en verkies om alleen te werk.

Faktor B- Minder intelligent vs. Meer intelligent

Alhoewel daar langer en betroubaarder intelligensietoetse beskikbaar is, is 'n kort intelligensieskaal in hierdie vraelys ingesluit omdat intelligensie 'n persoonlikheidsdimensie is en 'n plek by ander persoonlikheidsfaktore verdien.

Faktor C- Maklik deur gevoelens beïnvloed vs. Emosioneel stabiel

Egosterkte word deur die outeurs beskou as 'n faktor wat die graad van dinamiese integrasie en emosionele beheer uitdruk. Die -C-kind (laag op die kontinuum) is geneig om hom maklik vir mense te vererg en om ontevrede te wees met sy gesin en die skool.

Hy vind dit moeilik om stil te wees en homself te bedwing en word ontmoedig deur sy onvermoë om goeie gedragstandaarde te handhaaf.

Faktor D- Temperament

Volgens die outeurs kan hierdie faktor van die Faktor C onderskei word in die sin dat prikkelbaarheid van 'n onmiddellike "temperamentele" aard is. Die +D-kind toon simptome van verwardheid, aandagtrekkende gebrek aan sekuriteit en sy emosies is van onbedwingbare, positiewe en aanmatigende aard.

Faktor E- Onderdanigheid vs. Dominantheid

Volgens die outeurs blyk dit dat dominansie (+E) verband te hou met ongehoorsaamheid en die verwerping van gesag, terwyl die -E-kind gehoorsaam en insiklik is, maar geneig is om maklik ontsteld te raak.

Faktor I- Ontoegieflik vs. Teerhartig

Kinders met 'n -I-telling word geassosieer met emosioneel-toegieflike, oorbeskermende en ongedissiplineerde huise. Hierdie kinders is geneig om afhanklik te wees van hul onderwyser.

Faktor Q3- Selfdissipline

Kinders wat 'n hoë telling op Q3 behaal is selfbeheersd, probeer om goedgekeurde etiese standaarde te aanvaar, is ambisieus om te presteer, bedagsaam teenoor ander, gaan met oorleg te werk, is geneig om emosionele uitdrukking te vermy en is konsensieus. Kinders met 'n -Q3-telling is geneig tot onbeheersde emosionaliteit, prikkelbaarheid en die verwerping van kulturele eise.

Onverwerkte tellings vir die PVK word verkry deur middel van spesiaal ontwerpte nasiensleutels, en word dan omgesit in standaardtellings vir elke faktor deur die gebruikmaking van normtabelle. In hierdie studie word daar egter net met die routellings en nie met standaardtellings gewerk nie.

5.3.2.3 Betroubaarheid en geldigheid

Vervolgens sal die betroubaarheid en geldigheidskoeffisiënte van die PVK in Tabel 5.2, 5.3 en 5.4 weergegee word.

Tabel 5.2 Die gekorrigeerde halfverdelingsbetroubaarheidkoeffisiënte vir die veertien persoonlikheidsfaktore van die PVK vir seuns en dogter tesaam (N=2760), (Du Toit & Madge, 1991, p. 10).

Faktor	A	B	C	D	E	F	G
Rtt	0.535	0.696	0.594	0.657	0.578	0.673	0.559
Faktor	H	I	J	N	O	Q3	Q4
Rtt	0.625	0.634	0.405	0.630	0.581	0.722	0.710

Tabel 5.3 Die hertoetsbetroubaarheidkoeffisiënte (hertoetsing na 14 dae) vir die 14 persoonlikheidsfaktore van die PVK vir seuns (N=89) en dogters (N=89) afsonderlik (Du Toit & Madge, 1991, p.11).

Faktor	A	B	C	D	E	F	G
Seuns	0.738	0.748	0.641	0.772	0.791	0.713	0.588
Dogters	0.673	0.705	0.609	0.779	0.741	0.705	0.661
Faktor	H	I	J	N	O	Q3	Q4
Seuns	0.736	0.699	0.492	0.689	0.707	0.619	0.620
Dogters	0.719	0.730	0.652	0.774	0.587	0.661	0.735

Tabel 5.4 Geldigheidskoeffisiënte, afgelei van ekwivalensie, vir seuns en dogters tesaam (Du Toit & Madge, 1991, p. 11).

Faktor	A	B	C	D	E	F	G
Koeffisiënt	0.604	0.731	0.650	0.699	0.637	0.712	0.623
Faktor	H	I	J	N	O	Q3	Q4
Koeffisiënt	0.675	0.681	0.504	0.678	0.640	0.752	0.742

Uit die bogenoemde tabelle blyk dit dat die PVK aanvaarbare betroubaarheids- en geldigheidsindekse toon.

5.3.2.4 *Motivering vir keuse en gebruik*

Die faktore wat vir die doeleindes van die ondersoek onttrek is, gee 'n aanduiding van die kind se sosiale vaardighede, intelligensie, emosionele stabiliteit, temperament, assertiwiteit en selfdissipline. Hierdie aspekte speel 'n belangrike rol by die psigologiese weerbaarheid van kinders (Brooks, 1994). Die PVK is ook geselekteer omrede 'n gestandaardiseerde vraelys is wat oor toereikende psigometriese eienskappe beskik.

5.3.3 *Nowicki-Strickland Locus-of-Control Scale for Children*

5.3.3.1 *Rasionaal*

Vanuit die sosiale leerteorie beskryf Rotter (in Nowicki & Strickland, 1973) lokus van kontrole as volg:

“When a reinforcement is perceived by a subject as not being entirely contingent upon his action... we have labelled this a belief in external control. If the person perceives that the event is contingent upon his own behavior or his own relatively permanent characteristics, we have term this a belief in internal control.” (p. 148).

Nowicki & Strickland voer aan dat bogenoemde dimensie 'n belangrike invloed op 'n kind se lewe het. Daar blyk 'n behoefte te bestaan aan so 'n meetinstrument om die effekte van 'n veralgemeende lokus van kontrole oriëntasie op kinders se gedrag te bestudeer. Die Locus of Control Scale for children soos opgestel deur Nowicki en Strickland (1973) blyk wel so 'n meetinstrument te wees.

5.3.3.2 Aard, administrasie en interpretasie

Die meetinstrumente is 'n potlood en papiertoets wat uit 40 vrae bestaan wat of met "ja" of "nee" beantwoord moet word. Die items beskryf versterkingsituasies oor interpersoonlike en motiveringsareas, soos affiliasie, prestasie en afhanklikheid. Nowicki en Strickland (1973) beveel aan dat die vraelys toegepas word vanaf Graad 3, omdat jonger kinders in die voorondersoeke gesukkel het om die vrae te verstaan.

Die vrae word in die rigting van 'n eksterne oriëntasie beantwoord. Op grond van die memorandum soos deur Nowicki en Strickland (1973) verskaf, is daar nasienmaskers vir die doeleindes van hierdie studie ontwerp. Hoë tellings is gevolglik geïnterpreteer as aanduidend van 'n eksterne oriëntasie, oftewel 'n eksterne lokus van kontrole. 'n Lae telling dui op 'n interne lokus van kontrole.

5.3.3.3 Betroubaarheid en geldigheid

Nowicki & Strickland (1973) rapporteer interne konsekwentheidsindekse vir die skaal wat wissel van 0.63 tot 0.81. Toets-hertoetsbetroubaarheidsindekse wissel van 0.63 tot 0.71. Hulle rapporteer voorts aanvaarbare konstruktiewe indeksings.

5.3.3.4 Motivering vir die gebruik van die toets

Die Locus of Control Scale is geselekteer omdat dit 'n betroubare en geldige meting van kinders se lokus van kontrole aandui. Lokus van kontrole is deur Brooks (1994) as 'n belangrike aspek van kinders se psigologiese weerbaarheid aangedui. 'n Tweede aspek wat in oorweging geneem is by die keuse van hierdie vraelys, is die kultuurbillikheid van die toets (Nowicki & Strickland, 1973).

5.3.4 Torrance Test of Creative Thinking (TTCT)

5.3.4.1 *Rasionaal*

Elke aktiwiteit in die TTCT vereis verskillende denkwyses, omdat dit die verskeidenheid kreatiewe denke wat daaglik deur die individu gebruik word om komplekse probleme mee op te los, inkorporeer (Torrance, 1990). Hierdie toets is die eerste toetsbattery vir die assesering van sodanige vaardighede by kinders.

5.3.4.2 *Aard, administrasie en interpretasie*

Die volledige toets bestaan uit vier batterye van toetsaktiwiteite, twee verbaal en twee nie-verbaal (figuurlik). Hierdie batterye word na verwys as Verbale vorm A & B en Figuurlike vorm A & B. Vorm B verteenwoordig in albei gevalle ekwivalente alternatiewe van Vorm A. Vir die doeleindes van hierdie navorsing is daar slegs van Vorm A (Verbaal en Figuurlik) gebruik gemaak.

Die verbale toetse bestaan uit 7 parallelle take, naamlik:

- Vrae word oor 'n tekening gestel;
- Die waag van raaskote met betrekking tot die oorsake van die gebeurtenis in bogenoemde tekening;
- Die waag van raaskote met betrekking tot die gevolge van die gebeurtenis in die genoemde tekening;
- Die skep van idees ter verbetering van 'n speelding;
- Die uitdink van ongewone gebruike vir blikke/kartondose;
- Die vra van provokatiewe vrae; en
- Die uitdink van verskeie gevolge vir 'n onwaarskynlike gebeurtenis.

Elk van hierdie take vereis divergente denke van die toetsling, met ander woorde denke in terme van moontlikhede. In hierdie ondersoek is slegs gebruik gemaak van Aktiwiteit 5 (Ongewone gebruike).

Die Figuurlike battery behels 3 aktiwiteite, naamlik:

- Prentkonstruksie;
- Onvolledige figure; en
- Herhaalde figure.

Hierdie aktiwiteite vereis in progressie 'n toenemende vermoë tot aanpasbaarheid, vlotheid, oorspronklikheid en uitbreiding. Gevolglik is slegs Aktiwiteit 3 (Herhaalde figure), die mees komplekse van die aktiwiteite, in die ondersoek gebruik.

Torrance (1990) wys daarop dat die toets geskik is vir die verskillende opvoedkundige vlakke in kinders en adolessente se skoolloopbaan, naamlik voorskools, laerskool, hoërskool en universiteit.

Daar word voorsiening gemaak vir 'n nasienhandleiding op grond waarvan die toetsling se response beoordeel word ten opsigte van vlotheid, aanpasbaarheid, oorspronklikheid en uitbreiding (beide Verbaal en Figuurlik). Die navorser het 'n totaal telling verkry vir kreatiwiteit deur die Verbale telling by die Figuurlike telling te tel. Oor die algemeen dui hoë tellings in die kategorieë egter op die teenwoordigheid van sodanige eienskap by die toetsling en kan geïntrepreteer word as bydraend tot kreatiwiteit. Ook in hierdie vraelys is daar slegs van routellings gebruik gemaak en nie van standaardtellings nie.

5.3.4.3 Betroubaarheid en geldigheid

Navorsing deur Torrance (1990) toon die betroubaarheidsindekse van meestal bo 0.6 vir al die kategorieë aan. Sommer (in Torrance, 1990) vind die toets-hertoetsbetroubaarheidskoëffisiënt vir die battery-totaal van 0.87. Goralski (in Torrance, 1990) vind toets-hertoetsbetroubaarheidskoëffisiënte van onderskeidelik 0.8, 0.78, 0.59 en 0.83 vir vlotheid, aanpasbaarheid, oorspronklikheid en battery-totaal.

Volgens Torrance (1990) beskik hierdie toetsbattery oor bevredigende inhoudsgeldigheid.

5.3.4.4 Motivering vir die gebruik van die toets

Brooks (1994) dui aan dat gevorderde probleemoplossingsvaardighede een van die versterkende, innerlike hulpbronne is waaroor psigologiese weerbare kinders beskik. Newell, Shaw en Simon (in Torrance, 1990) postuleer dat probleemoplossing gelyk gestel kan word aan kreatiewe denke in soverre dit voldoen aan een of meer van die volgende vereistes:

- Die produk van die denkproses is oorspronklik;
- Die denke is onkonvensioneel;
- Die denke vereis hoë motivering en deursettingsvermoë; en
- Die probleem was oorspronklik vaag en ongedefinieerd, sodat 'n gedeelte van die taak probleemformulering behels het.

Teen die agtergrond van die bogenoemde is die Torrance test of Creative Thinking as meetinstrument geselekteer, aangesien dit 'n gestandaardiseerde aanduiding gee van kreatiewe denke en potensiaal. Die toetsbattery beskik verder oor goeie psigometriese eienskappe.

5.3.5 Piers-Harris Children's Self-Concept Scale

5.3.5.1 Rasionaal

Die Piers-Harris skaal met die subtitel "*The way I feel about myself*" is 'n selfrapporterende vraelys wat opgestel is as hulpmiddel in die assesering van selfkonsep in kinders (Piers, 1984, p. 1). Hierdie vraelys definieer selfkonsep as 'n relatiewe stabiele stel van houdings oor die self, wat gereflekteer word in beide 'n beskrywing en evaluasie van eie gedrag en eienskappe. Die konstruksie en gebruik van hierdie skaal is gebaseer op Piers (1984) se siening dat individue se relatief bestendige sienings van hulself gedurende die kinderjare ontwikkel en stabiliseer. Piers (1984) is verder van mening dat

die evaluering van kinders se selfkonsepte betekenisvol verwant is aan ander aspekte van hul persoonlikhede.

5.3.5.2 Aard, administrasie en interpretasie

Die Piers-Harris is 'n 80 item vraelys vir die ouderdomsgroep 8-18 jaar. Die items op die vraelys word of in 'n positiewe of 'n negatiewe rigting gemerk. Items word aan kinders getoon wat verduidelik hoe sommige mense oor hulself voel. Die kind moet dan "ja" of "nee" antwoord afhangende van of die item op hom van toepassing is. Met die oog op meer gedetailleerde kliniese interpretasie word 6 subskale gebied, naamlik: PH1: gedrag; PH2: intellektuele en skoolstatus; PH3: fisiese voorkoms en karaktertrekke, PH4: angs; PH5: populariteit en PH6: geluk en tevredenheid.

Die routellings van die genoemde subskale is gebruik. Aangesien items nagesien word in die rigting van 'n positiewe selfkonsep (Piers, 1984), impliseer hoë tellings op die verskillende skale op 'n positiewe selfkonsep.

5.4.5.3 Betroubaarheid en geldigheid

Die Piers-Harris Children's Self-Concept Scale blyk volgens navorsing 'n hoogs betroubare instrument te wees. Piers (1984) rapporteer toets-hertoets betroubaarheidskoeffisiënte wat varieer van 0.42 tot 0.96, en die interne ooreenstemmingskattings vir die totaal tellings varieer van 0.88 tot 0.93. Sodanige betroubaarheidstellings vergelyk gunstig met ander persoonlikheidsmetings van kinders en adolessente.

5.3.5.4 Motivering vir keuse en gebruik

'n Positiewe selfkonsep blyk een van die sterkpunte te wees waaroor psigologies weerbare kinders beskik (Bernard, 1993; Brooks, 1994; Grotberg, 1997; Joseph, 1994; Smith & Carlson, 1997). Die Piers-Harris is as instrument vir die meting van selfkonsep

geselekteer, aangesien dit 'n gestandaardiseerde vraelys vir kinders en adollesente is en oor bevredigende psigometriese eienskappe beskik.

Die meting van **Persepsie van sosiale ondersteuning** word vervolgens bespreek:

5.3.6 Survey of Children's Social Support (APP)

5.3.6.1 Rasionaal

Cobb (in Dubow & Ullman, 1989) konseptualiseer sosiale ondersteuning soos volg: "Information leading the individual to believe that he or she is cared for and loved, esteemed and valued, and belongs to a network of communication and mutual obligation." (p, 52). In die ontwerp van die APP het Dubow en Ullman die items so geselekteer om die definisie te reflekteer, met ander woorde ten einde te evalueer of die kind geliefd en gewaardeerd in sy of haar sosiale netwerk voel.

Die APP asseseer die volgende 3 potensiele aspekte van sosiale ondersteuning:

- frekwensie van ondersteunende gedrag wat beskikbaar is van die kind se netwerk;
- die kind se subjektiewe persepsie van gesin, onderwyser en die portuurondersteuning;
en
- die grootte van die kind se sosiale netwerk.

5.3.6.2 Aard, administrasie en interpretasie

Die items van die APP is so geselekteer dat om kinders se persepsie van steun in sodanige domeine te reflekteer, met ander woorde:

- Domein I- Die gesin (Sos 1)
- Domein II- Die portuurgroep (Sos 2)
- Domein III- Onderwysers (Sos 3)

Ten einde die moontlikheid van sosiaal toepaslike respondering uit te skakel, is elke item na aanleiding van 'n "structured alternative format" (Dubow & Ullman, 1989, p. 54) aangedui. Elke item beskryf twee tipes kinders te einde toetslinge se response te legitimeer (Byvoorbeeld: "Sommige kinders voel uitgestoot deur hul vriende en ander kinders voel nie so nie. Voel jy uitgestoot deur jou vriende?").

Die kind resondeer op elke item op 'n skaal wat strek van "Nooit" (1) tot "Altyd" (5). Die totaal vir elke domein word dan verkry deur die gewigte van die beantwoorde items bymekaar te tel. In sommige gevalle is die vrae so gestel dat die item omgekeerd nagesien word. 'n Hoë telling in 'n domein word dan geïntrepreteer as 'n positiewe persepsie van sosiale steun ontvang in sodanige domein.

5.3.6.3 *Betroubaarheid en geldigheid*

Cronbach se alpha vir die APP was 0.88. Alle itemkorrelasies het 0.2 oorskry ($p < 0.01$). Cronbach se alpha vir die domeine het gewissel tussen 0.78 en 0.83. Die toets-hertoetsbetroubaarheid vir die totale skaal was 0.75, en vir die domeine (Sos1, Sos2 en Sos3) tussen 0.66 en 0.73 (Dubow & Ullman, 1989).

5.3.6.4 *Motivering vir die gebruik van die toets*

Die navorsing is dit eens dat persepsie van sosiale ondersteuning as buffer kan dien by die ervaring van stresvolle gebeure (Masten & Coatsworth, 1998; Frude, 1991; Belle, 1989). Uit die bogenoemde blyk die belangrikheid van sosiale ondersteuning by psigologiese weerbaarheid by kinders. Om hierdie rede, sowel as op grond van die toereikende psigometriese eienskappe van die APP, is die toets geselekteer as deel van die huidige ondersoek.

In al die gevalle van die bogenoemde meetinstrumente is met routellings tydens die ontleding gewerk.

5.4 HIPOTESEFORMULERING

Ten einde by die doelwitte van die studie aan te sluit, is die volgende navorsingshipoteses geformuleer:

5.4.1 Navorsingshipotese 1

Daar is 'n statistiese beduidende verband tussen kinders in hul laat-middelkinderjare se persepsie van die ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid.

Hierdie eerste navorsingshipotese kan in statistiese terme soos volg voorgestel word:

$$H_0 : \rho = 0$$

$$H_1 : \rho \neq 0$$

waar ρ = korrelasie tussen persepsietellings van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheidstelling vir die populasie kinders in hul laat-middelkinderjare.

Die kind se persepsie van ondersteuningsnetwerke word deur drie skale van die die Survey of Children's Social Support naamlik Sos 1: gesin; Sos 2: portuurgroep en Sos 3: onderwysers, verteenwoordig. Wat psigologiese weerbaarheid betref, is ook verskeie metings gekry rakende:

- a) persoonlikheidseienskappe - PVK-A, E, I, Q3, D en B
- b) Lokus van kontrole - Interne lokus van kontrole
- c) Selfbeeld - Piers-Harris en PVK-C
- d) Kreatiwiteit - Torrance kreatiwiteitskaal

e) Simptoomskale (ouers) - vyftien skale (sien paragraaf 5.4.1.2)

By die bogenoemde kan die volgende korrelasie met persepsie van ondersteuningsnetwerk verwag word: persoonlikheidseienskappe (positiewe korrelasie); lokus van kontrole (negatiewe korrelasie); selfbeeld (positiewe korrelasie); kreatiwiteit (positiewe korrelasie) en simptoomskale (negatiewe korrelasie).

5.4.1 Navorsingshipotese 2

Die tweede navorsingshipotese sal ondersoek word indien wel statisties beduidende verbande tussen die veranderlikes soos in hipotese 1 genoem, gevind word. In hierdie geval sal egter ondersoek word of daar 'n beduidende verskil in verbande tussen die veranderlikes vir die twee geslagte asook vir die wit en swart kinders voorkom. Die tweede navorsingshipotese kan soos volg in statistiese terme gestel word:

$$H_0 : \rho_1 = \rho_2$$

$$H_1 : \rho_1 \neq \rho_2$$

Waar ρ_1 = korrelasie tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid vir die populasie seuns

Waar ρ_2 = korrelasie tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid vir die populasie dogters

Dieselfde statistiese hipotese kan ook ten opsigte van ras gestel word, Waar ρ_1 = korrelasie tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid vir die populasie wit kinders en

ρ_2 = korrelasie tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid vir die populasie swart kinders.

5.5 STATISTIESE PROSEDURES

Ten einde hipotese 1 te ondersoek is Pearson se produkmomentkorrelasie bereken.

Om egter te bepaal of die verbande vir die geslagte asook vir die wit en swart kinders verskil, is Fisher se r - Z -transformasie gebruik. In hierdie geval konstateer die nulhipotese dat die verskil tussen twee populasiekorrelasies gelyk aan nul is en die nulhipotese kan volgens Huysamen (1983) met die volgende toetsstatistiek ondersoek word:

$$Z_{1-2} = \sqrt{\frac{z_1 - z_2}{\frac{1}{n_1 - 3} + \frac{1}{n_2 - 3}}}$$

waar die z_1 en die z_2 die z -waardes van onderskeidelik die twee korrelasie r_1 en r_2 is. Die oorspronklike korrelasiekoëffisiënte word volgens Fisher se r - Z -transformasies getransformeer alvorens die toetsstatistiekwaarde bereken kan word.

Om egter ook uitspraak te lewer oor die praktiese belang van statisties beduidende resultate wat met die ondersoek gevind sou word, sal ook na die praktiese beduidendheid van die resultate gekyk word. As maatstaf van praktiese beduidendheid sal effekgroottes bereken word. Aangesien met hierdie studie ondersoek ingestel word na die lineêre verband tussen veranderlikes, stel Cohen (Steyn, 1999) voor dat die korrelasiekoëffisiënt, naamlik p , as effekgrootte gebruik word en die riglynwaardes wat deur hom voorgestel word, is soos volg:

$P = 0,1$: klein effek

$p = 0,3$: medium effek

$p = 0,5$: groot effek

Wanneer die resultate geïnterpreteer word, sal behalwe die statistiese beduidendheid ook na die praktiese waarde daarvan gekyk word deur telkens na die effekgroottes te verwys.

Hoofstuk 6

RESULTATE EN BESPREKING VAN RESULTATE

6.1 INLEIDING

Soos duidelik blyk uit hoofstuk 5 (sien paragraaf 5.4) is daar twee geformuleerde hipoteses wat in hierdie hoofstuk getoets moet word. Tydens die toetsing van hierdie hipoteses, sal soos volg te werk gegaan word:

- a) Eerstens sal vir die groep as 'n geheel ondersoek word of daar enige beduidende verbande tussen die kind in sy laat-middelkinderjare se persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid voorkom. Dit sal gedoen word deur telkens die korrelasiekoëffisiënte tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerke se veranderlikes en een van die groepe (bv persoonlikheid) psigologiese weerbaarheidsveranderlikes se tellings te bereken. Dit word gedoen vanweë die groot hoeveelheid veranderlikes wat deel van die konstruk psigologiese weerbaarheid vorm. In hierdie geval is die 1%-peil van beduidendheid gebruik.
- b) Indien gevind sou word dat wel beduidende verband(e) voorkom, sal ondersoek word of hierdie verband(e) beduidend vir die twee geslagte asook die twee rasse (wit en swart) verskil. In hierdie geval is die 1%-peil sowel as die 5%-peil van beduidendheid aangetoon.

Voordat oorgegaan word om die geformuleerde hipotese statisties te ondersoek, sal vir volledigheidshalwe eers aandag gegee word aan die beskrywende statistiek (gemiddeldes en standaardafwykings) van die betrokke veranderlikes. Hierdie statistieke sal vir die groep as geheel asook vir die twee geslagte en rasse aangedui en bespreek word.

6.2 BESKRYWENDE STATISTIEK

Die beskrywende statistiek (gemiddeldes en standaardafwykings) vir die ondersoekgroep wat uit enkelouergesinne kom asook vir die twee geslagte en rasse word onderskeidelik in Tabel 6.1, 6.2 en 6.3 verskaf.

Tabel 6.1: Gemiddeldes en standaardafwykings vir die totale ondersoekgroep

Veranderlike	N	X	S
Ondersteuningsnetwerkveranderlikes			
Sos 1	122	53,16	8,12
Sos 2	122	28,96	4,98
Sos 3	122	29,16	4,49
Psigologiese weerbaarheidsveranderlikes			
PH 1	122	11,78	2,78
PH 2	122	12,22	2,89
PH 3	122	8,77	2,68
PH 4	122	8,85	3,16
PH 5	122	7,43	2,41
PH 6	122	7,74	2,33
PVK-C	122	3,16	1,05
PVK-A	122	2,48	1,06
PVK-E	121	2,28	1,45
PVK-I	122	1,75	1,05
PVK-Q3	122	3,03	1,26
PVK-D	122	2,50	1,13
PVK-B	122	3,55	1,43
Lokus van Kontrole (intern)	121	21,74	4,14
Kreatiwiteit	122	72,34	53,04
Simptoom 1	120	1,78	2,53
Simptoom 2	122	0,70	1,56
Simptoom 3	121	0,33	0,80
Simptoom 4	122	0,44	0,88
Simptoom 5	122	0,45	0,52
Simptoom 6	122	0,50	0,73
Simptoom 7	122	0,33	0,51
Simptoom 8	122	0,36	0,66
Simptoom 9	122	0,08	0,33
Simptoom 10	122	1,35	1,99
Simptoom 11	122	0,57	1,33
Simptoom 12	122	0,56	0,86
Simptoom 13	122	0,52	1,12
Simptoom 14	122	0,06	0,27
Simptoom 15	122	0,00	0,00

Tabel 6.2: Gemiddeldes en standaardafwykings vir die twee geslagte

Veranderlike	Seuns			Dogters		
	N	X	S	N	X	s
Ondersteuningsnetwerk veranderlikes						
Sos 1	57	52,72	7,30	65	53,54	8,81
Sos 2	57	28,89	5,42	65	29,02	4,60
Sos 3	57	28,84	3,93	65	29,43	4,94
Psigologiese weerbaarheidsveranderlikes						
PH 1	57	11,44	2,51	65	12,08	3,13
PH 2	57	11,77	2,88	65	12,62	2,86
PH 3	57	8,63	2,74	65	8,89	2,64
PH 4	57	9,00	2,90	65	8,72	3,38
PH 5	57	7,49	2,20	65	7,37	2,60
PH 6	57	7,68	1,90	65	7,78	2,67
PVK-C	57	3,12	0,96	65	3,20	1,12
PVK-A	57	2,35	1,08	65	2,58	1,04
PVK-E	56	2,48	1,61	65	2,11	1,29
PVK-I	57	1,42	1,03	65	2,05	0,98
PVK-Q3	57	3,05	1,20	65	3,02	1,32
PVK-D	57	2,46	1,10	65	2,54	1,16
PVK-B	57	3,37	1,33	65	3,71	1,50
Lokus van kontrole (intern)	56	21,34	3,92	65	22,09	4,31
Kreatiwiteit	57	72,96	52,36	65	71,80	54,03
Simptoom 1	56	1,95	2,65	64	1,64	2,43
Simptoom 2	57	0,82	1,72	65	0,58	1,41
Simptoom 3	57	0,37	0,67	64	0,30	0,90
Simptoom 4	57	0,32	0,51	65	0,55	1,10
Simptoom 5	57	0,35	0,52	65	0,54	0,50
Simptoom 6	57	0,58	0,78	65	0,43	0,68
Simptoom 7	57	0,30	0,46	65	0,35	0,54
Simptoom 8	57	0,35	0,64	65	0,37	0,67
Simptoom 9	57	0,05	0,29	65	0,11	0,36
Simptoom 10	57	1,28	1,63	65	1,42	2,27
Simptoom 11	57	0,58	1,41	65	0,57	1,26
Simptoom 12	57	0,37	0,70	65	0,72	0,96
Simptoom 13	57	0,35	0,83	65	0,66	1,30
Simptoom 14	57	0,05	0,23	65	0,06	0,30
Simptoom 15	57	0,00	0,00	65	0,00	0,00

Tabel 6.3: Gemiddeldes en standaardafwykings vir die wit en swart kinders

Veranderlike	Wit			Swart		
	N	X	s	N	X	s
Ondersteuningsnetwerkveranderlikes						
Sos 1	60	52,40	9,38	60	53,92	6,47
Sos 2	60	28,25	4,91	60	29,53	4,86
Sos 3	60	28,70	4,07	60	29,75	4,86
Psigologiese weerbaarheidsveranderlikes						
PH 1	60	11,57	3,27	60	12,02	2,45
PH 2	60	11,63	3,01	60	12,88	2,56
PH 3	60	8,82	2,84	60	8,80	2,33
PH 4	60	8,40	3,47	60	9,28	2,83
PH 5	60	7,17	2,55	60	7,65	2,28
PH 6	60	7,77	2,38	60	7,75	2,24
PVK-C	60	3,17	1,11	60	3,17	1,01
PVK-A	60	2,55	1,16	60	2,40	0,98
PVK-E	59	2,75	1,45	60	1,78	1,30
PVK-I	60	1,72	1,11	60	1,80	1,01
PVK-Q3	60	2,70	1,38	60	3,38	1,04
PVK-D	60	2,75	1,11	60	2,25	1,11
PVK-B	60	4,02	1,47	60	3,08	1,25
Lokus van kontrole) intern	59	22,24	4,47	60	21,37	3,78
Kreatiwiteit	60	97,58	56,22	60	45,88	32,06
Simptoom 1	58	2,74	2,99	60	0,90	1,57
Simptoom 2	60	1,18	2,01	60	0,23	0,70
Simptoom 3	59	0,24	0,60	60	0,42	0,96
Simptoom 4	60	0,42	1,06	60	0,47	0,68
Simptoom 5	60	0,37	0,49	60	0,55	0,53
Simptoom 6	60	0,22	0,52	60	0,77	0,81
Simptoom 7	60	0,32	0,47	60	0,33	0,54
Simptoom 8	60	0,32	0,62	60	0,40	0,69
Simptoom 9	60	0,07	0,25	60	0,10	0,40
Simptoom 10	60	1,47	2,38	60	1,23	1,54
Simptoom 11	60	0,57	1,48	60	0,60	1,20
Simptoom 12	60	0,57	0,95	60	0,57	0,79
Simptoom 13	60	0,18	0,62	60	0,87	1,38
Simptoom 14	60	0,07	0,31	60	0,05	0,22
Simptoom 15	60	0,00	0,00	60	0,00	0,00

Volgens die inligting wat uit die bogenoemde tabel verkry is, is dit opmerklik dat die geslagte en swart en wit kinders nie groot verskille toon op die verskillende psigologiese weerbaarheidstellings nie. Gevalle waar daar wel groot verskille voorkom is by

kreatiwiteit tussen swart en wit. Met betrekking tot kreatiwiteit het die swart kinders 'n gemiddelde telling van 45,88 verkry en die wit kinders 'n gemiddelde telling van 97,58. Volgens Torrance (1990) dui 'n hoë telling op die kreatiwiteitsskaal op die gebruik van 'n verskeidenheid van kreatiewe denke vir die oplos van verskeidenheid van probleme. Hieruit blyk dit dat wit kinders meer van kreatiewe en divergente denke gebruik maak in die oplos van probleme as swart kinders.

Daar sal vervolgens oorgegaan word om die hipoteses te ondersoek.

6.3 HIPOTESETOETSING

Soos reeds vroeër aangedui, sal telkens die persepsie van ondersteuningsnetwerkveranderlikes se tellings met 'n bepaalde groep van die psigologiese weerbaarheidsveranderlikes se tellings gekorreleer word ten einde die aanbieding en bespreking van die resultate te vergemaklik. Om te bepaal of daar wel enige verband(e) tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheidsveranderlikes voorkom is Pearson se produkmomentkorrelasiekoëffisiënt (r) met behulp van die SAS-rekenaarprogrammatuur (SAS Institute, 1983) bereken. Hierdie rekenaarprogram toets outomaties of die berekende koëffisiënt statisties beduidend van nul afwyk deur die t -toets vir die korrelasie te benut. Soos reeds aangetoon is daar verskeie groepe veranderlikes wat die konstruk psigologiese weerbaarheid verteenwoordig, naamlik persoonlikheid, lokus van kontrole, selfbeeld, kreatiwiteit en simptoonskale soos deur die ouers voltooi. Hierdie groepe veranderlikes sal nou elkeen afsonderlik geneem en bespreek word.

6.3.1 Persoonlikheidsveranderlikes

Die korrelasiekoëffisiënte tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerktellings (Sos1: die gesin; Sos2: portuurgroep; Sos3: Onderwysers) en persoonlikheidsienskappe

(PVK-A: selfvertroue; PVK-E: outonomie; PVK-I: Moralistiese denke; PVK-Q3: impulskontrole; PVK-D: temperament; PVK-B: intellektuele vermoë) is bereken en word in tabel 6.4 weergegee.

Tabel 6.4: Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerkstellings en psigologiese weerbaarheidstellings (persoonlikheidseienskappe)

Veranderlike	Sos 1	Sos 2	Sos 3
PVK-A	15	09	03
PVK-E	-01	04	-05
PVK-I	04	-03	-004
PVK-Q3	12	-10	04
PVK-D	18	15	06
PVK-B	-02	10	-16

Desimale tekens weggelaat

* $p \leq 0,01$

Dit blyk uit tabel 6.4 dat nie een van die persoonlikheidsveranderlikes se tellings 'n korrelasie met die persepsie van die ondersteuningsnetwerke toon wat op die 1%-peil beduidend is nie. Die nulhipotese moet dus in al hierdie gevalle behou word. Daar is gevolglik ook nie verder ondersoek ingestel na moontlike verskille in die verbande vir die twee geslagte of rassegroepe nie.

Hierdie resultate verskil met die literatuur in die opsig dat daar in die literatuur 'n verband aangetoon word tussen selfvertroue (PVK-A) en persepsie van ondersteuningsnetwerk (Frude, 1991). Hierdie literatuur was op alle kinders van toepassing, ongeag huislike omstandighede. In die literatuur kon daar geen bewyse gevind word van die verband met ander persoonlikheidseienskappe en persepsie van ondersteuningsnetwerke nie.

6.3.2 Lokus van kontrole

Die korrelasiekoëffisiënte tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerktellings (Sos1: gesin; Sos2: portuurgroep; Sos3: onderwysers) en lokus van kontrole (intern) is bereken en word in tabel 6.5 weergegee.

Tabel 6.5: Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (lokus van kontrole)

Veranderlike	Sos 1	Sos 2	Sos 3
Lokus van kontrole (intern)	-12	-15	03

Desimale tekens weggelaat

* $p \leq 0,01$

Dit blyk uit tabel 6.5 dat die lokus van kontrole (intern) veranderlike se telling nie 'n korrelasie met die persepsie van ondersteuningsnetwerktellings toon wat op die 1%-peil beduidend is nie. Die nulhipotese moet dus behou word. Daar is gevolglik ook nie verder ondersoek ingestel na moontlike verskille in die verbande vir die twee geslagte of rassegroepe nie.

Omdat hierdie navorsing hipotese toetsend van aard is was dit die doel van die navorsing om hipoteses te stel en dit te toets. In die geval van 'n verband tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en interne lokus van kontrole kon geen literatuur gevind word nie. Die resultate in hierdie navorsing dui ook daarop dat geen statistiese verbuidende verbande tussen die twee veranderlikes gevind kon word nie.

6.3.3 Selfbeeld

Die korrelasiekoëffisiënte tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerktellings (Sos1: gesin; Sos2: portuurgroep; Sos3: onderwysers) en selfbeeldtelling (PVK-C: Selfbeeld;

PH1: Gedrag; PH2: intellektuele- en skoolstatus; PH3: fisiese voorkoms en karaktertrekke; PH4: angs; PH5: populariteit; PH6: geluk en tevredenheid) is bereken en word in tabel 6.6 weergegee.

Tabel 6.6: Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (selfbeeld)

Veranderlike	Sos 1	Sos 2	Sos 3
PVK-C	-09	-21	03
Piers-Harris 1	06	-06	04
Piers-Harris 2	-24*	-19	-05
Piers-Harris 3	-28*	-17	-02
Piers-Harris 4	-04	-04	05
Piers-Harris 5	-17	-05	06
Piers-Harris 6	-16	-08	05

Desimale tekens weggelaat

* $p \leq 0,01$

Dit blyk uit tabel 6.6 dat PH2 (intellektuele- en skoolstatus) en PH3 (fisiese voorkoms en karaktertrekke) met Sos1 (gesin) korreleer en dat hierdie twee korrelasies op die 1%-peil beduidend is. Die nulhipotese kan in hierdie twee gevalle ten gunste van die alternatiewe hipotese verwerp word.

Volgens die bogenoemde tabel blyk daar 'n negatiewe korrelasie te wees tussen die kind se persepsie van die ondersteuning wat hy van sy gesin ontvang (Sos 1) en intellektuele- en skoolstatus (PH2) en sy fisiese voorkoms en karaktertrekke (PH3). Die onderskeie skale PH2 en PH3 meet die kind se evaluering van eienskappe van die self, wat bydra tot die kind se evaluering van sy selfbeeld. 'n Hoë telling impliseer dat die kind die betrokke eienskappe as positief ervaar, 'n lae telling sou dus impliseer dat die kind sy intellektuele- en skoolstatus en fisiese voorkoms as negatief evalueer. Die resultate stem nie ooreen met die literatuur wat daarop wys dat daar 'n positiewe korrelasie bestaan tussen die kind se persepsie van ondersteuningsnetwerke en selfbeeld (Sandler et al., 1989; Louw et al., 1998).

Wanneer na die effekgroottes van die korrelasies gekyk word, dan blyk dit dat beide die korrelasies 'n medium effekgrootte toon.

Om te bepaal of daar 'n verskil tussen hierdie verbande vir die twee geslagte asook die wit en swart kinders voorkom is Fisher se r - tot Z transformasie gebruik en die korrelasiekoëffisiënte tesame met die Z -waardes ten opsigte van die twee geslagte word in tabel 6.7 aangetoon. Die resultate rakende die wit en swart groepe word in tabel 6.8 aangetoon.

Tabel 6.7: Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van die ondersteuningsnetwerkstellings en psigologiese weerbaarheidstellings (selfbeeld) vir die seuns (swart gedruk) en dogters

Veranderlike	Sos 1
Piers-Harris 2	-39 -15
Z	1,40
Piers-Harris 3	-49 -13
Z	2,18*

Desimale tekens weggelaat

* $p \leq 0,05$ (kritieke z : 1,6449)

** $p \leq 0,01$ (kritieke z : 2,3263)

Die resultate in tabel 6.7 toon aan dat daar ten opsigte van die korrelasie tussen Piers-Harris 3 en Sos1 wel beduidende verskille ($p \leq 0,05$) in die verbande vir die seuns en dogters voorkom. Die resultate toon duidelik aan dat die verband tussen Sos1 en PH3 groter vir seuns as vir dogters is. Volgens hierdie resultate is daar 'n beduidende verskil tussen seuns en dogters maar die negatiewe korrelasie tussen die veranderlikes stem nie ooreen met die bestaande literatuur nie.

Tabel 6.8: Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (selfbeeld) vir die wit (swart gedruk) en swart kinders

Veranderlike	Sos 1
Piers-Harris 2	-39 -01
Z	2,15*
Piers-Harris 3	-33 -11
Z	1,24

Desimale tekens tekens weggelaat

* $p \leq 0,05$ (kritieke z: 1,6449)

** $p \leq 0,01$ (kritieke z: 2,3263)

Die resultate in tabel 6.8 toon aan dat daar ten opsigte van die korrelasie tussen PH2 en Sos1 wel beduidende verskille ($p \leq 0,05$) in die verbande vir die wit en swart kinders voorkom. Die wit kinders toon in vergelyking met die swart kinders 'n groter verband tussen Sos1 en PH2. Soos in die geval met die geslagte toon die resultate 'n beduidende verband tussen Sos1 en PH2 tussen wit en swart. Daar kon geen bestaande literatuur gevind word oor kulturele verskille tussen die verbande tussen persepsie van ondersteuningsnetwerk en selfbeeld nie.

6.3.4 Kreatiwiteit

Die korrelasiekoëffisiënte tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerktellings (Sos1: gesin; Sos2: portuurgroep; Sos3: onderwysers) en kreatiwiteitstelling is bereken en word in tabel 6.9 weergegee.

Tabel 6.9: Korrelasiekoëffisiënte tussen persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings (kreatiwiteit)

Veranderlike	Sos 1	Sos 2	Sos 3
Kreatiwiteit	-12	-01	-05

Desimale tekens weggelaat

* $p \leq 0,01$

Dit blyk uit tabel 6.9 dat nie een van die persepsie rakende ondersteuningsnetwerke se veranderlikes 'n verband met kreatiwiteit toon wat op die 1%-peil beduidend is nie. Die nulhipotese moet dus in al hierdie gevalle behou word. Daar is gevolglik ook nie verder ondersoek na enige verskille in die verbande vir die twee geslagte sowel as vir die wit en swart kinders nie.

Omdat hierdie navorsing nuwe hipotese oor die eienskappe van psigologiese weerbaarheid in die Suid-Afrikaanse konteks toets, kon daar geen bestaande literatuur gevind word oor die verband tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en kreatiwiteit nie. Volgens die resultate van hierdie ondersoek kom geen statistiese beduidende verbande tussen die twee veranderlikes voor nie.

6.3.5 Simptoomskale (ouers)

Die korrelasiekoëffisiënte tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerktellings (Sos1: gesin; Sos2: portuurgroep; Sos3: onderwysers) en simptoomskale (Simptoom 1: Aandag-Tekort en Hiperaktiwiteitsversteuring; Simptoom 2: Opponerende Versteuring; Simptoom 3: Gedragsversteurings; Simptoom 4: Veralgemeende Angsversteuring; Simptoom 5: Spesifieke Fobie; Simptoom 6: Obsessief-kompulsiewe Versteuring; Simptoom 7: Post Traumatiese Stres Versteuring; Simptoom 8: Motoriese/Vokale tics; Simptoom 9: Skisofrenie; Simptoom 10: Depressiewe Versteurings; Simptoom 11: Autistiese versteuring/Asperger se sindroom; Simptoom 12: Sosiale fobie; Simptoom

13: Skeidingsangs; Simptoom 14: Enurese; Simptoom 15: Enkoprese) is bereken en word in Tabel 6.10 weergegee.

Tabel 6.10: Korrelasiekoëffisiënte tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheidstellings (simptoomskale)

Veranderlike	Sos 1	Sos 2	Sos 3
Simptoom 1	05	-16	-09
Simptoom 2	-07	-13	-11
Simptoom 3	003	07	02
Simptoom 4	01	15	-07
Simptoom 5	08	05	-15
Simptoom 6	08	-04	05
Simptoom 7	06	-06	-14
Simptoom 8	16	08	-08
Simptoom 9	06	-02	10
Simptoom 10	06	17	-07
Simptoom 11	02	-11	-17
Simptoom 12	14	-01	-01
Simptoom 13	-10	-01	06
Simptoom 14	08	-08	05
Simptoom 15	#	#	#

Desimale tekens weggelaat

almal het dieselfde waarde (0) verkry

* $p \leq 0,01$

Soos in die geval van persoonlikheids-, lokus van kontrole en kreatiwiteit toon die resultate in Tabel 6.10 aan dat ook hier geen korrelasies tussen die simptomskaaltellings en persepsie van ondersteuningsnetwerktellings voorkom wat beduidend op die 1%-peil is nie. Die nulhipotese moet dus in al hierdie gevalle behou word. Daar is gevolglik ook nie verder ondersoek na enige verskille in die verbande vir die twee geslagte sowel as vir die wit en swart kinders nie.

Daar kon geen bestaande literatuur gevind word oor die verband tussen die afwesigheid of aanwesigheid van die simptome van psigiatriese versteurings en die persepsie van ondersteuningsnetwerke nie. Uit die literatuur oor psigologiese weerbaarheid blyk dit dat die afwesigheid van simptome 'n aanduiding kan gee dat die kind goed funksioneer en as psigologies weerbaar gesien word (Masten & Coatsworth, 1998, Rutter, 1995, Werner & Smit, 1982). 'n Moontlike afleiding uit hierdie literatuur sou dan kon wees dat die afwesigheid van simptome wel sou korreleer (negatiewe korrelasie) met persepsie van ondersteuningsnetwerke wat deur die literatuur uitgewys is as 'n beskermende faktor van psigologiese weerbaarheid. Die resultate wat verkry is, toon aan dat daar nie statistiese beduidende verbande tussen simptome en persepsie van ondersteuningsnetwerke voorkom nie.

5.4 GEVOLGTREKKING

Uit die beskikbare literatuur oor die eienskappe van psigologiese weerbare kinders blyk dit dat daar sekere eienskappe by hierdie kinders aanwesig is. Dit was die doel van die navorsing om te bepaal of daar 'n verband tussen die persepsie van ondersteuning (eksterne konstruk) en die ander konstrakte van psigologiese weerbaarheid by kinders uit enkelouergesinne voorkom. Volgens die bestaande literatuur (Grotberg, 1997; Masten & Coatsworth, 1998; Rutter, 1997) werk hierdie konstrakte as 'n interaksionele proses saam om die kind psigologies weerbaar te maak.

Die navorser het dit eerste ten doel gehad om te bepaal of daar 'n verband voorkom tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid. Die konstrakte van psigologiese weerbaarheid wat gebruik is, het die volgende behels: persoonlikheidseienskappe, lokus van kontrole, selfbeeld, kreatiwiteit en simptome van psigologiese versteurings. Uit die resultate blyk dit dat daar slegs in enkele gevalle beduidende korrelasies tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en die konstrakte van psigologiese weerbaarheid voorkom. Daar is wel aangetoon dat daar 'n negatiewe verband voorkom tussen kinders se persepsie van die ondersteuning van die gesin en

hulle siening van hul vermoëns en karaktertrekke. Hierdie resultate is nie in ooreenstemming met die literatuur nie. Uit die literatuur blyk dit veral by kinders uit enkelouergesinne baie belangrik te wees dat hulle bewus is van die ondersteuning wat vir hulle beskikbaar is. Van die ander resultate wat belangrik mag blyk te wees is die groot verskil in kreatiwiteit tussen swart en wit kinders. As gevolg van die groot verskil wat daar tussen die skoolsituasie van wit en swart kinders bestaan (wit kinders ontvang onderrig in hul moedertaal en swart kinders in Engels of Afrikaans wat hulle tweede taal is), moet hierdie verskil in kreatiwiteit met groot versigtigheid hanteer word.

Verder blyk dit dat daar nie verskille bestaan in die verband tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en die konstruerte psigologiese weerbaarheid nie by seuns en dogters en wit en swart kinders nie uit enkelouergesinne nie. Die resultate het wel 'n verskil tussen die verbande aangetoon tussen persepsie van ondersteuning van die gesin en selfbeeld by seuns en dogters en wit en swart. Dit blyk dus uit hierdie resultate dat persepsie van ondersteuning wat van die gesin ontvang word, 'n rol speel by die selfbeeld van die kind uit enkelouergesinne.

Verskeie redes kan aangevoer word waarom daar nie statisties beduidende verbande tussen die verskillende veranderlikes gevind is nie. Omdat daar nie 'n enkele meetinstrument van psigologiese weerbaarheid is nie, moes 'n samestelling van meetinstrumente gebruik word, wat nie op die stadium noodwendig alle eienskappe van psigologiese weerbaarheid meet nie. Dit sou verder wenslik gewees het om meer proefpersone in die steekproef in te sluit, maar dit kon nie vooraf bepaal word hoeveel enkelouergesinne in die steekproef is nie. Nog 'n rede wat aangevoer kon word is dat daar van 'n beskikbaarheidsteekproef gebruik gemaak is. Enkelouers wat wel probleme in die gesin ervaar, en wat die reg van vertroulikheid wou behou het nie toestemming gegee het tot deelname aan die navorsing nie.

Alhoewel die navorsing nie statisties beduidende resultate aangetoon het nie, is dit belangrik om te let dat hierdie navorsing die begin is van navorsing oor psigologiese

weerbaarheid van kinders in die Suid-Afrikaanse konteks. Dit vorm die basis waarvolgens toekomstige navorsing op kan voortbou.

6.4 AANBEVELINGS

Na aanleiding van die bogenoemde resultate en gevolgtrekking kan die volgende aanbevelings gemaak word ten op sigte van verdere navorsing:

- Dit sou wenslik wees om die toetsbattery, indien die steekproef vergroot kon word, te ondersoek vir die geldige bepaling van die eienskappe van die konstrukte van psigologiese weerbaarheid.
- Dit is belangrik om te bepaal watter psigologiese weerbaarheidseienskappe by die kind in die Suid-Afrikaanse konteks voorkom. Daar moet in ag geneem word dat die historiese ontwikkeling wat in Suid-Afrika plaasgevind het 'n bydrae kon lewer tot die eienskappe wat die Suid-Afrikaanse ontwikkel het om in die stresvolle omstandighede aan te pas.
- Daar is nog ruimte om te gaan kyk watter rol kreatiwiteit speel by die hantering van die kind van die omstandighede van enkelouergesinne.
- Daar sou ook in meer diepte kon gekyk word na waarom die Suid-Afrikaanse konteks so verskil van die internasionale literatuur.

Ten slotte wil die navorser net die opmerking maak dat dit duidelik is uit hierdie navorsing dat daar nog baie navorsing en inligting benodig word rondom die konstrukte van psigologiese weerbaarheid, asook die meting van hierdie konstrukte. Hierdie navorsing het die grondslag gelê vir verdere navorsing.

BRONNELYS

- Argyle, M. (1992). Benefits produced by supportive social relationships. In H.O.F. Veiel & U. Baumann (Eds), *The meaning and measurement of social support* (pp. 13-32). New York: Hemisphere.
- Antonovsky, A. (1987). *Unravelling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Arnold, L.E. (1990). Stress in children and adolescents: Introduction and summary. In L.E. Arnold (Ed.), *Childhood stress*. New York: John Wiley & Sons.
- Arnold, L.E. & Garnahan, J.A. (1990). Child divorce stress. In L.E. Arnold (Ed.), *Childhood stress*. New York: John Wiley & Sons.
- Badenhorst, E. (2000, 28 Mei). Feitlik geen aanduiding dat misdaad aan die afneem is nie. *Rapport*, p. 11.
- Belle, D. (1989). Studying children's social networks and social supports. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons.
- Bernard, B. (1993). Fostering resiliency in kids. *Educational Leadership*, **51**(3), 44-48.
- Berns, R.M. (1993). *Child, family, community: Socialization and support*. (3rd ed.). Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Bernzeig, J., Eisenberg, N. & Fabes, R.A. (1993). Children's coping in self- and other-relevant contexts. *Journal of Experimental Child Psychology*, **55**, 208-226.

- Bianchi, S.M. (1995). The changing demographic and socio-economic characteristics of single parent families. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 71-98). New York: Haworth.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. England: Harvard University Press.
- Brooks, R.B. (1994). Children at risk: Fostering resilience and hope. *American Journal of Orthopsychiatry*, **64**(4), 545-553.
- Burgess, J.K. (1995). Widowers as single fathers. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 447-462). New York: Haworth.
- Caple, F.S. (1988). Restructuring family life. In E.A. Mulroy (Ed.), *Women as single parents: Confronting institutional barriers in the courts, the workplace, and the housing market*. New York: Auburn House.
- Cauce, A.M., Reid, M., Landesman, S. & Gonzales, N. (1990). Social support in young children: Measurement, structure, and behavioral impact. In B.R. Sarason, I.G. Sarason & G.R. Pierce (Eds), *Social support: An interactional view* (pp. 64-94). New York: John Wiley & Sons.
- Cowen, E.L. & Work, W.C. (1988). Resilient children, psychological wellness, and primary prevention. *American Journal of Community Psychology*, **16**(4), 591-607.
- Demo, D.H. & Ganong, L.H. (1994). Divorce. In P.C. McKerny & S.J. Price (Eds), *Families and change: Coping with stressful events*. London: SAGE Publications.

- Doll, B. & Lyon, M.A. (1998). Risk and resilience: Implications for the delivery of educational and mental health services in schools. *School Psychology Review*, 27(3), 348-364.
- Donati, T. (1995). Single parents and wider families in the new context of legitimacy. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 27-42). New York: Haworth.
- Dubow, E.F. & Ullman, D.G. (1989). Assessing social support in elementary school children: The survey of children's social support. *Journal of Clinical Child Psychology*, 18(1), 52-64.
- Du Toit, L. & Madge, E.M. (1991). *Handleiding vir die persoonlikheidsvraelys vir kinders*. Pretoria: RGN-Uitgewers.
- Emery, R.E. (1988). *Marriage, divorce, and children's adjustment*. California: SAGE Publications.
- Engle, P.L., Castle, S. & Menon, P. (1996). Child development: Vulnerability and resilience. *Soc. Sci. Med*, 43(5), 621-635.
- Erwin, P. (1993). *Friendship and peer relations in children*. New York: John Willey & Sons.
- Feiring, C. & Lewis, M. (1989). The social networks of girls and boys from early through middle childhood. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons.
- Ferreira, J. (2000, 10 November). Werkloosheid, afdanking jaag stresvlakke hemelhoog. *Die Volksblad*, p. 11.

- Floyd, C. (1996). Achieving despite the odds: A study of resilience among a group of African American high school seniors. *Journal of Negro education*, 65(2), 181-189.
- Frude, N. (1991). *Understanding family problems: A psychological approach*. New York: John Wiley & Sons.
- Furman, W. (1989). The development of children's social networks. In D. Belle (Eds), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons.
- Gadow, K.D. & Sprafkin, J. (1994). *Child symptom inventories manual*. New York: Checkmate Plus.
- Gadow, K.D. & Sprafkin, J. (1998). *Child symptom inventory-4: Screening Manual*. New York: Checkmate Plus.
- Garnezy, N. (1994). Reflections and commentary on risk, resilience, and development. In R.J. Haggerty, L.R. Sherrod, N. Garnezy & M. Rutter (Eds), *Stress, risk, and resilience in children and adolescents: Processes, mechanisms, and interventions* (pp. 1-18). Cambridge: Cambridge University Press.
- Garnezy, N. & Masten, A. (1990). The adaptation of children to a stressful world: Mastery of fear. In L.E. Arnold (Ed.), *Childhood stress*. New York: John Wiley & Sons.
- Gass-Sternas, K.A. (1995). Single parent widows: Stressors, appraisal, coping, resources, grieving responses and health. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds). *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 411-446). New York: The Haworth Press.

- Gore, S. & Eckenrode, J. (1994). Context and process in research on risk and resilience. In R.J. Haggerty, L.R. Sherrod, N. Garmezy & M. Rutter (Eds). *Stress, risk, and resilience in children and adolescents: Processes, mechanisms, and interventions* (pp. 18-63). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gous, F. (2000, 7 Mei). Vigs word ekonomie se aartsvyand. *Rapport*, p. 3.
- Greif, G.L. (1995). Single fathers with custody following separation and divorce. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: diversity, myths and realities* (pp. 213-232). New York: Haworth.
- Grotberg, E.H. (1997). The international resilience research project. Unpublished paper. Civitan International Research Center, UAB.
- Hanson S.M., Heims, M.L., Julian, D.J. & Sussman M.B. (1995). Single parent families: Present and future perspectives. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 1-42). New York: The Haworth Press.
- Hardey, M. & Crow, G. (1991). Introduction. In M. Hardey & G. Crow (Eds), *Lone parenthood: Coping with constraints and making opportunities*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Hareven, T.K. (1989). Historical changes in children's networks in the family and community. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons.
- Hartup, W.W. (1989). Behavioral manifestations of children's friendships. In T.J. Berndt & G.W. Ladd (Eds), *Peer relationships in child development* (pp. 46-70). New York: John Wiley & Sons.
- Herbert, T.P. (1996). Portraits of resilience: The urban life experiences of gifted Latino men. *Roeper Review*, 19(2), 82-90.

- Hobfoll, S.E. & Stephens, M.A.P. (1990). Social support during extreme stress: Consequences and intervention. In B.R. Sarason, I.G. Sarason & G.R. Pierce (Eds), *Social support: An interactional view* (pp. 454-480). New York: John Wiley & Sons.
- Horowitz, J.A. (1995). A conceptualization of parenting: Examining the single parent family. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 43-70). New York: The Haworth Press.
- Hutchinson, R.L. & Spangler-Hirsch, S.L. (1989). Children of divorce and single-parent lifestyles: Facilitating well-being. In G.A. Everett (Ed.), *Children of divorce: Developmental and clinical issues*. London: Haworth.
- Huysamen, G.K. (1993). *Metodologie vir die sosiale en gedragswetenskappe*. Halfweghuis: Southern Boekuitgewers.
- Joseph, J.M. (1994). *The resilient child: Preparing today's youth for tomorrow's world*. New York: Insight Books.
- Kimchi, J. & Schaffner, B. (1990). Childhood protective factors and stress risk. In L.E. Arnold (Ed.), *Childhood stress*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Kliwer, W. & Sandler, I.N. (1993). Social competence and coping among children of divorce. *American Journal of Orthopsychiatry*, **63**(3), 432-437.
- Krantz, M. (1994). *Child development: Risk and opportunity*. California: Wadsworth.
- Kranzler, E.M. (1990). Parent death in childhood. In L.E. Arnold (Ed.), *Childhood stress*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Krost, P. (1999, 24 July). Aids likely to provoke a rash of crime. *Saturday Star*, p. 5.
- Kübler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. New York: Simon & Schuster.

- Kumpfer, K.L. (1999). Factors and processes contributing to resilience: The resilience framework. In M.D. Glantz & J.L. Johnson (Eds), *Resilience and development: Positive life adaptations*. New York: Kluwer Academic.
- Ladd, L.D. & Zvonkovic, A. (1995). Single mothers with custody following divorce. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 189-212). New York: Haworth.
- Louw, D.A., Van Ede, D.M. & Ferns, I. (1998). Die middelkinderjare. In D.A. Louw, D.M. Van Ede & A.E Louw (Eds), *Menslike ontwikkeling* (pp. 325-383), (3e uitgawe). Pretoria: Kagiso.
- Maguire, L. (1983). *Understanding social networks*. London: SAGE Publications.
- Masten, A.S. & Coatsworth, J.D. (1998). The development of competence in favourable and unfavourable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, **53**(2), 205-220.
- McKerny, C.P. & Price, S.J. (1994). Families coping with problems and change. In P.C. McKerny & S.J. Price (Eds), *Families and change: Coping with stressful events*. London: SAGE Publications.
- McWhirter, J.J., McWhirter, B.T., McWhirter, A.M. & McWhirter, E.H. (1993). *At-risk youth: A comprehensive response*. California: Brookes/Cole.
- Murray, C.I. (1994). Death, dying and bereavement. In P.C. McKerny & S.J. Price (Eds), *Families and change: Coping with stressful events*. London: SAGE Publications.
- Neighbors, B., Forehand, R. & McVicar, D. (1993). Resilient adolescents and interparental conflict. *American Journal of Orthopsychiatry*, **63**(3), 462-471.
- Nowicki, S. & Strickland, B.R. (1973). A locus of control scale for children. *Journal of Counselling and Clinical Psychology*, **40**(1), 148-154.

- Noshpitz, J.D. (1990). Prevention and treatment of school-age and adolescent stress disorders. In L.E. Arnold (Ed.), *Childhood stress*. New York: John Wiley & Sons.
- Oppawsky, J. (1989). Family dysfunctional patterns during divorce: From the view of the children. In G.A. Everett (Ed.), *Children of divorce: Developmental and clinical issues*. London: Haworth.
- Owens, K. (1993). *The world of the child*. New York: Maxwell Macmillan.
- Papalia, D.E. & Olds, S.W. (1996). *A child's world: Infancy through adolescence*. (7th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Parker, J.G. & Gottman, J.M. (1989). Social and emotional development in a relational context: Friendship interaction from early childhood to adolescence. In T.J. Berndt & G.W. Ladd (Eds), *Peer relationships in child development* (pp. 95-132). New York: John Wiley & Sons.
- Piers, E. F. (1984). Piers-Harris children's self-concept scale: Revised Manual. Los Angeles: WPS.
- Prater, L.P. (1995). Never married/biological teen mother headed household. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 305-324). New York: Haworth.
- Redelinghuys, H.M. (1997). *Die psigososiale aanpassing van die kind in die laat middelkinderjare in die enkelouergesin*. Ongepubliseerde M.Ed Verhandelings, Bloemfontein: Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- Reynolds, A.J. (1998). Resilience among black urban youth: Prevalence, intervention effects and mechanisms of influence. *American Psychologist*, **68**(1), 84-100.
- Robinson, M. (1991). *Family transformations through divorce and remarriage: A systemic approach*. London: Tavistock/Routledge.

- Robinson, K. (2000, 13 March). SA school fail test. *The Independent on Saturday*, p.1.
- Rockville, M.D. (1996). Vulnerability and resilience. *American Psychologist*, **51**(1), 22-27.
- Rutter, M. (1995). Psychosocial adversity: Risk, resilience & recovery. *South African Journal of Child and Adolescent Psychiatry*, **7**(2), 75-88.
- Sandler, I.N., Miller, P., Short, J. & Wolchik, A. (1989). Social support as protective factor for children in stress. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons.
- Shaw, S. (1991). The conflicting experiences of lone parenthood. In M. Hardey & G. Crow (Eds), *Lone Parenthood: Coping with constraints and making opportunities*. New York : Harvester Wheatsheaf.
- Shireman, J.F. (1995). Adoptions by single parents. In S.M. Hanson, M.L. Heims, D.J. Julian & M.B. Sussman (Eds), *Single parent families: Diversity, myths and realities* (pp. 367-388). New York: Haworth.
- Smith, C. & Carlson, B.E. (1997). Stress, coping, and resilience in children and youth. *Social Service Review*, **72**(3), 337-364.
- Snyman, M.P. & Le Roux, J. (1993). Die kwesbare posisie van die enkelouergesin in die eietydse samelewing. *Pedagogiekjoernaal*, **14**(1), 86-103.
- Sonn, F.C.T. & Louw, D.A. (1989). Sosiokulturele perspektiewe van abnormale gedrag. In D.A. Louw (Red.), *Suid-Afrikaanse handboek van abnormale gedrag* (pp. 108-126). Halfweghuis: Southern Uitgewers.
- Steyn, H.S. (1999). *Praktiese beduidenheid: Die gebruik van effekgroottes*. (Wetenskaplike bydraes, Reeks B, No. 117). Potchefstroom: Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.

- Strümpfer, D.J.W. (1990). Salutogenesis: A new paradigm. *South-African Journal of Psychology*, **20**(4), 265-276.
- Strümpfer, D.J.W. (1995). The origins of health and strength: from 'salutogenesis' to 'fortigenesis'. *South-African Journal of Psychology* **25**(2), 81-89.
- Strümpfer, D.J.W. (2000). A model of intrapersonal resilient functioning in adults (pp. 1-46). Voorgelê vir publikasie, Augustus, 2000.
- Stuart, B. (1999, 29 September). Shocking figures of crimes on children. *The Citizen*, p. 3.
- Tietjen, A.M. (1989). The ecology of children's social support networks. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons.
- Torrance, E.P. (1990). *Torrance tests of creative thinking. Norms-technical manual: Figural (streamlined) forms A & B*. Illinois: Scholastic Testing Service.
- Torrance, E.P. (1990). *Torrance test of creative thinking. Streamlined scoring guide figural A and B*. Illinois: Scholastic Testing Service.
- Torrance, E.P. (1994). *Creativity: Just wanting to know*. Pretoria: Benedic Books.
- Trad, P.V. & Greenblatt, E. (1990). Psychological aspects of child stress: Development and the spectrum of coping responses. In L.E. Arnold (Ed.), *Childhood stress*. New York: John Wiley & Sons.
- Van Eeden, C. (1996). *Psigologiese welstand en koherensiesin*. Ongepubliseerde doktrale proefskrif. PU vir CHO, Potchefstroom.
- Van Eeden, J. (2000, 29 Oktober). Werkskaarste, die grootste kwelling. *Rapport*, p. 1.

- Van Staden, S. (1992). *Om heel te word: Huweliks- en egskeidingsberaad vanuit 'n gesinspektief*. Pretoria: De Jager-Haum.
- Veilel, H.O.F. & Baumann, U. (1992). The many meanings of social support. In H.O.F. Veilel & U. Baumann (Eds), *The meaning and measurement of social support* (pp. 1-7). New York: Hemisphere.
- Visser, M. (1991). In pursuit of wellness of children. Paper delivered at the National Congress of the Psychological Association of South Africa, Pretoria, October, 1991.
- Walsh, F. (1993). Conceptualization of normal family processes. In F. Walsh (Ed.), *Normal family processes* (pp. 3-72). (2nd ed.). London: Guilford.
- Wass, H. (1991). Helping children cope with death. In D. Papadatou & C. Papadatos (Eds), *Children and death*. New York : Hemisphere.
- Weisner, T.S. (1989). Cultural and universal aspects of social support for children: Evidence from the Abaluyia of Kenia. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons.
- Werner, E.E. (1989). Vulnerability and resiliency: A longitudinal perspective. In M. Brambring, F. Lösel & H. Skowronek (Eds), *Children at risk: Assessment, longitudinal research, and intervention*. New York: Walter de Gruyter.
- Werner, E.E. & Smith, R.S. (1982). *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: McGraw-Hill.
- Wiechers, E. (1994). Paradigmaverskuiwings in die sielkundige opvoedkunde. *Educare*, 23(1), 25-39.
- Wissing, M.P. & Van Eeden, C. (1998). Psychological well-being: A fortigenic conceptualization and empirical clarification. In L. Schlebusch (Ed.), *South Africa beyond transition: Psychological well-being* (p379-393). Proceedings

of the 3rd Annual Congress of the Psychological Society of South Africa, PsySSA: Pretoria.

Wolchik, S.A., Beals, J. & Sandler, I.N. (1989). Mapping children's support networks: Conceptual and methodological issues. In D. Belle (Ed.), *Children's social networks and social supports*. New York: John Wiley & Sons

Wolin, S.W. & Wolin, S. J. (1996). Beating the odds. *Learning*, 25(1), 66-68.

Younis, J. (1980). *Parents and peers in social development: A Sullivan-Piaget perspective*. Chicago: The University of Chicago Press.

Zeitlin, S. & Williamson, G.G. (1994). *Coping in young children: Early intervention practices to enhance adaptive behavior and resilience*. London: Paul H Brookes.

Ziegler, E.F. & Stevenson, M.F. (1993). *Children in a changing world: Development and social issues* (2nd ed.). California: Brooks/Cole.

OPSOMMING

Met die historiese ontwikkeling van Suid-Afrika word die Suid-Afrikaanse kind bloot gestel aan 'n verskeidenheid van ervarings wat van die kind vereis om aan te pas. Groot getalle kinders word blootgestel aan 'n hoë voorkoms van gesinsverbrekking en word groot in enkelouergesinne. Dit blyk dat sommige kinders, ten spyte van stresvolle gebeure in die gesin, 'n stabiele en gesonde persoonlikheid ontwikkel terwyl dit vir ander kinders nie moontlik is nie. Die kerneienskap wat maak dat kinders die omstandighede kan hanteer is psigologiese weerbaarheid. Psigologiese weerbaarheid word onder die sambreelterm van psigofortologie gekonseptualiseer, psigofortologie is die teenpool van psigopatologie. Psigologiese weerbaarheid is word gedefinieer as die resultaat van 'n dinamiese, interaksionele proses tussen die belewing van eksterne ondersteuning, innerlike, persoonlike sterktes en interpersoonlike en sosiale bevoegdheid. Psigologiese weerbaarheid manifesteer deurdat die individu ten spyte van blootstelling aan stresvolle en/of traumatiese lewensgebeure steeds psigologies gesond funksioneer. In die huidige konteks van die Suid-Afrikaanse situasie is dit belangrik om te kyk waarom kinders psigologies gesond bly te midde van die stresvolle omstandighede. Die huidige situasie in Suid-Afrika word gekenmerk deur die toename in armoede, werkloosheid, misdaad, vigs en die disintegrasie van die onderwystelsel en die gesinssisteem. In hierdie studie is die veranderde omstandighede wat deur enkelouergesinne veroorsaak word as risikofaktore bespreek. Veranderinge wat in die enkelouergesin veroorsaak word is finansiële implikasies, veranderde ouerskapstyle, verskraalde ondersteuningsnetwerke en die verlies aan 'n gevestigde sisteem.

Na aanleiding van die bogenoemde uiteensetting was die doel van die navorsing om die verband tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en die ander konstrakte van psigologiese weerbaarheid te bepaal by kinders uit enkelouergesinne. Die persepsie van ondersteuningsnetwerke is gebruik omdat dit blyk dat 'n verskraalde sosiale netwerk 'n stressor is wat by enkelouergesinne aangetref word. Verder blyk psigologiese weerbaarheid as buffer te dien teen stresvolle gebeure. Hierdie navorsing is die

vertrekpunt van navorsing oor die psigologiese weerbaarheid van kinders in die Suid-Afrikaanse konteks.

'n Ewekansige groep kinders in hul laat-middelkinderjare is uit verskillende provinsies in Suid-Afrika geselekteer. 'n Korrelasionele ontwerp is gebruik om die verbande tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerktellings en psigologiese weerbaarheidstellings by kinders uit enkelouergesinne te bereken. Omdat daar nie 'n meetinstrument bestaan vir die meting van psigologiese weerbaarheid nie is die proefpersone geevalueer ten opsigte van die verskillende konstrakte van psigologiese weerbaarheid met die volgende meetinstrumente: Persoonlikheidsvraelys vir Kinders (outonomie, temperament, selfvertroue, egosterkte, impulscontrole, moraliteit, empatie); Nowicki-Strickland Locus-of-Control Scale for Children (interne lokus van kontrole); Torrance Test of Creative Thinking (kreatiwiteit); Piers-Harris Children's Self-Concept Scale (selfbeeld) en Survey of Children's Social Support (persepsie van ondersteuningsnetwerke). Die ouers het die Child Symptom Inventory-4/Parent Checklist voltooi om die kind se gedrag soos deur die ouers waargeneem te rapporteer

'n Ontleding van die navorsingsresultate dui daarop dat daar geen verband gevind is tussen die persepsie van ondersteuningsnetwerke en die ander konstrakte van psigologiese weerbaarheid nie. Daar is wel 'n negatiewe korrelasie verkry tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en selfbeeld. Die resultate stem nie ooreen met die aannames wat in die literatuur gevind is nie. Dit dui daarop dat daar nog baie onsekerheid bestaan rondom die konsep van psigologiese weerbaarheid en die meting van die konstrakte by kinders in die Suid-Afrikaanse konteks.

Na aanleiding van die resultate kan daar tot die gevolgtrekking gekom word dat daar nog baie navorsing en inligting benodig word oor die psigologiese weerbaarheid van kinders in die Suid-Afrikaanse konteks. Hierdie navorsing het die grondslag gelê vir die verder eksplorاسie van die eienskappe wat teenwoordig is by kinders in Suid-Afrika wat as psigologies weerbaar beskou word.

SUMMARY

Due to South Africa's history, a South African child must adjust to a variety of experiences that confront them. A large number of children are exposed to family break ups and divorce, which results in single parent families. Some children will develop stable and healthy personalities while other children will not. The quality that enables a child to cope with these circumstances, is called resilience. In this study the concept of resilience will be discussed under the concept of psychofortology, which is the opposite of psychopathology. Resilience can be defined as the result of a dynamic, interactional process between the individual, with their own strengths and interpersonal and social competence, and the individual's perception of their own support system. Resilience manifests in the individual who remains psychologically healthy in the midst of a stressful or traumatic life experience. The question that must be asked is, how do children manage to stay psychologically healthy in the current situation in South Africa. The situation in South Africa is characterised by an increase in poverty, unemployment, Aids, disintegration of the education system and the break down of the family system. In this study, the changing circumstances that occur in families with single parents are discussed as risk factors. Changes that occur in single parent families are: financial implications, changed parenting styles, limited support systems and the loss of an established support network. The aim of the research was to determine the relationship between perception of support networks and the other constructs of resilience in children from single parent families. The perception of support networks was used as a variable because limited support networks seem to be a stressor in single parent families. This research forms the foundation for future research on resilience in children in the South African context.

The sample group consisted of children who were randomly selected out of five provinces of South Africa. A correlational design was used to determine the relationship between the perception of support networks and resilience scores. There was no available test to measure resilience, so the tests that were used was: Personality for Children, which measured the following constructs: autonomy, temperament, self-confidence, ego strength, impulse control, morality, empathy; Nowicki-Strickland Locus-of-Control

Scale for Children measuring the internal locus of control of the child; Torrance Test of Creative Thinking measuring creativity; Piers-Harris Children's Self-Concept Scale measuring self esteem and the Survey of Children's Social Support measuring children's perception of social networks. The parents completed the Child Symptom Inventory-4/Parent Checklist, to indicate behaviour observed as by them as parents.

A analysis of the research results show no relationship between perception of support networks and the other constructs of resilience. There is negative relationship between self-esteem and the child's perception of their support networks. The results of this study does not correlate with the findings in the literature. It is evident that there is still uncertainty about the concept and measurement of resilience in children in South Africa.

The conclusion that can be made is that more research and information should be gathered in South Africa on the resilience of children in the South African context. This research has laid the foundation for further exploration about the constructs of resilience in the South African child.

KEYWORDS

Divorce

Middle childhood

Protective factors

Psychofortology

Resilience

Risk factors

Single parent families

Stressors

Support networks

Well-being